

[illegible] knowledge [illegible]
[illegible]

Antiquarian service

OUDHEIDKUNDIGE DIENST
in Dutch Indies
IN NEDERLANDSCH-INDIË

Report on the Antiquities

Oudheidkundig Verslag
1919

1919

Edited by

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

Batavian Association of Arts and Sciences

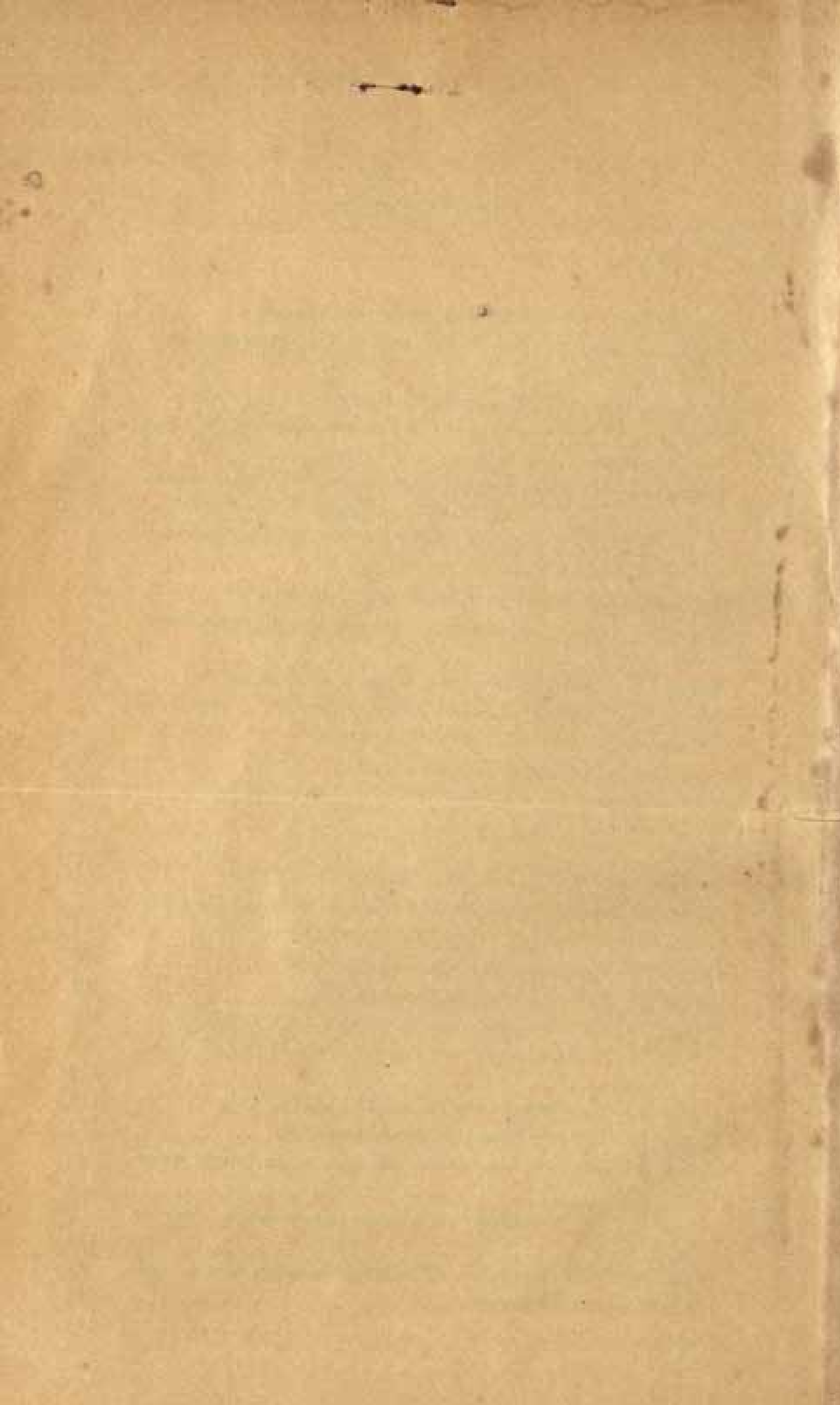
WELTEVREDEN
ALBRECHT & Co.

'S-HAGE
M. NIJHOFF

1920

Publishers Albrecht & Co

INHOUD

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Eerste Kwartaal 1919.

---

§ 1. Personeel.

Aan de wnd. Adjunct-Oudheidkundige van den Oudhk. Dienst werd in begin Februari wegens gewichtige redenen voor den tijd van twee maanden binnenlandsch verlof verleend, doör te brengen in de Buitenbezittingen.

§ 2. Reizen.

In Maart vertoefde de Bouwkundige eenige dagen te Weltevreden voor besprekingen met den Chef en voor de regeling van de werkzaamheden voor het Gedenkboek. Verder maakte hij een reis naar Demak en bezocht hij bijna dagelijks de tempels te Prambanan.

De Adjunct-Bouwkundige bezocht in verband met de herstellingswerkzaamheden aan de badkamer geregeld Panataran en maakte voorts nog inspectie-reizen naar de tjandi's Gg. Gangsir, Derma en Bangkal.

De heer Van Stein Callenfels ondernam reizen naar enkele oudheden bij Bojolali, naar Weltevreden, de Kediri'sche tempels, het Diëng-plateau, langs de Solo-rivier en naar Bali.

§ 3. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het laatste kwartaal van 1918 verscheen in druk.

§ 4. Geschenken.

Aan boekwerken werden ten geschenke ontvangen:

Archaeol. Surv. of India, Imp. Ser. Vol. XXXVII, Bijapur, by H. Cousens, 1916.

Ann. Rep. Arch. Surv. Pt. I, 1916/17, Calc. 1918.

Hindoe-Oudheden.

§ 5. Bescherming van Monumenten

Verslag van den heer Van Coolwijk.

Tjandi Goenoeng Gangsir werd aan alle zijden schoongemaakt en ingevoegd. Om het terrein werd een pagger van lomtorostammen en voor afsluiting aan de Westzijde een stevig houten hek geplaatst. De kleine fragmenten, totaal 125 stuks, werden in de tempelruimte geborgen en de grootere stukken, totaal 37 stuks, vóór den tempel opgesteld. Voor de bewaking, het schoonhouden van het terrein, en het onderhoud van de ompaggering, werd een djoeroekoentji aangesteld op een loon van *f* 6.— per maand.

In overeenstemming met de schriftelijke instructie en met de aanwijzingen ter plaatse van den Bouwkundige, werd in het begin van Februari begonnen aan de werkzaamheden te Tjandi Derma. In den grooten doorgang werden aan de West- en de Oostzijde keermuren gemetseld, aan de Westzijde loodrecht en aan de Oostzijde in hellenden stand. Behoudens een doorloopende uitsparing, werd de ruimte binnen deze muren aangevuld met cementbeton, ter ondersteuning van den afgebrokkelden bovenbouw; om dezelfde reden werd aan de West- en de Oostzijde de kroonlijst ondersteund door een opgaanden pilaster, de achterruimte gevuld met beton. De gaten in het tempellichaam, de nis in den zijmuur en die van den top werden dichtgemetseld en waar noodig de achterruimten met beton aangevuld; verder werd de top schoongemaakt van onkruid en wortels gezuiverd; losliggende steenen werden weggenomen, de aarde verwijderd en het bovenvlak geheel met vloeibare cement ingewasschen.

Het terrein werd ontgraven en voor afwatering werd zorg gedragen. Waar het noodzakelijk was, werden de boomen omgehakt en de wortels uitgegraven. Er werd

een begin gemaakt met het plaatsen der ompaggering volgens de gemaakte situatieteekening, terwijl het afsluithek geplaatst zal worden als het gereed zal zijn aangevoerd van Djokja, waar alle hekken, benoodigd voor de tempels, gemaakt zullen worden.

Bij een bezoek aan Tjandi Brahoe, waarvan, zooals bekend is, de geheele top is verdwenen, bleek, dat de ruïne door den Topographischen Dienst gebruikt wordt als triangulatiepunt. In den oostelijken wand zijn twee marmeren plaatjes aangebracht, op het eene staat: . . . Triangulatie, op het andere: S 729; een groot vak om deze plaatjes is met kalk besmeerd. Het zal toch wel niet de bedoeling zijn, om tempels, in welken staat ze ook verkeeren, voor boven genoemde doeleinden te gebruiken; een onderzoek werd nog ingesteld, maar zonder resultaat.

Voor den opzichter van Panataran werd de instructie eenigszins gewijzigd in verband met de uitbreiding der aan zijn zorg toevertrouwde monumenten. Voor den opzichter van de afdeeling Sidoardjo werd een nieuwe instructie vastgesteld.

Op het Residentserf te Djokja werden op verlangen van den Resident eenige beelden verplaatst en op nieuwe voetstukken opgesteld. De reliefs, die voor de oude voetstukken gebruikt waren, werden overgebracht naar Prambanan.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

Verslag van den Bouwkundige omtrent de werkzaamheden aan Tjandi Prambanan.

De werkzaamheden aan den Çiwa-tempel werden voortgezet; één der toppen, bestemd om boven de nissen van de balustrade geplaatst te worden, werd op den beganen grond opgesteld. Met de afsluiting van de balustrade aan de Noordzijde werd een begin gemaakt; deze afsluitingen,

oorspronkelijk samengesteld uit hoektorentjes en een serie van drie poorten, waardoor men toegang had naar de cella, waar het beeld van Doerga is geplaatst, zijn bijna geheel verdwenen, maar door bestudeering van enkele nog aanwezige steenlagen, kon een begin gemaakt worden met de herstelling. Daar het stellen der zware steenen niet langer meer kon geschieden door middel van een bok op den beganen grond opgesteld, werd in de richting der tempel-ringmuren een stalen kabel gespannen, verbonden aan twee in den grond geplaatste zware klapperstammen; langs dezen staaldraad worden nu de steenen in horizontale richting voortbewogen, om ze te stellen ter plaatse, waar ze behooren.

Het steenenvervoer gaat nog steeds gepaard met allerlei moeilijkheden; ofschoon er met een groote ploeg koelies aan het transport gewerkt wordt, zal het ontruimen ongetwijfeld nog wel een vol jaar duren; de ruimte om de steenen uit te leggen is ten eenenmale onvoldoende. Het sorteeren, dat beslist noodig is om ten minste de steenen, bestemd voor den hoofdtempel, uit te zoeken, is bijna onuitvoerbaar. Om dus eenige regelmaat te brengen in den chaos, werd een begin gemaakt met het bij elkaar plaatsen van geornamenteerde steenen, die vermoedelijk bij een zelfde bouwdeel behooren, zonder echter voorloopig nog rekening te kunnen houden met de veronderstelling, of ze bij den hoofdtempel of bij één der andere monumenten thuis hooren.

De verhoogde goot langs de Westzijde van het terrein is nu over een lengte van ongeveer 250 meter afgebouwd, en de loop van het bevloeiingswater daarheen overgebracht; het zuidelijk gedeelte moet nog worden afgemaakt.

Aan het bouwen der ringmuren om het terrein wordt geleidelijk doorgegaan, hiervoor wordt een groote hoeveelheid onbewerkte steenen gebruikt, maar ten slotte zal het toch wel noodzakelijk zijn, eenige duizenden naar elders te vervoeren.

Verslag van den Adjunct-Bouwkundige omtrent de werkzaamheden aan de badplaats bij Panataran.

De werkzaamheden in dit kwartaal hebben afzonderlijk de badkamer aan den grooten weg betroffen.

Nadat op het eind van het laatste kwt. '18 de hollijst met de toevoergoot gesteld was, moest begonnen worden met het gedeelte, dat er boven was geweest.

Uit de stukken op het terrein aanwezig bleek, dat dit gedeelte uit twee lagen bestaan had, nml. uit een gewone vlakke laag en één met een enkelen band. De vraag was nu, welke van de twee onmiddellijk op de hollijst volgen moest. Op enkele stukken van deze hollijst was duidelijk te zien, dat er een gedeelte op gestaan had, waardoor het voorvlak eenigszins terug sprong. Dit was echter op zichzelf geen bewijs, dat de vlakke laag aanstonds volgde, daar het evengoed mogelijk was, dat de laag met den band zooveel terug gesteld geweest was. De stukken van den tusschenmuur gaven echter licht. Daar deze stukken aan twee zijden behakt zijn, geven ze de oorspronkelijke breedte aan. Toen men nu de stukken met den band direct op de hollijst paste, bleek, dat de voorkanten der banden buiten de hollijst uitstaken, hetgeen dus in directe tegenspraak was met de gegevens op de hollijst, welke aantoonden, dat de volgende laag iets terug moest springen. De stukken van de vlakke laag pasten daarentegen precies op de hollijst. Er was dus geen twijfel, of de vlakke laag was direct op de hollijst gevolgd en de laag met den band had als afdekking gediend. Dit werd ook bovendien bevestigd door een gevonden stuk van één der midden-pilasters waaraan een kleine queue was.

De heer Perquin, nog in deze kwestie geraadpleegd, kon zich ten volle met een en ander vereenigen.

Nadat vastgesteld was welke lagen op de hollijst moesten volgen, werden deze geplaatst. Tegelijk met het optrekken

van de muren deed zich ook de vraag voor, welken vorm de pilasters boven de deklijst gehad hadden. Van de stukken aansluitende aan de hollijst, waren eenige aanwezig. Uit deze bleek, dat voor- en zijvlakken, voor zoover het de eerste laag betrof, zonder eenige profileering gehouden was.

Van de hoogere lagen werd slechts één stuk gevonden; dit stuk behoorde tot de tweede laag en was eveneens geheel vlak gehouden. Daar er overigens geen aanwijzingen waren besloot ik, de pilasters als vlakke voorsprongen tot boven op te halen. De voorsprongen in de inspringende hoeken zouden dan eveneens vlak gehouden worden.

Hierméde waren de noordelijke, de oostelijke, de zuidelijke en de tusschenmuur bepaald.

De stukken boven de groote spuiers in 't midden van de Zuidzijde pasten zoo volkomen, dat ze terstond geplaatst konden worden.

De Westzijde, waarin de toegangen, was in verband met het overige eveneens voor een groot gedeelte bepaald. Hier moesten echter de aansluitingen van de toegangen bepaald worden. Gelukkig waren er stukken aanwezig, die zekerheid gaven en alzoo de oplossing vergemakkelijkten. Zoo werden de bekroningen (afsluitingen) van de vooruitspringende gedeelten aan buiten- en binnenzijde gemakkelijk gevonden. Van deze stukken waren van de buitenzijde twee, van de binnenzijde een aanwezig. Uit deze stukken bleek, dat de bekroningen aan de buitenzijde aansloten aan de uitspringende deklijst, terwijl die van de binnenzijde op de hoogte van de hollijst waren geplaatst, dus een laag hooger.

Uit een ander gevonden stuk bleek, dat boven de bekroningen pilasters geweest zijn, slechts weinig vooruitspringende.

De bovengenoemde bekroningen liggen met haar voorvlakken in een lijn met de vooruitspringende gedeelten

van beneden, welker voorsprong veel grooter is dan van de pilasters boven de bekroningen.

Door het verschil in voorsprong werd een vlak gevormd, waardoor duidelijk bleek, dat er iets op geplaatst geweest moet zijn. Het bleek dan ook, dat de stukken, die als kleine trapleuningen gebeiteld zijn, precies op deze vlakken pasten.

De stukken, trapleuningen voorstellende, zijn aan de buitenzijde gesteld, terwijl voor de binnenzijde in plaats van de leuningstukken een vlakke steen gevonden werd, welke slechts aan de bovenzijde een sponning vertoonde.

Met het optrekken van de Westzijde moest tevens de kwestie van het middentorentje opgelost worden. Dit gaf echter geen groote moeilijkheden, doordat er nog verschillende steenen aanwezig waren, waaruit het verband met den muur opgemaakt kon worden. Aan de buitenzijde springt ze bij wijze van pilasters eenige centimeters naar voren, aan de binnenzijde vormt het de voorsprongen in de inspringende hoeken tusschen West- en tusschenmuur.

De westelijke gevel was hiermede tot en met de deklijst bepaald en werd tot gelijke hoogte der overige muren opgehaald.

Nadat het werk zoover gevorderd was, kwamen de bekroningen der verschillende muren aan de beurt.

Deze bekroningen zijn gehouden in den vorm, zooals men dien elders in Oost-Java aantreft, den vorm namelijk van kleine tjandi's.

Elke kamer heeft op de vier hoeken en in de assen van de noordelijke en zuidelijke gevels zulk een bekroning. Alle bekroningen zijn nagenoeg van dezelfde afmetingen, behalve die in 't midden van de Westzijde, welker afmetingen aanmerkelijk grooter zijn.

De stukken van de bekroningen op het terrein aanwezig werden gesorteerd en daarna geplaatst. Moeilijkheden kwamen bij die van kleine afmetingen niet voor, daar deze als afzonderlijke stukken op de muren staan.

Die in 't midden van den Westgevel staat, is echter niet als los stuk op den muur geplaatst, maar is er nauw mee verbonden, daar het lichaam in den muur gevat is.

Hier was de groote moeilijkheid de hoogte van de kroonlijst te bepalen. Uit de stukken van de kroonlijst bleek wel dat deze geheel vrij van eenig bouwdeel gehouden was, maar ze gaven geen aanwijzingen omtrent de hoogte. Andere directe aanwijzingen ontbreken eveneens, zoodat besloten werd, de hoogte uit een oogpunt van goeden vorm te bepalen. Nadat deze hoogte eenmaal aangenomen was, volgden de verschillende lagen uit een logische opstelling der resteerende stukken.

In 't midden van de oostelijke muren der beide kamers zijn geen bekroningen in den vorm van tjandi's, maar groote achterstukken van beeldjes, die weer op de spuiers stonden.

Van de noordelijke kamer zijn spuier, beeldje en achterstuk helaas verdwenen; in de zuidelijke kamer is echter alles nog aanwezig. Dat de noordelijke evenwel dezelfde combinatie gehad heeft, lijdt geen twijfel; verschillende dingen bevestigen dit, bovendien is het voetstuk van het groote achterstuk nog aanwezig. Waarschijnlijk heeft hier een mannenbeeldje gestaan (in de zuidelijke is het een Çri ?) en is er een kamer voor de beide seksen geweest.

Oogenschijnlijk doet het groote achterstuk, waarop heel bovenaan een soort glorie gebeiteld is, vreemd aan, daar het in vergelijking met het beeldje zeer groote afmetingen heeft. Beschouwt men het echter, zooals het in 't geheel doet, dan sluit het zich harmonisch bij de overige bekroningen aan.

Of het stuk echter als achterstuk met glorie bedoeld is, is een tweede, het beeldje heeft op zich zelf al een achterstuk en het groote is wellicht alleen gemaakt met de bedoeling een harmonisch geheel te krijgen.

Nadat het werk zoover gevorderd was, restte nog de oplossing van het vraagstuk van de bovenstukken der toegangen.

Onder de nog aanwezige stukken waren o. a. drie topstukken, welke aan drie zijden behakt waren, terwijl de vierde een absoluut plat vlak was. Daarbij gaf de vorm den indruk alsof het topstuk uit twee stukken bestaan had. De stukken pasten echter volstrekt niet tegen elkaar, zoodat duidelijk bleek dat ze wel degelijk met een plat vlak bedoeld waren. Ook uit andere stukken kon opgemaakt worden, dat er één zijde vlak was.

Bij het bestudeeren der verschillende stukken kreeg ik het vermoeden, dat de toegangen als een soort van gapoera's uitgebeeld waren geweest.

De stukken hierop op elkaar gepast bleken het te bevestigen. Nu was de kwestie van de hoogte nog een lastig punt. Geen enkel stuk, dat ook maar eenige aanwijzing gaf, zoodat tenslotte naar een persoonlijke meening de hoogte bepaald werd. Ongetwijfeld zijn dit bij de hoogtebepaling voor de kroonlijst van 't middentorentje zwakke punten, daar beide bepaald moesten worden zonder vaste aanwijzingen.

Nadat de toegangen zoover gesteld waren, was het stelwerk van 't geheel klaar gekomen en werden vervolgens verschillende gedeelten bijgehakt en geaccordeerd.

De hoofdleiding welke in 't vorige kwartaal opgegraven was, werd hersteld. Toen deze leiding aan 't licht kwam' meende ik, dat de bron, welke in de richting van de leiding ligt, de oorspronkelijk gebruikte was. Bij schoonmaak van deze bron bleek echter dat de leiding doorliep en een andere bron gehad heeft. De leiding loopt in zuidoostelijke richting door.

Niet onbelangrijk in verband hiermede is, dat volgens de bevolking er vroeger nog een tweede badplaats geweest moet zijn, welke zuidoostelijk van de thans herstelde lag. Het doorloopen van de leiding in deze richting zou het bevestigen.

Tegelijkertijd met 't bijhakken van de badplaats werd het terrein er omheen geëgaliseerd en daarna van een lontoro

pagger voorzien. De toegang tot het terrein is aan de Westzijde gehouden, zoodat men bij betreding al dadelijk een goed overzicht heeft.

Over de kali is een eenvoudig bruggetje gemaakt. Stukken, gevonden op het kerkhof ten Noorden van den grooten weg, werden op het terrein opgesteld.

Door den heer Van Stein Callenfels werd in het Bojolali'sche in de desa Gatak een nog geheel onbekende tempel gevonden, waarvan een groot deel van het soubassement en een deel van de voorzijde met de deur nog aanwezig is. Ook bezocht de heer Callenfels in dezelfde buurt de badplaatsen en putten van Koenti en Soemoer Sanga, die belangrijker bleken te zijn dan uit de bestaande beschrijvingen vermoed kon worden. In Koenti bleken in hetzelfde ravijn vier verschillende badplaatsen te liggen, enkele met fraai beeldhouwwerk versierd.

§ 7. Vondsten.

Omtrent belangrijke vondsten kwamen geen berichten in.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

Een nader onderzoek bracht aan het licht, dat de koperen platen van Trawoelan, waarvan in het Oudh. Verslag 3de kw. 1918 de transscriptie gepubliceerd is, behooren bij de in 1902 in de desa Pelem (vlak bij Trawoelan ten ZO.) gevonden koperen plaat (zie Notulen Bat. Gen. van dat jaar p. 95, 107 sq.; Ibid. 1903 p. 16), in transscriptie als no. CXIX van de Oud-Javaansche Oorkonden in het licht gegeven. De tekst van de plaat van Pelem, die het cijfer 10 draagt, sluit aan bij de laatste Trawoelansche plaat, waarvan het onduidelijke cijfer dus niet, zooals wij meenden, als 8, maar als 9 gelezen moet worden.

Wij laten hier een aanteekening van den heer Callenfels volgen, die in verband met de jongste Kloet-uitbarsting eene bijzonder actueele beteekenis heeft gekregen:

Zooals bekend is, vermeldt de Nāgarakṛtāgama, dat ten tijde van de geboorte van Hayam Wuruk in 1256 Çaka een „guntur tang himawān ri Kāmpud" aan een menigte menschen het leven kostte (Nāg. Zg. I, 4). Voor zoover ik weet, werd tot nog toe niet vastgesteld, welke vulkaan met den Kāmpud bedoeld wordt. Op Bali naar MSS. van de Sudamala zoekende, kwam mij toevallig een exemplaar van de Tantu Pagelaran in handen waarin ik bij het doorbladeren het volgende aantrof. Bij de beschrijving van het verplaatsen van den Mahāmeru door de goden, vermeldt het geschrift:

„. . . . . pucaknira inulih mangetan, pinuter kinembulan dening dewata kabeh, runtuh ta sanghyang mahāmeru kunang tembe ning lmah runtuh matmahan gunung katong, kaping rwa ning lmah runtuh matmahan gunung wilis, kaping tiga ning lmah runtuh, matmahan gunung kampud, kaping pat ning lmah runtuh, matmahan gunung kawi, kaping lima ning lmah runtuh matmahan gunung arjuna, kaping nem ning lmah runtuh matmahan gunung kumukus . . . .",

waarin dus achtereenvolgens van West naar Oost worden genoemd de Katong, de Wilis, de Kampud, de Kawi, de Arjuna en de Kumukus. Beschouwingen over den Katong en den ook van elders bekenden Kumukus terzijde latende, kan men uit de combinatie der gegevens van Nāgarakṛtāgama en Tantu besluiten, dat de Kampud een werkzame vulkaan moet zijn, gelegen tusschen Wilis en Kawi en wel ten Oosten van den eersten. Er kan dus geen andere mede bedoeld zijn dan de ook tegenwoordig nog beruchte Kloet. Daarmede wordt dus de eerste historische uitbarsting van dezen vulkaan teruggebracht tot het jaar 1256 Çaka (1334 A. D.).

In verband hiermede moet nog even de aandacht gevestigd worden op eene vulkanische uitbarsting in Çaka 1256, welke door den Pararaton (blz. 28 r. 16) vermeld

wordt: „ Tumuli guntur pabañupiṇḍah i Çaka 1256". Dat ook hier het jaar 1256 genoemd wordt, geeft aanleiding tot de onderstelling dat de uitbarsting van den Kâmpud bedoeld is. Is dit juist (verdere bewijzen ontbreken) dan zou uit het woord „pabañupiṇḍah" d.i. „het verplaatsen van het water", blijken, dat ook bij die uitbarsting van bijna 6 eeuwen geleden het Kloetmeer in de lucht geblazen is waardoor groote lahars naar omlaag gevloeid zijn, die dan waarschijnlijk den dood van de „slechtaards en schelmen " van den Nāgarakṛtāgama veroorzaakt hebben.

In het afgeloopen kwartaal stelde de heer Callenfels nog een plaatselijk onderzoek in naar de oude overzetplaatsen aan de Solo-rivier, die in de oorkonde van Trawoelan No. 1 (zie Versl. 3e kwart. 1918 bijl. K) worden opgesomd en verzamelde hij op Bali verschillende gegevens, waarover hij afzonderlijk rapporteerde.

Een opstel van den heer J. L. Moens over de hoofdpersonen van de basreliefs in het voorportaal van Tj. Mendoet en een bijdrage van den heer Callenfels over de Vorsten van de Trawoelan-plaat No. III zijn hierachter als Bijlagen C en D opgenomen.

§ 9. Fotografieën.

Als Bijlage A verschijnt hierachter een lijst van ongeveer 50 foto's in 1918 door den heer De Vink genomen naar voorwerpen in den Kraton Kasepoehan, den Kraton Kanoeman en den Chineeschen tempel, alle te Cheribon.

De overige nummers zijn hoofdzakelijk foto's naar de beeldjes, behoorende tot de bronsvondst van Ngandjoek. (zie Rapp. Oudhk. D. 1918 p. 58 sq. en de platen XII-XXIII) waar de eerste serie der foto's van deze beeldjes gereproduceerd is. Deze tweede serie ontleent haar belang aan de omstandigheid, dat nu ook de bronsjes, in ander bezit dan van het Bat. Gen.-gefotografeerd zijn (zie Oudhk. Versl. 1918 p. 7) en voorts aan het feit

dat deze opnamen geschied zijn met de bedoeling, de publiceering der foto's dienstbaar te maken aan een hernieuwde studie der bronsjes, thans mogelijk geworden doordat nu het dubbele aantal als materiaal kan dienen.

§ 10. Teekeningen.

De Adjunct-bouwkundige ging voort met het in teekeningen brengen der oudheden te Panataran.

§ 11. Musea en verzamelingen.

Een gedeelte van het Museumterrein te Djokja bestemd voor de pendopo (zie vorig verslag § 11) werd opgehoogd en van bamboe-stoelen ontdaan.

§ 12. Programma voor het volgend kwartaal.

De Bouwkundige zal de werkzaamheden te Prambanan voortzetten, de herstelling der monumenten in de afdeeling Sidoardjo regelen en controleeren en met den Adjunct-bouwkundige de herstelling van een der monumenten in de afdeeling Toeloeng Agoeng in behandeling nemen.

De Adjunct-bouwkundige zal het teekenwerk van de Panataransche oudheden voortzetten, terwijl de heer Van Coolwijk een begin zal maken met de voorziening van Tjandi Pari.

De heer Van Stein Callenfels zal reizen ondernemen langs de Brantas voor de vaststelling van de overzetplaatsen genoemd op de oorkonde van Trawoelan no. 1, naar het Diëng-plateau, de tempels in de Kedoe en naar Weltevreden.

Hollandsche Oudheden.

§ 13. Stand der werkzaamheden.

De potloodteekeningen van het woonhuis te Molenvliet No. 11, van de firma Tels & Co. en de Chineesche kerk

te Sawah Besar zijn thans gereed. Die van het Stadhuis, de huizen aan de Spinhuisgracht en dat van Van Beem & Co. zijn nog in bewerking.

De heer De Vink ging voort met het maken van foto's voor het Gedenkboek.

§ 14. Programma voor het volgend kwartaal.

De werkzaamheden voor het Gedenkboek zullen worden voortgezet.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, Juli 1918.

Bijlage A

Lijst van fotografische opnamen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3522	18 × 24	Cheribon (Kraton Kasepoehan).	Kristallen bokaal met deksel (VOC).
3523	„	id.	zelfde.
3524	„	id.	drie oude patronen (kain).
3525	„	id.	drie zilveren staatsievoorwerpen.
3526	„	id.	een doos (buitenwand vervaardigd van gevlochten bamboereepen en goud) en twee filigraanbakjes.
3527	„	id.	twee schenkborden.
3528	„	id.	zeven messen (koedie's).
3529	„	id.	zilveren doos met deksel (zelfde voorwerp als bedoeld onder No. 3526). en twee brievenbussen.
3530	„	id.	schilderij (beschilderd houtsnijwerk).
3531	„	id.	zelfde.
3532	„	id.	zelfde.
3533	„	id.	staatsiewagen (kreta singa).
3534	„	id.	poort van roode gebakken steenen.
3535	„	id.	poort met houten deuren (snijwerk).
3536	„	id.	oude baksteenen muur met ornament.
3537	„	id.	interieur pendopo-gebouw.
3538	24 × 30	id.	staatsiewagen (kreta singa) 3/4 opname.
3539	„	id.	zelfde, ter zijde.
3540	„	id.	drie koedi's, drie staatsie-speren en twee pangot's.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3541	24×30	Cheribon (Kraton Kasepoehan).	twee gouden hoofdsieraden (djamang).
3542	„	id.	gouden en zilveren sieraden.
3543	„	Cheribon (Kraton Kanoeman).	staatsiewagen (kreta djimpanah).
3544	„	id.	staatsiewagen (kreta singa).
3545	„	id.	zes confituren-schalen en een schild (houtsnijwerk).
3546	„	id.	vier planken (houtsnijwerk).
3547	„	id.	twee beschilderde deuren (houtsnijwerk).
3548	18×24	id.	roode baksteenen poort.
3549	„	id.	spiegellijst (verguld houtsnijwerk).
3550	„	id.	staatsiewagen (kreta singa).
3551	„	id.	id. (kreta djimpanah).
3552	„	id.	twee deuren, beschilderd houtsnijwerk.
3553	„	id.	poort (poera) van roode gebakken steen, met ingemetselde porceleinen bordjes (gewit).
3554	„	id.	poort (poera) van roode gebakken steen met trap (gewit).
3555	24×30	Cheribon (Chineesche tempel).	muurbeschildering (links).
3556	„	id.	id. (rechts).
3557	„	id.	id. met raam (links).
3558	„	id.	id. id. (rechts).
3559	18×24	id.	id. detail (links).
3560	„	id.	id. id. (id.).
3561	„	id.	id. id. (id.).
3562	„	id.	id. id. (id.).
3563	„	id.	id. id. (id.).
3564	„	id.	id. id. (rechts).
3565	„	id.	id. id. (id.).
3566	„	id.	id. id. (id.).
3567	„	id.	id. id. (id.).
3568	„	id.	id. id. (id.).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3569	18 × 24	Batavia (Chineesche tempel).	ingang van den tempel met twee voluut-steenen als pijlerdragers.
3570	„	Tjandiredjo, distr. Ngandjoek, afd. Berbek; thans Museum Bat. No. 5582, 5583, 5448, 5503.	vier bronzen mannenbeeldjes.
3571	„	id. id. No. 5419, 5583; de andere twee in 't bezit v/d heer J. Termijtelen, S. f. Pesantren, Kediri.	vier bronzen mannenbeeldjes.
3572	„	id. id. thans in 't bezit v/d heer Termijtelen.	twee vrouwen- en twee mannenbeeldjes (brons).
3573	„	id. id. thans collectie Termijtelen.	vier bronzen mannenbeeldjes.
3574	„	id id. id.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3575	„	id. id. thans Mus. Bat. No .5424, 5428; de twee andere coll. Termijtelen	vier bronzen vrouwenbeeldjes.
3576	„	id. id.	dezelfde.
3577	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5414, 5421, 5423, 5424.	twee bronzen vrouwen- en twee dito mannenbeeldjes.
3578	13 × 18	id. id. thans Mus. Bat. No. 5422, 5582; het derde coll. Termijtelen.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3579	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5415, 5421, 5448.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3580	18 × 24	id. id. thans Mus. Bat. No. 5449, 5554, 5555.	twee bronzen mannenbeeldjes en een dito vrouwenbeeldje.
3581	„	id. id. thans coll. Termijtelen.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3582	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5503, 5582, 5583.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3583	13 × 18	id. id. thans Mus. Bat. No. 5398, 5496.	twee bronzen mannenbeeldjes.
3584	18 × 24	id. id. No. 5397, 5406.	twee bronzen mannenbeeldjes.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3585	18 × 24	id. id. No. 5395, 5396, 5402.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3586	„	id. id. No. 5398, 5399, 5405.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3587	„	id. id. No. 5400, 5410, 5498.	drie bronzen mannenbeeldjes (w.o. een fragment).
3588	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5404, 5478; het derde i/d coll. Termijtelen.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3589	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5500, 5501, 5495.	twee mannen- en een vrouwenbeeldje, brons.
3590	„	id. id. No. 5498, 5499, 5581.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3591	„	id. id. No. 5403, 5478, 5495.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3592	13 × 18	id. id. thans Mus. Bat. No. 5397 en coll. Termijtelen.	twee bronzen mannenbeeldjes.
3593	18 × 24	id. id. thans Mus. Bat. No. 5406, 5411, 5421, 5500.	vier bronzen mannenbeeldjes, (w.o. een fragment)
3594	„	id. id. No. 5405, 5396, 5498, 5499.	vier bronzen mannenbeeldjes.
3595	„	id. id. No. 5412, dat met 5479 een geheel vormt, 5417 en 5418.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3596	13 × 18	id. id. No. 5402, 5420.	twee bronzen mannenbeeldjes.
3597	18 × 24	id. id. No. 5398, 5399, 5496.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3598	„	id. id. No. 5403, 5407, 5409.	twee vrouwen- en een mannenbeeldje, brons.
3599	„	id. id. No. 5401, 5408.	een vrouwen- en een mannenbeeldje, brons.
3600	„	id. id. No. 5478, 5502.	een vrouwen- en een mannenbeeldje, brons.
3601	„	id. id thans coll. Termijtelen.	een vrouwen- en drie mannenbeeldjes, brons.
3602	13 × 18	id. id. thans Mus. Bat. 5502, 5554, 5555.	een vrouwen- en twee mannenbeeldjes, brons.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte Omschrijving
3603	18×24	id. id. No. 5395, 5396, 5416, 5497, 5503.	vijf bronzen mannenbeeldjes. (w. o. een fragment).
3604	„	id. id. No. 5408, 5409, 5501, 5502.	vier bronzen vrouwenbeeldjes.
3605	„	id. id thans coll. Termijtelen.	drie bronzen mannenbeeldjes.
3606	13×18	id. id. thans Mus. Bat. No. 5407 en coll. Termijtelen.	twee bronzen vrouwenbeeldjes.
3607	„	id. id. thans Mus Bat. No. 5449; de beide andere coll. Termijtelen.	twee vrouwen- en een mannenbeeldje, brons.
3608	13×18	id. id. thans Mus. Bat, No. 5449.	bronzen vrouwenbeeldje (fragment).
3609	18×24	id. id. thans Mus. Bat. No. 5479, 5496, 5497.	drie fragmenten van bronzen mannenbeeldjes.
3610	„	id. id. No. 5494.	bronzen mannenbeeldje op voetstuk, van t/zijde.
3611	„	id. id. id.	id. voorzijde.
3612	„	id. id. id.	id. id.
3613	„	id. id. id.	id. van t/zijde.
3614	„	id. id. id.	id. voorzijde.
3615	„	id. id. No. 5389.	bronzen beeldje op voetstuk.
3616	„	id. id. id.	id. id.
3617	„	id. id. No. 5389, 5392.	bronzen Akṣobhya; een voetstuk van een ander beeld (wsch. Amitābha).
3618	„	id. id. No. 5393; het andere i/d. coll. Termijtelen.	twee bronzen mannenbeeldjes op voetstuk (Ratnasambhawa en Akṣobhya).
3619	18×24	id. id. thans i/d coll. Termijtelen.	bronzen Akṣobhya.
3620	„	id. id. id.	bronzen mannenbeeldje op voetstuk (Amoghasiddha).
3621	„	id. id. id.	id. id.
3622	„	id. id. id.	bronzen voetstuk met Garuḍa (wsch. van een Amoghasiddha).
3623	13×18	id. id. id.	id. vóór- en rechterzijde.
3624	18×24	id. id. id.	id. voorzijde.
3625	„	id. id. id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3626	18×24	id. id. thans Mus. Bat. No. 5389 en coll. Termijtelen.	twee bronzen voetstukken (Olifant en Garuḍa).
3627	„	id. id. thans Mus. Bat. No. 5389, 5392.	twee bronzen voetstukken (Olifant en Pauw).
3628	„	Tjandiredjo als boven en onbekend; thans i/d coll. Termijtelen en in 't bezit van Dr. Hausmann, te Solo.	drie bronzen mannenbeeldjes, twee coll. T. en een Wajrasattwa met drie hoofden en zes armen (H). Zie O. V. 1918 p. 33 sqq.
3629	13×18	id. id.	bronzen vrouwen- en dito mannen-beeldje (Wajrasattwa, H.).
3630	„	id. id.	id. id.
3631	18×24	id. id.	bronzen Amoghasiddha (T.) en dito Wajrasattwa (H.).
3632	„	id. id.	id. id.
3633	„	w. s. Tjandiredjo, distr. Ngandjoek; thans i/h bezit v/d heer Bernelot Moens, te Ngandjoek.	bronzen lamp voor vier pitten (geornamenteerd).
3634	„	Onbekend, thans i/h bezit v/d heer Van Dapperen, te Tegal.	twee mannen- en een vrouwenbeeldje, brons, het laatste met inscriptie aan den onderkant v/h lotuskussen.
3634a	„	id. id.	inscriptie op bovenvermeld vrouwenbeeldje en bronzen wajra.
3635	„	id. id.	bronzen Buddha-beeldje, bronzen makara en dito spiegelhandvat.
3636	„	id. id.	bronzen tempelschel met handvat (wajra), bronzen makara en bronzen spiegelhandvat; zie No. 3635.

Dertiende lijst van foto's uit Atjeh.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
1489	18×24	Teungkoe Poetröh Baléë; kg. en meunathah Keutapang; XII Moekims; onderafdeeling Sigli.	Situatie van het gravencomplex Teungkoe Poetröh Baléë (Oostzijde).
1490	,,	id.	id. id. (Westzijde).
1491	,,	Peukan Pedië, bij Sigli; onderafdeeling Sigli (Pedië).	lanspunt (poesaka wapen) van Teungkoe Seundri, stamvader v/h tegenwoordig Oeleëbalangsgeslacht van Pedië.
1492	,,	Onderafdeeling Lhö Seumawé (Noordkust van Atjeh).	gezicht op de kust van Pasé, van uit Lhö Seumawé.

Bijlage C

De vorsten van de Trowoelan-
plaat No. III

door

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In het Oudheidkundig Verslag over het 4de kwartaal 1918 staat in Bijlage Q op blz. 170 afgedrukt de transscriptie van de derde der kort geleden bij Trowoelan gevonden oorkonden. Helaas draagt de eenige van deze interessante inscriptie overgebleven plaat het volgnummer 4 en mocht het niet gelukken de drie voorgaande terug te vinden. Hoe jammer dit is, blijkt wel hieruit, dat men op deze 4de plaat nog midden in de opsomming is der vorstelijke personen, die het bevel van Z. M. van Majhapahit (want ongetwijfeld is, zooals hieronder blijken zal, de oorkonde er een geweest van Hyang Wiçeṣa) door hunne bevelen deden „volgen", het staatsstuk om zoo te zeggen mede onderteekenden. Het document moet dus bevat hebben de namen van een buitengewoon groot aantal prinsen en prinsessen van den bloede, waarschijnlijk wel van de geheele in leven zijnde vorstelijke familie, juist uit den tijd, dat de familieverhoudingen in het huis van Majhapahit voor ons verward beginnen te geraken.

Intusschen komen op de gespaard gebleven plaat een viertal namen van vorstelijke personen voor, die met hun kindernaam, vorstennaam en titel in de volgorde, waarin zij in de inscriptie voorkomen, in onderstaand staatje zijn gerangschikt.

KINDERNAAM	VORSTENNAAM	TITEL
dyah Sāwitrī	Çrī Mahāmahiṣī	Vorstin van Kabalan
dyah Suraprabhāwa	Çrī Singhawikrama-warddhana	Vorst van Tumapĕl
dyah Cripurā	Çrī Rājasaward-dhanadewī	Vorstin van Singhapura
dyah Samarawijaya	Çrī Wijayaparā-krama	Vorst van Matahun

Al deze namen, tenminste voor zoover betreft de titels, zijn ons bekend uit de Pararaton; die van vorst(in) van Tumapĕl en van Matahun komen meerdere malen, die van vorstin van Kabalan en van Singhapura beide slechts eenmaal voor.

Allereerst moet het ons doel zijn te bepalen uit welken tijd ongeveer de oorkonde in quaestie afkomstig is, voor welke bepaling het stuk zelf ons drie gegevens verschaft, eerstens de vermelding van de vorstinnen van Kabalan en Singhapura, van wie wij uit de Pararaton precies kunnen vaststellen, wie zij zijn en tweedens die van een vorst van Tumapĕl.

Het eerst de aandacht vestigende op dezen laatsten, blijkt ons uit de Pararaton, stilzwijgend verbeterd en aangevuld met de door de Nāgarakṛtāgama geleverde gegevens, dat er vier vorsten van Tumapĕl geweest zijn, nl. 1. de echtgenoot van Bhre Kahuripan en vader van Hayam Wuruk; 2. de oudste zoon van Hyang Wiçeṣa; 3. de jongste zoon van Hyang Wiçeṣa en 4. een persoon, die van 1369 tot 1373 vorst van Majhapahit is geweest.

Daar Bhre Tumapĕl III den naam Kĕrtawijaya heeft gevoerd en Bhre Tumapĕl IV is bijgezet te Kĕrtawijayapura, pleit er veel voor, (hierop wees Dr. Brandes reeds Pararaton blz. 170), dat beiden slechts één persoon zijn geweest, vooral ook doordat, na het sterven in 1369 van de prabhu istri (Dewi Suhitā), zonder kinderen na te laten,

haar jongere broeder als het ware de aangewezen troonsopvolger was.

Van dien Bhre Tumapël III, een zoon van Hyang Wiçeṣa bij een bijvrouw, wordt nu in de Pararaton op twee plaatsen uitdrukkelijk gezegd, dat hij het jongste kind was, nl. tekst blz. 30, r.4: „(Bhra Hyang wiçeṣāpuputra) .... manih putra pamungsu jalu bhre Tumapël" en tekst blz. 30 r.8: „(Bhre Pandan Salas aputra).... putra manih mijil bhre Daha, kambil denira bhre Tumapël, sama pamungsu," of volgens Brandes' vertaling op blz. 136 r.1 en r.6/7: „(Bhra Hyang wiçeṣa had tot kinderen:).... en (3) een zoon, zijn jongste kind, Bhre Tumapël Çri Kertawijaya" en „(Bhre pandan Salas had tot kinderen).... (3) nog een dochter Bhre Daha, die huwde met Bhre Tumapël, die het jongste kind was evenals zij."

Het eigenaardige nu is, dat in onze oorkonde van Bhre Tumapël Çri Singhawikramawarddhana eveneens vermeld wordt, dat hij was „de jongste zoon van Z. M. den Koning." Deze speciale vermelding in beide gevallen kan niet toevallig zijn, is dan ook niet toevallig maar is noodzakelijk, doordat Hyang Wiçeṣa nog een ouderen zoon had, die ook den titel van vorst van Tumapël voerde (Bhre Tumapël II) en die, aangenomen dat Bhre Tumapël III dezelfde is als de Bhre Tumapël, die in 1369 vorst van Majhapahit wordt, niet, zooals Brandes dacht, jong gestorven is, maar overleden moet zijn in 1349 en bijgezet werd in Lo-kërëp, als dharmma genaamd Amarasabha (Par. tekst blz. 31 r. 24, vertaling blz. 152 r. 10.) Daar er dus tegelijkertijd twee personen waren, die den titel van Vorst van Tumapël voerden (om welke reden is onbekend, doet ook niet ter zake), was eene nadere aanduiding, wie van die beiden bedoeld werd, noodzakelijk; welke aanduiding, zooals ons zoowel de onderhavige oorkonde als de Pararaton leeren, gevonden werd in het vermelden van Bhre Tumapël III als „de jongste". Waar nu, voor zoover ons bekend is, in de geschiedenis geen tweede geval zich voordoet dat twee zonen van één

vader beiden den titel van vorst van Tumapĕl dragen en het ook niet waarschijnlijk is, dat zoo iets tweemaal zal voorkomen, ligt het voor de hand in den dyah Suraprabhāwa, Çrī Singhawikramawarddhana onzer oorkonde den Bhre Tumapĕl III Çrī Kĕrtawijaya van de Pararaton te zien. Het verschil in abhiṣeka-naam doet niets ter zake, daar Kĕrtawijaya zeer waarschijnlijk (gelet op den naam van zijn dharmma) zijn abhiṣeka-naam als vorst van Majhapahit is en Singhawikramawarddhana zijn abhiṣeka-naam als vorst van Tumapĕl.

De mahārāja, vermeld in r. 6 recto en r. 1 verso der koperen plaat moet dus geweest zijn Hyang Wiçeṣa en daar uit de wijze van vermelding blijkt, dat die mahārāja ten tijde van de uitvaardiging van het edict de regeerende vorst was, is de oorkonde dus afkomstig van Hyang Wiçeṣa zelf, uit de jaren 1311-1351. Dit toch zijn de regeeringsjaren van dien vorst, want dat hij, niettegenstaande zijn „bhagawan" worden in 1322, wel degelijk nog de regeering is blijven voeren, bewees Dr. Brandes reeds (Par. blz. 152).

Hiermede hebben wij de gegevens ter dateering van onze oorkonde gelegen in de vermelding van Bhre Tumapĕl uitgeput en dienen wij, om nog een stap verder te komen, ons weder te wenden tot de vorstinnen van Kabalan en Singhapura.

Zooals reeds gezegd, vermeldt de Pararaton slechts één prinses van elk dier namen, nl. Bhre Kabalan, de dochter van Bhre Wĕngkĕr II en Bhre Matahun II en Bhre Singhapura, de dochter van Bhre Paguhan II bij een kṣatriya-vrouw en de echtgenoote van Bhre Pandan Ṣalas. (Par. tekst blz. 30. r.17/18, vertaling blz.136. r.18/20, waar Brandes' vertaling: Bhre Wĕngkĕr's zoon was "Bhre Kabalan", ingevolge onze oorkonde verbeterd moet worden in: „ Bhre Wĕngkĕr's dochter was Bhre Kabalan").

Teneinde een duidelijk overzicht te geven van de plaats, die deze beide personen in den stamboom van het huis van Majhapahit innemen, volgt hier een verkorte stam-

boom, waarin alleen de namen zijn opgenomen van de personen, die wij in de onderhavige quaestie noodig hebben en alle andere namen zijn weggelaten.

Zooals bekend is Hayam Wuruk geboren in 1256 en wel in een van de laatste maanden van dat jaar, aangezien de bekende Kloetuitbarsting, die plaats had „toen hij in den moederschoot ontvangen werd", in dat zelfde jaar voorviel. Zijn jongere zuster, Bhre Padjang, kan dus op zijn vroegst geboren zijn in 1258. Nemen wij aan, dat zij 18 jaar oud was, toen zij voor het eerst een kind ter wereld bracht, dan moet Hyang Wiçeṣa geboren zijn omstreeks 1276. Daar Bhre Tumapël III uitdrukkelijk zijn jongste kind genoemd wordt, kunnen wij diens geboorte moeilijk plaatsen voor het jaar 1304, zijnde zijn vader toen ongeveer 28 jaar. Aannemende, dat Bhre Tumapël III wederom 18 jaar oud was, toen zijn zoon Bhre Wengker II het levenslicht zag, gebeurde dit dan omstreeks 1322, en kan diens dochter Bhre Kabalan dus niet geboren zijn voor ongeveer 1340. In elk geval moet zij geboren zijn voor 1351, daar in dat jaar zoowel haar vader als Hyang Wiçeṣa sterven. Vast staat dus wel, dat de prinsen en prinsessen van Majhapahit op jeugdigen leeftijd huwden.

Vóór 1340 Çaka kunnen wij de oorkonde in elk geva zeer zeker lastig plaatsen, daar de eveneens er op vermelde vorstin van Singhapura eene dochter is van Bhre Paguhan II, jongeren broeder van Bhre Wengker II

Voorloopig kan dus worden vastgesteld, dat de oorkonde III van Trowoelan afkomstig moet zijn van Hyang Wiçeṣa en dateeren moet van tusschen 1340 en 1351.

Een enkel woord nog over de er op voorkomende personen. Na de vermelding van Bhre Kabalan met al hare honorifieke titels, is op de koperen plaat een groot scheiteeken geplaatst; daarna worden Bhre Tumapĕl en Bhre Singhapura eveneens vermeld in een gedeelte tusschen groote scheiteekens staande, waarop dan Bhre Matahun volgt. Waarom dit heeft plaats gehad, is niet na te gaan. Alle vermelde personen zijn voor zoover wij kunnen nagaan op de een of andere wijze afstammelingen van bijvrouwen: Bhre Matahun, omdat in dien tijd de rechte lijn al was uitgestorven, Bhre Tumapĕl en Bhre Singhapura uit zich zelf en Bhre Kabalan door hare grootvaders, zoowel van vaders- als van moederskant. In de afstamming al dan niet in rechte lijn kan het dus niet liggen. Aannemende, dat in dien tijd dezelfde regeling bestond als nu nog op Bali [1]), zou wel Bhre Kabalan weder als anak padmi worden gerekend, daar zoowel haar vader als haar moeder uit echten bedde waren, wat met geen van de anderen het geval is en zou men dus kunnen veronderstellen, dat tot en met Bhre Kabalan de prinsen en prinsessen die „echte" kinderen waren, zouden zijn opgesomd. Met Bhre Tumapĕl zouden dan de „onechte" kinderen beginnen en ligt het voor de hand, dat hij het eerst wordt genoemd, daar hij toch de „pangeran ngabehi" aan het Majhapahitsche hof moet zijn geweest en na den dood van zijn kinderlooze zuster Dewi Suhitā (die natuurlijk

---

[1]) Zooals bekend is, maakt men op Bali wel degelijk onderscheid tusschen een kind uit de padmi en een uit een penamping. Indien een penamping-kind nu gelijkrangig trouwt (dus eveneens met een penamping-kind) wordt een afstammeling uit dat huwelijk (dus uit een padmi) blijkbaar toch nog beschouwd als penamping-kind. Eerst een kind uit een gelijkrangig huwelijk van laatstbedoelde is weer een padmi-kind. In dit geval verkeerde van al de opgemelde vorstelijke personen alleen Bhre Kabalan.

aan het hoofd der oorkonde, na haar vader is genoemd geworden) zelfs moest opvolgen. Ook de plaatsing van Bhre Singhapura voor Bhre Matahun vindt dan verklaring, daar eerstgenoemde, een kleindochter van Bhre Tumapĕl III, eene rechtstreeksche afstammelinge was van den regeerenden vorst en Bhre Matahun dit wel niet zal zijn geweest.

Indirect is nu hieruit wederom een gegeven te putten ter nadere dateering van onze oorkonde. Indien toch bovenstaande redeneering juist is (en het lijkt mij voorloopig de eenige rationeele oplossing voor de eigenaardige rangorde bij de opsomming: kleindochter-grootvader-kleindochter) dan blijkt daaruit dat Bhre Tumapĕl II (wiens overlijden wij aannamen, dat in 1349 zou hebben plaats gehad, in verband met de hypothese Bhre Tumapĕl III= Bhre Tumapĕl IV en met het feit dat Bhre Tumapĕl II's overlijden anders in de Pararaton niet vermeld zou zijn) bij de uitvaardiging der oorkonde reeds overleden moet zijn, aangezien hij anders de „pangeran ngabehi" zou zijn geweest, dus tusschen Bhre Kabalan en zijn broeder Tumapĕl III zou moeten worden opgesomd en er geen enkele reden te bedenken is, waarom Tumapĕl II onder de onechten zou zijn geplaatst.

Zoo lang dus niets anders vast staat, meen ik te mogen veronderstellen, dat de oorkonde te plaatsen is tusschen 1349 (overlijden Tumapĕl II) en 1351 (overlijden Hyang Wiçeṣa). Alleen is het dan eigenaardig dat men gemeend heeft, ook nadat Tumapĕl II overleden was en er dus geen sprake kon zijn van vergissing, bij Tumapĕl III nog steeds te moeten vermelden, dat hij de „jongste" was. Gezien echter dat hem, ook in officieele stukken, reeds van jongs af aan die titulatuur gegeven moet zijn, is het niet onverklaarbaar, dat hij, ook toen de noodzaak vervallen was, blijvend zoo aangeduid werd.

Tot nog toe is gezwegen over den vierden op de plaat genoemden persoon, den vorst van Matahun, omdat hiermede een tot nog toe geheel onbekende figuur ten tooneele

treedt. Uit de Pararaton zijn ons twee vorsten van Matahun bekend, nl. de vorst van Matahun, echtgenoot van de vorstin van Lasem, dochter van de vorstin van Daha en van Wijayarājasa, en Bhre Matahun II, dochter van Bhre Wirabhumi en echtgenoote van Bhre Wĕngkĕr II, de moeder dus van onze Bhre Kabalan. Geen dier beide personen kan hier echter bedoeld zijn, daar Bhre Matahun I reeds in 1331 is overleden, toen er nog geen sprake kon zijn van de geboorte van Bhre Kabalan en Bhre Singhapura, ook al is het resultaat van onze berekening van de geboortejaren dier beide prinsessen eenige jaren er naast, en Bhre Matahun II, overleden in 1338, eene vrouw is geweest, terwijl de Bhre Matahun van de oorkonde een man is. Wie onder dezen titelnaam schuil kan gaan is mij onbekend.

Eene indirecte aanwijzing, dat de rangschikking Kabalan-Tumapel-Singhapura te verklaren is door aan te nemen, dat Kabalan als anak padmi beschouwd werd en dat zij bv. niet de vooraanstaande plaats in de oorkonde te danken heeft aan een huwelijk, is hierin te vinden, dat zij waarschijnlijk ongehuwd is gebleven. Van haar huwelijk wordt in de Pararaton tenminste nergens gerept, terwijl bij haar dood (Par. tekst blz. 32, r. 5/6) vermeld wordt, zooals Brandes reeds opmerkte, dat zij in denzelfden graftempel als haar vader, nl. te Sumĕngka, wordt bijgezet. Dit wijst er wel op, dat zij nooit gehuwd is geweest.

Wat Bhre Singhapura betreft, hiervan wordt de dood in de Pararaton nergens aangeteekend, doch wel haar huwelijk met Bhre Pandan Salas. Hiermede kan onmogelijk bedoeld zijn Pandan Salas I, de zoon van Raden Sotor, zoodat overschieten de Pandan Salas II van onbekende afkomst, die in 1355 is overleden (Par. tekst blz. 31 r. 31) en de Pandan Salas, die van 1388-1390 (1400?) vorst van Majhapahit is geweest en voor dien tijd vorst van Tumapĕl was. Het laatste lijkt mij het waarschijnlijkst,

daar Bhre Singhapura wel wat erg jong zou zijn om de vrouw te worden van den in 1355 overleden Pandan Salas II, aangezien zij toen nog pas een meisje van hoogstens een jaar of dertien kan zijn geweest.

N.B. Mocht men bezwaar hebben tegen de redeneering waarbij de datum der oorkonde wordt gesteld tusschen 1340 en 1351 of tusschen 1349 en 1351, dan kan er op gewezen worden, dat het stuk in elk geval van na 1338, het sterfjaar van Bhre Matahun II, moet zijn.

Gedong Sanga 3 Juli 1919.

De Hoofdpersonen van de basreliefs in het voorportaal van den Tj. Mendut

door

J. L. MOENS.

Naar Dr. Krom in zijn onlangs verschenen verhandeling over de acht Bodhisattwa's aan den buitenwand van den Menduttempel [1]) mededeelt, heeft de identificatie van de zg. Hārītī- en Kuwera-tafereelen „de algemeene instemming gevonden" (pag. 421).

Elk die de betrekkelijke basreliefs de moeite van een nauwkeurige beschouwing waard acht, moet zich echter al spoedig de vraag stellen, of daar wel inderdaad „de rijkdomsgod en zijn vrouwelijke wederpartij" zijn afgebeeld en dit te eer, indien hem bekend is,dat bij Foucher tegen een aan deze twee godheden toegeschreven echtvereeniging bezwaren bestaan [2]).

Om te kunnen nagaan, wie dan wel zouden zijn uitgebeeld, moge het voor ons doel voornaamste uit de geschiedenis van Hārītī gereleveerd worden [3]).

Hārītī, oorspronkelijk den welluidenden naam van Abhirati dragend en eerst later om haar verslinden van menschenkinderen Hārītī genaamd, was een vruchtbare Yakṣiṇī, die zelf niet minder dan vijfhonderd kinderen had van haren

---

[1]) Bijdragen Kon. Inst., dl. 74. 1918.

[2]) Noot 3 pag. 421 v/h opstel van Dr. Krom. De betreffende verhandeling van Foucher is voor schrijver dezes niet bereikbaar.

[3]) Ontleend aan Peri, Hārītī, la Mère-de-Démons B.E.F.E.O. XVII, 1917.

Yakṣa-echtgenoot, Pāñcika (of Pāñcaka) genaamd. Van deze vijfhonderd kinderen worden er, afhankelijk van den tekst vier, vijf of zes de voornaamsten geheeten; daarvan is de naam van het jongste kind, Priyaṅkara (of Piṅgala), wel het meest bekend. De legende zegt, dat de Buddha, die de kinderverslindster tot rede wilde brengen, dit kind onder zijn pātra verborg en het daardoor voor de moeder onzichtbaar maakte. Deze was ondanks haar overgrooten kinderrijkdom ontroostbaar over het verlies, en liet zich terwille van dit eene kind bekeeren. De machtige Hārītī werd zelfs een der geduchte beschermgodinnen van het Buddhistische geloof.

Als zoodanig wordt zij in Buddhistische tempels meestal als een der poortwachters in den voorhof vereerd, terwijl haar echtgenoot, die met haar werd bekeerd, eveneens werd aangebeden en wel als de Bhūta Maṇibhadra [1]), volgens het Mahābhārata de god der kooplieden, de opperdienaar van den rijkdomsgod Kuwera [2]). Ook uit den Lalitavistara is trouwens bekend, dat de Mahāyakṣasenāpati Pāñcika, die met zijn 500 zonen getuige was van de verlossing van den Buddha, Hem steeds de helpende hand biedt.

Volgens de legende [3]) heeft echter ook Rāwaṇa eens zijn toevlucht gezocht in een Buddhatempel, nl. toen hij

---

[1]) Dit is althans zeer waarschijnlijk, daar in den eenen tekst wordt vermeld, dat de bekeering van Hārītī werd gevolgd door die van M a ṇ i b h a d r a en zijn oudere zuster (Peri pag. 20), een andere tekst spreekt van de conversie van Hārītī gevolgd door die van haren e c h t g e n o o t (Peri pag. 22) en een derde tekst ten slotte, de in den eersten tekst bij denzelfden naam vermelde „oudere zuster" noemt als de oudere zuster van Hārītī's echtenoot (Peri pag. 40).

[2]) Peri, Mère-de-démons B. E. F. E. O. XVII (1917) pag. 20: „(Maṇibhadra) est souverain à l' intérieur des quatre océans; les marchands, (trafiquant) par bateaux et par chars, ceux qui possèdent de richesses, tous dépendent de Maṇibhadra".

[3]) Wilson, Bauddha tracts from Nepal, As. Res. XVI (1828) pag 465 noot 26.

werd achtervolgd door Hanuman: hij heeft zich toen uit dankbaarheid voor zijn redding laten bekeeren tot het Buddhisme en wordt om die reden evenals Hārītī vaak in het voorportaal van Buddhistische tempels afgebeeld. Rāwaṇa toch, was een machtige Rākṣasa, wiens bescherming op prijs moest worden gesteld.

Resumeeren wij het bovenstaande, dan blijkt dus Hārītī een echtgenoot te bezitten, die ook bij de Buddhisten goddelijke vereering genoot en die eigenschappen bezit van Kuwera, zonder deze zelf te zijn. Voorts blijkt het gebruikelijke pendantbeeld van Hārītī niet de godheid Maṇibhadra te zijn, doch Rāwaṇa.

Indien men echter bedenkt, dat ook Rāwaṇa een echtgenoote had (de dochter van den Dānawa Maya), die evenals Hārītī een soort Rākṣasa was, dat Kuwera en Maṇibhadra beiden rijkdomsgoden waren en beiden Bhūteça werden geheeten, dat Rāwaṇa en Kuwera halfbroers waren, beiden vorsten van Laṅka zijn geweest (Kuwera was Rāwaṇa's voorganger), beiden over onmetelijke schatten beschikten en nog vele andere zaken meer gemeen hadden, kan het dan verwondering baren, wanneer, zooals door den beeldhouwer van den Mendut is geschied, aan den als Maṇibhadra bedoelden echtgenoot van degene die als Hārītī is afgebeeld, de plaats is gegeven, welke gewoonlijk voor Rāwaṇa is bestemd en tevens de gedaante van Kuwera?

Doch beschouwen wij de tafereelen zelf eens van naderbij.

Noch achter het hoofd van den z.g. Kuwera, noch achter dat van de z.g. Hārītī zijn lichtschijven aangebracht, welke toch aan geen goden plegen te worden onthouden. Evenmin zijn aan beide godheden de kenmerkende attributen in de handen gegeven: Kuwera mist citroen en nakula, Hārītī de bilwa- of bijura-vrucht in haar rechterhand. Voorts is Kuwera afgebeeld zonder dikken buik, welke toch bij zijn tradioneele wanstaltigheid zou

behooren. Bovendien verwacht men Kuwera in zijn lusthof Caitraratha met uit juweelenpotten opgroeiende, door een versierde parasol overschaduwde, juweelenboomen om zich heen, waaruit juweelenguirlandes afhangen en waarin kiṃnārī's nestelen[1]), en niet onder aardsche vruchtboomen, waartusschen aardsche papegaaien rondvliegen, zooals hier het geval is. Om hem heen spelen bovendien aardsche kinderen, waarvan er vijf met een in het haar bevestigden maansikkel zijn voorzien[2]), als het ware om aan te duiden, dat zij de voornaamsten onder hen zijn.

En Hārītī vinden wij in geheel dezelfde aardsche omgeving, waarin zelfs de kindermeid niet ontbreekt.

Deze voorstellingen zijn naar het voorkomt te afwijkend om uitbeeldingen te vormen van de godheden Hārītī en Kuwera.

Is het nu te boud om te veronderstellen, dat de hoofdpersonen der basreliefs portretbeelden zijn en wel van den oorspronkelijk heidenschen Javaanschen vorst en van zijne gemalin, die dezen tempel hebben doen stichten ten blijke van hunne bekeering tot het Buddhisme? [3]) En dat zij zich hebben doen uitbeelden als de twee machtige legendarische bekeerlingen, als de beschermers van het Nieuwe Geloof, zij, de vruchtbare vorstin als Hārītī te midden eener groote kinderschaar en hij, als haar echtgenoot, als Maṇibhadra? En dat zij mede hebben doen uitbeelden hun eigen kinderen, die

[1]) Vgl. o.m. fig 3 pl. 18, Kersjes en den Hamer, De Tjandi Mendoet en de pl. IV tot en met XI bij Van Erp, Oudheidk. Aanteek. I, Tschr. Bat. Gen. LIII/1911.

[2]) Bijzonder duidelijk is deze bevestiging te zien op het Hārītī-relief bij het kind, dat op den rug rijdt van een ander niet van een maansikkel voorzien kind en bij het kind, dat door de tweede vrouw op het tafereel wordt gedragen.

[3]) Indien deze veronderstelling juist is, zou daarmede bewezen zijn, dat althans ten tijde van de stichting van den Menduttempel geen Hinduvorst over Java regeerde, doch een tot het vastelandsgeloof bekeerde inheemsche vorst!

voorzien zijn van „un morceau de vieux kāṣāya à la tête'"[1]) ter onderscheiding van de andere aanwezige kinderen en ter aanduiding van de omstandigheid, dat zij tot aanleering van het Nieuwe Geloof, evenals de kinderen van Hārītī en Pāñcika [2]), voor eenige jaren waren „donnés à la communauté".

---

[1]) Peri, l.l. p. 13.

[2]) Peri, l.l. pag. 14. Vergelijk ook noot 1 op dezelfde pag: „lors de la cérémonie par laquelle un enfant est adopté dans un monastère, c'est bien sur la tête qu'on lui attache le (morçeau de vieux) kāṣāya qu'il portera ensuite au cou" Dit stuk monnikspij dat de geheele, door kinderen niet te dragen, kāṣāya moest vertegenwoordigen, werd blijkbaar voor de sierlijkheid halvemaanvormig uitgeknipt. Jochim wijst er in zijn „Determineering van Bodhisattwa's" (Bijdrage Kon. Inst. 69 1914, pag 27) nadrukkelijk op, dat dit kenteeken speciaal bij kinderen en jongelieden van aanzienlijke afkomst wordt aangetroffen, o.m. op eenige Borobudur-reliefs.

Bijlage E

Naschrift bij het artikel van J. L. Moens.

De heer Moens gaat o.i. wel wat ver, wanneer hij de identiteit van den yakṣa Pāñcika, gemaal van Hārītī, en den bhūta Maṇibhadra voorstelt als een feit, dat op grond der beschikbare teksten geconstateerd mag worden. De teksten door Peri medegedeeld in zijn artikel H ā r ī t ī la Mère-de-démons geven daartoe echter niet het recht. De belangrijkste dier teksten is kap. XXXI der Chineesche vertaling van het Saṃyuktavastu (Peri p.2 sq.) en deze tekst (I) noemt Maṇibhadra niet, maar spreekt alleen van Pāñcika, evenwel zonder te gewagen van diens bekeering [1]. Daar Pāñcika slechts een onbelangrijke rol in de legende speelt, ja, zelfs niet meer genoemd wordt, nadat zijn huwelijk met Hārītī vermeld is, mag men zijn bekeering als een feit van zeer ondergeschikt belang beschouwen, al komt die dan ook in een paar andere teksten voor (Peri p. 22, 23). Er is alle aanleiding om aan te nemen, dat het huwelijk met den yakṣa Pāñcika, die in Gandhāra thuis behoort, en diens bekeering oorspronkelijk niet voorkwamen in de legende zooals die in Magadha bekend geweest moet zijn, en dat deze trekken er aan toegevoegd zijn gedurende „la migration progressive de Hārītī vers le nord" (Peri p. 24). Van groot belang is hier p. 41 sq. over deze migratie, mede in verband met de teksten, die over Pāñcika spreken.

---

[1]) Om de herhaling der titels van Chin. teksten te vermijden, heb ik die in de volgorde, waarin ze genoemd zijn, met Romeinsche cijfers aangegeven.

Dat nu in den Chineeschen tekst Kouei-tseu-mou king (Peri p.15 sq.) de bekeering van Kouei-tseu-mou (i.e. Hārītī) gevolgd wordt door die van den bhūta Maṇibhadra, is geen voldoende reden om Pāñcika en Maṇibhadra voor hetzelfde personnage te houden. Nog minder als men kennis neemt van den door Peri meegedeelden inhoud van den K. ts. m. king, p. 16 sq. en de kritiek door hem geleverd, die hij aldus besluit: „Ajoutons encore que „le fait, que la vénération mentionnée par la formule „finale s'adresse à Maṇibhadra, laisse soupçonner que les „phrases où il est question de lui et de Tche-ni pourraient „bien avoir été empruntées à quelque sûtra traitant de ces „personnages".

Leest men nu bij Peri p. 22 sq. den inhoud van een derden Chineeschen tekst, die de bekeering van Pāñcika verhaalt, en neemt men kennis van wat daar overgeschoten is van de Hārītī-legende, die oorspronkelijk in Rājagṛha gelocaliseerd was, maar nu reeds Kāçmīr tot tooneel heeft gekregen, dan zal men m.i. moeten besluiten, dat men te veel eer bewijst aan de Chin. teksten II en III, door er zóó groote autoriteit aan toe te kennen, dat men een gegeven uit den eenen tekst met een dergelijk gegeven uit den anderen tot één enkel feit condenseert. Ook is de yakṣa Pāñcika, Kuwera's mahāsenāpati, op zich zelven beschouwd een te belangrijk personnage, dan dat wij zonder klemmender argumenten in zijn naamsverwisseling zouden berusten; waar wij Pāñcika in gezelschap van den Buddha aantreffen (en naar wij mogen aannemen *na* zijn bekeering) draagt hij dan ook steeds zijn ouden naam.

Het bewijs, dat Schr. in een vierden tekst gevonden wil hebben, is er m.i. geen. Deze tekst maakt melding van het boek Hien tcheng louen (Peri p. 40) waarin de legende van Hārītī eveneens zou voorkomen. Peri heeft dat boek niet kunnen vinden, maar meent, dat de door IV gegeven details „semblent provenir d'une autre source, d'une autre légende." Zulks moet reeds tot voorzichtig-

heid stemmen, maar ten overvloede wordt er uit dat aan Peri onbekende boek aangehaald: „le père de la mère „de Démons .... s'appelait Houan-hi; son mari était „le yakṣa Yuan-man kiu-tsou, sa soeur aînée, Tche-ni et „sa soeur cadette, Maṇibhadrā." Als ik goed lees, is hier geen sprake van de zuster van Hārītī's echtgenoot, maar van haar eigen zusters, welke Tche-ni en Maṇibhadrā heeten. Hieruit mag men hoogstens het besluit trekken, dat de bhūta Maṇibhadrā hier bij vergissing voorgesteld wordt als eene yakṣinī Maṇibhadrā, en wel als Hārītī's zuster en dat hij een jongere zuster Tche-ni heeft, terwijl hij dan eigenlijk Hārītī's broeder zou zijn. Te werk gaande als Schr. zou men op grond van een vijfden Chineeschen tekst Ts'i fo (enz.), Peri p. 38, waar van Kouei-tseu-mou's jongsten zoon Maṇibhadra sprake is, met even veel of met even weinig recht in den bhūta Maṇibhadra haar jongste kind Priyaṅkara kunnen zien, in Hārītī's legende een vrij wat belangrijker personnage dan Pāñcika. Verder spreekt de Chin. tekst I, die een zeer uitvoerige familie-geschiedenis geeft, met geen enkel woord over een zuster van Pāñcika; er is geen twijfel of de andere Chineesche teksten sollen een weinig met de verschillende familie-relaties van Hārītī.

Het bewijs, hetzij uit de beeldende kunst, hetzij uit een tekst, dat de bhūta Maṇibhadra wel eens in Buddhistische tempels afgebeeld wordt, heeft Schr. niet gegeven. Zich niet kunnende vereenigen met de iconografen, die aan den Mendoet in het pendant-beeld van Hārītī Kuwera willen zien, ziet Schr. er Rāwaṇa in. Schr. stelt zonder aarzeling vast, „dat het gebruikelijke pendantbeeld van Hārītī Rāwaṇa is" (p. 33) en verder: „de plaats welke gewoonlijk voor Rāwaṇa bestemd is." Wat doet Schr. dus? Eerst doet hij de Chin. teksten geweld aan, door van Maṇibhadra Hārītī's echtgenoot te maken, en zet hem daarna in Kuwera's gedaante op een plaats, die eigenlijk aan Rāwaṇa' zou

toekomen. Ik geloof niet, dat men op deze wijze iconographische moeielijkheden op mag lossen. Op de vraag, of inderdaad aan den Mendoet Kuwera voorgesteld is, behoeven wij hier thans niet in te gaan; maar wel is het hier de plaats om op te komen tegen Schr.'s bewering omtrent Rāwaṇa. Schr. beroept zich daartoe op een bericht van H.H. Wilson (zie boven p. 32, noot 3). Maar ook bij Wilson lees ik wat anders dan Schr. Men oordeele: „It is related „of Hanuman, in the Lankávatár, that when Rávan found „himself overmatched by the monkey, he took refuge in a „temple of Sākya. Hanuman, unable to violate the sanctuary, „applied to Ráma who recommended him to go and serve „the Buddha. In Sákyá's temple are found images of Rávan, „Hanuman, Mahákála and Háriti". Men ziet, van Rāwaṇa's bekeering is geen sprake. Vertrouwende op Wilson's mededeeling zou ik alleen willen vragen, waarom nu juist Rāwaṇa het gebruikelijke pendant-beeld van Hārītī moet zijn, en waarom niet Mahākāla of de „bekeerde" Hanuman [1]). Veel reden om voor Rāwaṇa in het voorportaal der tempels de plaats tegenover Hārītī op te eischen is er dus voorshands nog niet.

Het mag eenigszins bevreemden, dat Schr. geen notitie heeft genomen van wat Peri schrijft over den cultus van Hārītī en dat hij, zoekende naar een pendant van dezen vrouwelijken demon, in gebreke is gebleven, de verdere onderzoekingen van dezen geleerde te benutten. Wat Peri

[1]) Zie over Mahākāla Foucher, L'art gr.- bouddh. du Gandh. II p. 111. Het Saddharma Laṅkāvatāra (ed. Buddhist Text Society 1900) heb k hier niet te mijner beschikking, zoodat ik Wilson's mededeeling niet heb kunnen verifieeren. Wel kan ik hier constateeren, dat de schrijvers, die een résumé van het werk geven, geen van allen over de bewuste legende spreken. Zie Winternitz, Gesch. der Ind. Litt. II¹ p. 243 sq. — Burnouf, Intr. à l' hist. du Bouddh. p. 458 sq. — Vidyābhūsaṇa, An Analysis of the Laṅkāvatāra Sūtra. JASB 1905 p. 159 sq. — Rājendralāla Mitra, Sanskrit Buddhist Literature of Nepal. p. 113 sq.

ons uit de Chineesche bronnen mededeelt, had Schr. een hypothese aan de hand kunnen doen, die geenszins onwaarschijnlijker is dan de zijne: (Rāwaṇa in de iconographie de gezel van Hārītī). Hierop hoop ik elders nog eens terug te komen.

Het zou niet billijk tegenover Schr. zijn, hier niet te spreken over de bevestiging, die zijne hypothese tot op zekere hoogte vindt bij Foucher in diens pas verschenen werk L'art gréco-bouddh. du Gandhāra, T. II (1918) fasc. I p. 102 sq. § II, Le génie des richesses. Foucher is namelijk van meening dat op den Mendoet Hārītī en haar echtgenoot Pāñcika afgebeeld zijn (p. 107). Wanneer dit zoo is, dan heeft de hr. Moens het juiste getroffen, door zijnerzijds in den zgn. Kuwera Hārītī's echtgenoot te zien. De geheele uitweiding over Maṇibhadra kan dan echter gemist worden, en ook diens vermomming in Rāwaṇa's gedaante is onnoodig bij het betoog. Zijn hypothese aangaande het halvemaanvormige sieraad in den nek der kinderen, waarvan naar ik meen nog nimmer een bevredigende verklaring gegeven is, is zeer zeker de aandacht waard.*)

M. Lulius v. Goor.

---

*) Zie Vogel, BEFEO IV, p. 728, die er in ziet „le lacet [d' un] filet [dans les cheveux] article de toilette inconnu et par conséquent mal compris des artistes indiens".

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Tweede Kwartaal 1919.

---

§ 1. Personeel en organisatie van den dienst.

Bij Gouv. Besl. van 20 Mei no. 42 werd bepaald:

1°. dat met uitbreiding van het besluit van 14 Juni 1913 no. 62 (Staatsblad no. 407) de in dat artikel omschreven werkkring van den Oudheidkundigen Dienst zich mede zal uitstrekken over de hier te lande aanwezige oudheden van Chineeschen oorsprong;

2°. dat met wijziging van het bepaalde onder *b*, *d* en *e* van art. 4 van voormeld Gouv. Besl. van 14 Juni 1913 no. 62 de Bouwkundige, de Adjunct-bouwkundige en de Chef van het technisch personeel bij den Oudheidkundigen Dienst in den vervolge den titel zullen dragen onderscheidenlijk van Bouwkundig Inspecteur, Bouwkundig Adjunct-Inspecteur en Fotograaf-teekenaar bij den dienst;

3°. werd een regeling getroffen, waarbij aan den heer A. W. Jansz werkzaamheden in het belang van den dienst opgedragen zullen kunnen worden;

4°. werd bepaald, dat in het ontwerp der voorloopige begrooting van 1920 gerekend wordt op de uitbreiding van het personeel van den Oudheidkundigen Dienst met een bouwkundig opzichter, een teekenaar der 1ste en een teekenaar de 2de klasse.

§ 2. Reizen.

Onmiddellijk na de jongste uitbarsting van den Kloet bezocht de Chef van den Oudh. Dienst het geteisterde

gebied. Hoogst verblijdend is het, hier te kunnen constateeren, dat de monumenten in den omtrek, omtrent wier lot reden tot ernstige ongerustheid bestond, geheel ongedeerd gebleven zijn.

In Mei maakte de Bouwk. Inspecteur eene reis naar Oost-Java. Met den heer Van Coolwyk bezocht hij de tjandi's Derma en Goenoeng Gangsir en werden de verdere werkzaamheden voor Tj. Pari vastgesteld. Bij zijn bezoeken aan de tjandi's Singosari, Kidoel en Toempang werd hij bovendien vergezeld door den Adjunct-Inspecteur. Met laatstgenoemden ambtenaar bezocht hij Panataran. De Bouwk. Adjunct-Insp. ondernam voorts inspectiereizen naar de tjandi's Kali-tjilik, Wringin Brandjang, Kotes, Sawentar, Soemberdjati, Batjem, Derma en Bangkal. Over de reizen speciaal door het door de Kloetuitbarsting geteisterde gebied, zie men het door den heer De Haan uitgebrachte rapport.

De heer Van Stein Callenfels ondernam een reis langs de Brantas voor het vaststellen der oude overzetplaatsen; voorts naar het Diëng-plateau, naar de tempels in Kedoe, naar Weltevreden en naar de tempels in Kediri en het Malangsche.

§ 3. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste kwartaal van 1919 verscheen in druk.

§ 4. Geschenken.

Het Oudheidkundig Bureau ontving de volgende boekwerken ten geschenke:

Ann. Report Arch. Survey of India, E.C. 1916/17.
Ann. Progr. Report of the Superint. Muh. and Brit Monum. N.C. 1917/18.
Ann. Report Mysore Arch. Dept. 1918: Bangalore.
Ann. Report Arch. Survey of India, E.C. 1917/18.

Hindoe-Oudheden.

§ 5. Bescherming van Monumenten.

Verslag van den heer Van Coolwijk.

Tjandi Derma. In dit kwartaal werden de werkzaamheden aan Tjandi Derma voortgezet.

De kroonlijst werd schoongemaakt en waar noodig ingevoegd; de tempelvoet werd op dezelfde wijze behandeld. De lontoropagger werd geplaatst en voorloopig een bamboehek aangebracht voor afsluiting. Voor bewaking en voor het schoonhouden van het terrein werd een djoeroekoentji op de bekende voorwaarden aangesteld. Omstreeks de helft van de maand April werd een aanvang gemaakt met:

Tjandi Pari. Bij een nauwkeurig onderzoek bleek het, dat het tempelterrein aan de Westzijde, ter breedte van 7 meter was aangevuld met aarde én steenen. Na ontgraving en na het wegnemen der steenen kwam een bordes of klein terras bloot, met twee trappen links en rechts toegang gevend tot dit bordes en tot de tempelkamer.

Aan de Noord- en de Oostzijde had men eveneens het terrein tegen den tempelvoet aangevuld met aarde en steenen; na ontgraving bleek, dat deze voet zwaar beschadigd was en werd dus besloten dezen te versterken met metselwerk en beton.

De geornamenteerde uitbouwing tegen het tempellichaam aan de Noordzijde, die erg beschadigd en afgebrokkeld was, werd ondervangen door een gemetselden pilaster en de binnenruimte tusschen dezen en het tempellichaam aangevuld met beton.

De kleine gaten in het tempellichaam, ontstaan door verwering en afbrokkeling, werden met baksteen gevuld.

Het bovenvlak van den top werd van onkruid, aarde en wortels gezuiverd en nadat voor behoorlijke afwatering

gezorgd was, ingewasschen met vloeibare cement; de muren werden volgevoegd om verderen groei van onkruid zooveel mogelijk te voorkomen.

Het meerendeel der Oost-Javaansche monumenten is boven de kroonlijst trapsgewijze naar binnen afgedekt, zóó, dat de tempeltoppen (met veronachtzaming der pilasters en lijsten) den indruk geven van steil toeloopende pyramiden.

Bij Tjandi Pari is dit eenigszins anders; boven de kroonlijst springt de ringmuur, waarop de top geconstrueerd is, ongeveer een meter naar binnen; op het hierdoor gevormde omloopende terras waren vier reeksen van vrij-staande torentjes gebouwd; de meeste waren voor het grootste gedeelte vervallen, maar, waar het mogelijk was, werden ze wederom opgebouwd en (of) versterkt.

Volgens Verbeek, Oudheden van Java (Verh. Bat. Gen. XLVI) p. 247, bevond zich vroeger boven de „poort" (bedoeld wordt natuurlijk: de doorgang naar de binnenruimte) een steenen dorpel met het jaartal 1293 Çaka, welke steen in het Museum te Batavia ingeschreven staat als No. 49.

Daar het de bedoeling was, dezen dorpel weer op de vroegere plaats te leggen, werd te Batavia geïnformeerd en bleek het aan Dr. Bosch, dat er wel een steentje met het bedoelde jaartal was, genummerd 49, maar slechts 30 cM. lang, ongeveer 15 cM. hoog en 12 cM. dik. Dr. Bosch meende terecht, dat de vroegere dorpel van 1.70 × 0.42 × 0.32 M^3 verkleind was tot de boven genoemde maten (waarschijnlijk om hem gemakkelijker te kunnen vervoeren !!). Het overschot werd naar Prambanan gezonden en, na in een voor het doel gemaakten dorpel te zijn ingezet, naar Pari getransporteerd, waar hij op de vroegere plaats werd neergelegd; de tympan, die van onderen weggevallen was, wordt met baksteenen, daarvoor op maat gehakt, wederom bijgemetseld.

Het kozijn, dat zijn spitsboogvorm waarschijnlijk te danken heeft aan de toevallige afbrokkeling van het metselwerk boven de vroegere horizontale afsluiting, wordt natuurlijk verwijderd, terwijl daarvoor in de plaats zullen worden aangebracht de dorpels, waarvan de juiste maten nog in de penanten konden worden teruggevonden; de ruimte boven deze aan te brengen dorpels zal gevuld worden met cementbeton.

Verslag van den Bouwkundigen Adjunct-Inspecteur.

De voornaamste werkzaamheden, welke uitgevoerd werden, was het schoonmaken van enkele tjandi's in de omgeving van Blitar.

Met Tj. Kali-tjilik werd 't eerst begonnen. Het terrein, dat den djoeroekoentji tot kebon diende, werd van alle gewassen, boomen etc. gezuiverd, daarna geëgaliseerd en gedeeltelijk van graszoden voorzien. Tot afsluiting van 't geheel werd een stevige pagger van bamboe en lontoro geplaatst. Ook aan de tjandi zelf werd nog een kleine herstelling gedaan nml. onder aan de pilasters van den ingang, waar eenige steenen opnieuw werden ingemetseld.

Daarna werd Tj. Djadi onderhanden genomen, en dit bleek geen overdadige weelde te zijn. Op mijn laatste inspectiereis was mij al gebleken, dat het groen zich weer begon te vertoonen, maar nu na den westmoesson was de heele tjandi er als 't ware geheel mee bedekt. Ook de bergtop waar de tjandi op staat, was met alang-alang begroeid, het pad was verloren geraakt, zoodat de tjandi nauwlijks meer te bereiken was. Allereerst werd dan ook het pad weer begaanbaar gemaakt. Vervolgens werd de alang-alang op den top rondom de tjandi weggekapt en de tjandi van het groen gezuiverd. De openingen, welke de verwijderde wortels achterlieten, werden met cementmortel ingevoegd en de Z.O. hoek van het basement, die wat afgeweken was, opnieuw gesteld. Een vaste djoe-

roekoentji werd tot bewaking en schoonhouding van het monument aangesteld.

Was Tj. Djadi zwaar begroeid, ook Tj. Sanggrahan zag er verschrikkelijk uit; de tjandi en overige resten waren weer begroeid met allerhande vegetatiën, evenzoo het terrein.

Alles werd ook hier weer van groen en plantengroei gezuiverd en een vaste djoeroekoentji aangesteld.

Te Selamangleng, waar ik foto's wilde nemen van de relief-reeks, welke zich in de grot bevindt, bleek mij, dat het onmogelijk was, hier opnamen te doen, zonder eerst de reliefs, die dik onder boreh en ander vuil zaten, gereinigd te hebben.

Te gelijk met de reliefs werd ook het terrein om de grot heen van heesters etc. gezuiverd en met een pagger afgesloten. De djoeroekoentji van Tj. Sanggrahan zal tevens hier de beide grotten en het terrein schoonhouden.

In 't midden van Mei bracht de heer Perquin een bezoek aan den Oosthoek om, onder meer, de terreinbegrenzingen van de tjandi's in het Malangsche en de overige in 't Blitarsche te bespreken. Den 19en Mei ontmoette ik den heer Perquin te Malang en werden de monumenten in de omgeving bezocht. De monumenten waren met uitzondering van Kidal, weer zwaar begroeid, terwijl de terreinen onverzorgd waren. Dit alles zal nu spoedig verbeteren. Nog denzelfden dag werd de reis voortgezet naar Blitar met het doel in de daaropvolgende dagen de te treffen maatregelen ten opzichte van enkele monumenten in het Blitarsche te bespreken. De eruptie van den Goenoeng Keloet, welke in den nacht van 19 op 20 Mei plaats greep, wierp dit plan geheel in duigen. Aan reizen viel de eerste dagen niet te denken zoodat de heer Perquin weer naar Djokja terugkeerde, om bij een latere gelegenheid het voorgenomen plan af te werken.

Groot was de verwoesting, die de verschillende lahars in de omgeving aangebracht hadden; het lot van verschillende tjandi's was dan ook zeer onzeker. In den morgen

van den 20 Mei bereikte mij echter reeds het verblijdende bericht, dat Panataran absoluut onbeschadigd was gebleven. De lahar was rakelings langs de Westzijde van het terrein gepasseerd. Het kleine dijkje aan de Westzijde was voldoende geweest om het invloeien van de lahar te beletten. Na ingenomen informatie omtrent den juisten loop der lahars bleek, dat de tjandi's Wringin Brandjang, Kotes en Sawentar onbeschadigd waren, wat later bij een inspectie ter plaatse ook werd bevestigd.

Van den Administrateur van het land Gambar werd telefonisch bericht ontvangen, dat Tjandi Gambar eveneens onbeschadigd was.

Omtrent het lot van Tj. Kali-tjilik was de eerste dagen geen bericht te krijgen, maar ten slotte vernam ik, dat deze tjandi er eveneens onbeschadigd afgekomen was. Hiermede was de onzekerheid ook omtrent deze tjandi opgeheven. Alle tjandi's in de gevaarlijke zône waren dus gespaard gebleven.

Zoo spoedig mogelijk werden de verschillende monumenten in de laharzône bezocht en alle onbeschadigd gevonden. Tj. Kali-tjilik wordt keurig door den djoeroekoentji onderhouden, Tj. Wringin Brandjang zag er goed uit, het terreintje keurig onderhouden en door een laag paggertje afgesloten. De tjandi's Kotes, Sawentar, Soemberdjati en Batjem zagen er minder goed uit, ze zullen echter successievelijk schoongemaakt en afgesloten worden.

In het begin van het kwartaal werd ook nog een bezoek gebracht aan de tjandi's Derma en Bangkal, hoofdzakelijk met het doel de foto's na de herstelling te vervaardigen.

Voorts werd nog een foto genomen van het Boeddhabeeld, afkomstig van Gondang Lor, thans te Toeloeng Agoeng. Tegelijkertijd was ik in de gelegenheid om de slechte verzorging van de collectie te Toeloeng Agoeng waar te nemen. De beelden en andere stukken zijn als een hoop rommel in een uitdragerswinkel in de pendopo van het Regentserf ondergebracht.

Voorziening in dezen ongewenschten toestand is dringend gewenscht.

Met de lahar, welke Blitar vreeselijk teisterde, zijn ook bijna alle beelden van het Regentserf weggeslagen. Tot op heden werd reeds een dertigtal teruggevonden en weer naar het erf van den Regent getransporteerd. Daar het waarschijnlijk is dat bij het opruimingswerk nog meer beelden gevonden worden, is nog niet genoteerd, wat er op 't oogenblik nog van de verzameling over is. Zoodra men met het opruimingswerk gereed is, zal er een nauwkeurige inventaris gemaakt worden, opdat daaruit blijken kan, wat er verloren ging.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur
omtrent de werkzaamheden aan
Tjandi Prambanan.

Çiwatempel. Aan het afbreken der hoeken en der balustraden van den eersten omgang werd doorgewerkt (zie foto no. 3746). De bijbehoorende steenen, gevonden bij het sorteeren der ontgraven steenhoopen, werden wederom geplaatst en waar noodig nieuwe aangemaakt; wat bouw en constructie betreft bestaan er verder geen moeielijkheden, zoodat met dit werk geleidelijk kan worden doorgewerkt.

Zooals in het vorig Verslag werd medegedeeld, is één der topstukken, bestemd om boven een der nissen der balustrade geplaatst te worden, op den beganen grond opgesteld; op de foto's 3717 en 3718, genomen ten Oosten van de noordelijke trap is duidelijk te zien, dat over de plaats geen twijfel behoeft te bestaan: het onderdeel van het lotuskussen ligt nog op den deksteen boven de nis, en het bovendeel is verbonden aan het torentje bovengenoemd. De grootste helft der nisbekroningen (kâlakoppen) is nog niet gevonden, maar het is mij gelukt een vierde deel der

balustraden weer in den oorspronkelijken vorm te herstellen (zie foto no. 3720). Van de binnenlijsten is slechts weinig aangetroffen, maar over de profileering van die lijsten bestaat geen twijfel, zie foto no. 3716.

Met het herstel van de noordelijke trap is een begin gemaakt en tot heden met bevredigend succes, immers er kon worden vastgesteld:

1°. dat op de nog aanwezige pilasters van den eersten poortdoorgang kālakoppen geplaatst waren, zie foto 3742, de lijst aan dien steen gehakt dient tot bewijs en uitgangspunt voor den verderen bouw (zie foto no. 3750). Een zelfde stelsel werd gevonden aan den Brahmā-tempel (zie foto no. 3739);

2°. dat, met één steen tusschenruimte, daarop geplaatst moeten worden de makara-uitloopers van de doorgangsstijlen of montants. Zie de aangehakte profielen op foto's 3742 en 3753;

3°. dat de groote makara van den laatsten doorgang naar de binnenruimte nog op de oude plaats stond; de tegenoverstaande werd op het terrein aangetroffen en ter plaatse gesteld. (Volgens foto no. 3749 ontbreekt een groot gedeelte aan dezen laatsten makara, maar tot mijn groote voldoening werd dit gedeelde door Manab, een der steenhouwers gevonden);

4°. dat de zij-ingangen, toegang gevend tot den eersten omgang, konden worden bepaald tot aan den onderkant der dorpels (zie foto no. 3751);

5°. dat vaststaat, dat deze doorgangen waren afgedekt met dorpels. Zie het overblijfsel van den oostelijken trapopgang boven den pilaster (foto no. 3752).

De gestapelde trap aan de Noordzijde (zie foto no. 3741) werd afgebroken en een nieuwe gemaakt.

Omtrent den bouw van de torentjes naast den eersten poort-doorgang aan de Oost-zijde bestaat nog eenige twijfel, maar ongetwijfeld staat het uit brokstukken gevonden beeldje (zie foto no. 3740) op de goede plaats. Oor-

spronkelijk liep de balustrade verder door, zooals aan de Noordzijde (zie foto no. 3333).

Van de vordering der werkzaamheden aan den westelijken terreinringmuur geeft foto no. 3731 een overzicht, terwijl foto's no. 3727 en 3728 den Zuidwesthoek van binnen en van buiten te zien geven.

Foto no. 3733 geeft den toestand weer van de nieuwe en de oude afwatering aan de Zuidzijde van het terrein, terwijl foto no. 3732 de verdere werkzaamheden aan die zijde laat zien. Foto no. 3744 geeft het profiel aan van den nieuwen toegangsweg, foto no. 3755, nadat deze weg afgewerkt was met den nieuwen toegang naar het tempelterrein. De Zuidwesthoek, van binnen en van buiten is te zien op de foto's no. 3729 en 3730. Met de opruiming der steenen aan de Zuidzijde is een begin gemaakt. Zie foto's no. 3743 en 3747.

De oostelijke tempelringmuur kwam gereed. Zie foto's no. 3721 en 3722; met den zuidelijken werd een begin gemaakt (zie foto's no. 3723 en 3724), maar het werk werd gestaakt aan de Westzijde, waar eerst de steenhoopen moeten worden opgeruimd. Met den noordelijken muur werd nu een begin gemaakt. Zie foto no. 3754.

§ 7. Vondsten.

Bij de opruiming der steenhoopen komen voortdurend min of meer merkwaardige steenen voor den dag, die successievelijk gefotografeerd zullen worden. Zie foto's 3354, 3365, 3726, 3753.

Aan het rapport van den heer De Haan ontleenen wij het volgende:

Het is gebleken, dat de jongste eruptie geen schade, maar uit een archeologisch oogpunt beschouwd zelfs winst heeft aangebracht. 't Eerst bereikte mij 't bericht, dat in de lahar ten Oosten van Ponggoh, nabij de desa, een oudheid aan het licht was gekomen. Bij een onderzoek ter plaatse bleek, dat door de inschuring van de lahar zich een nieuwe

kali gevormd had. Hierdoor was in een zijwand het overblijfsel van een monument van baksteen blootgekomen. Daar de lahar echter ook een gedeelte van deze resten heeft meegenomen, kijkt men op 't oogenblik in 't inwendige van den voet, zoodat er niet veel meer te zien is, dan een hoop steenen.

Nadere opgravingen dienen dus afgewacht te worden, alvorens er verder iets over te kunnen mededeelen.

Eenige dagen daarna ontving ik het bericht, dat in dezelfde lahar, nabij de desa Soember Nanas, de rest van een bouwwerk met een beeld gevonden was. Bij een bezoek vond ik midden in de lahar een heuvel, waar de modderstroom over heengegaan was. Door de groote kracht schijnt de losse aarde afgeslagen te zijn, zoodat de steenen van het bouwwerk bloot kwamen.

Hoewel alles nog geheel in den grond zit, waren toch enkele omtrekken te onderkennen. Zoo kan men o. a. duidelijk den omtrek der wanden van de kamer onderscheiden. Dit is een vierkante ruimte, waarvan de zijden ± 2.50 M. zijn.

In het midden ligt nog in den grond òf het voetstuk van het beeld, òf de yoni.

Voorts kan men hier en daar enkele brokstukken van muren en eenige gedeelten van profileeringen onderscheiden.

Bij deze ruïne trof ik verder aan een klein, vrij goed bewaard gebleven beeldje en een dito lingga.

Het beeldje is in vol ornaat en stelt waarschijnlijk een Mahākāla voor.

Uit het feit, dat nog een gedeelte van de kamerwanden aanwezig is, kan geconcludeerd worden, dat er nog een aanmerkelijk gedeelte van het monument in den grond moet zitten. Hoe dit er uit zal zien, en hoever dit waarschijnlijk door vroegere lahars beschadigd is, zal alleen na ontgraving beoordeeld kunnen worden.

Voorloopig zijn beide resten aan de goede zorgen van den Ass. Wedana van Ponggoh toevertrouwd.

§ 8. Epigraphie en iconographie.

De transscriptie van de overige koperen platen van Bloeloek (zie Oudhk. Versl. 1918, p. 175 sq. Bijlage R) is hierachter opgenomen als Bijlage G.

§ 9. Fotografieën.

Bijlage F bevat in hoofdzaak een opgave van foto's van Tj. Derma, Tj. Goenoeng Gangsir en Tj. Panataran, vervaardigd door den heer De Haan, van Tj. Panataran vervaardigd door den heer Perquin en van illustraties uit een Balineesch handschrift van den Ardjoena-wiwāha.

§ 10. Teekeningen.

De Bouwk. Adj. Inspecteur ging voort met het in teekening brengen der oudheden te Panataran. In potlood kwamen gereed de teekeningen van den hoofdtempel, het Nāga-tempeltje, het tempeltje met jaartal en het terras met de reliefs. In het volgende kwartaal zal het teekenwerk van Panataran waarschijnlijk voltooid worden.

§ 11. Musea en verzamelingen.

Te Djokja werd het Museum-terrein opgehoogd en heeft men een aanvang gemaakt met het leggen der fundamenten voor den pendopo.

§ 12. Programma voor het volgend kwartaal.

De werkzaamheden te Prambanan zullen worden voortgezet en de restauratie der monumenten Badjang Ratoe en Wringin Lawang ter hand genomen worden.

Hollandsche Oudheden.

§ 13. Stand der werkzaamheden.

Door den fotograaf-teekenaar bij den Oudheidk. Dienst werden ten behoeve van het Gedenkboek de laatste groep van historische voorwerpen uit den tijd der Compagnie en eenige stukken uit het Lands Archief gefotografeerd.

Voorts maakte hij opnamen in de Benedenstad, o.a. van het Stadhuis met de gevangenissen.

In de maand Mei vervaardigde de heer De Vink een aantal foto's van voorwerpen in het Bat. Mus. ten behoeve van den Catalogus der Historische Tentoonstelling, welke ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der stad Batavia in het Museum van het Bat. Gen. gehouden is.

In de kampong Boegis werd een opname gemaakt van een steenen trap met bank, overblijfsel van een vroeger landhuis.

Bij een tocht door de Benedenstad, waaraan de heer De Vink deelnam, werd de waterleiding gevonden, die de Kruitmolen van stuwkracht voorzag en werd voorts een oud huisje ontdekt op de Rhinocerosgracht, het echte type van Oud-hollandsche huisjes, zooals wij ze o.a. van de schilderijen van Oud-hollandsche meesters kennen. De ouderwetsche schouw was nog aanwezig en op het achterplaatsje vond men nog de slavenverblijven.

Eindelijk werden nog opnamen gemaakt van de Missigit Angkeh.

§ 14. Vondsten.

Bij het uitgraven van oude fundeeringen werd in de Benedenstad gevonden een steenen zuil, waarvan hier een afbeelding gegeven wordt. De steen werd gevonden tusschen het kantoor van de firma E. Dunlop en Co. en het tramstation. Hij blijft daar opgesteld op het terrein.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

De werkzaamheden aan het Gedenkboek worden voortgezet. De restauratie van de Portugeesche Buitenkerk wordt thans in studie genomen en zal naar wij hopen nu spoedig ter hand genomen kunnen worden.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, September 1919.

Lijst der fotografische opnamen

in het 2de kwartaal 1919.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3637	13 × 18	Tjandi Derma, distr. Gedangan, afd. Sidoardjo.	NW. hoek, voor den schoonmaak.
3638	„	id.	NW. hoek, detail, id.
3639	„	id.	NW. hoek, top, id.
3640	„	id.	ZW. hoek, id.
3641	„	id.	ZW. hoek, detail, id.
3642	„	id.	ZO. hoek, id.
3643	„	id.	NO. hoek, id.
3644	„	id.	NO. hoek, detail, id.
3645	„	id.	NO. hoek, top, id.
3646	„	id.	Oostzijde, doorgang, id.
3647	„	id.	Westzijde, doorgang, id.
3648	„	Tjandi Goenoeng Gangsir, distr. Gempol, afd. Bangil.	Oostzijde na de herstelling.
3649	„	id.	id. detail trapaansluiting, id.
3650	„	id.	id. detail ingang, id.
3651	„	id.	id. detail top, id.
3652	„	id.	NO. hoek, id.
3653	„	id.	Noordzijde, detail gevel, id.
3654	„	id.	Noordwesthoek, id.
3655	„	id.	Westzijde, id.
3656	„	id.	ZW. hoek, id.
3657	„	id.	Zuidzijde, detail gevel, id.
3658	„	id.	Zuidoosthoek, id.
3659	„	id.	id. , detail, id.
3660	„	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	badkamer a/d grooten weg. NW. hoek v/d zuidelijke kamer, na de herstelling.
3661	„	id.	NO. hoek van z.k. id.
3662	„	id.	ZO. hoek van z.k. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3663	13×18	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	badkamer, ZW. hoek v/d noordelijke kamer, na de herstelling.
3664	"	id.	id. detail ingang, binnenzijde, n/d herst.
3665	"	id.	id. NW. hoek, v/d noordelijke kamer n/d herst.
3666	"	id.	id. detail ingang v/d zuidelijke kamer n/d herstelling.
3667	"	id.	id. detail ingang v/d noordelijke kamer, n/d herst.
3668	"	id.	badkamer, algemeen overzicht, na de herstelling.
3669	"	id.	id. id. id.
3670	24×30	id.	hoofdtempel, na de restauratie, voorzijde.
3671	"	id.	id. id. achterzijde.
3672	"	id.	Nāga-tempeltje, NO. hoek, na de herstelling.
3673	"	id.	tempeltje met jaartal, na de herstelling, van het NO. uit.
3674	"	id.	terras met basreliefs, Oostzijde.
3675	"	id.	gezicht op het tempel-terrein van de West-zijde uit.
3676	18×24	id.	bovenbouw v/d hoofdtempel.
3677	"	id.	hoofdtempel, zuidelijke trap.
3678	"	id.	tempeltje met jaartal, voorzijde.
3679	"	id.	overzicht v/h tempelterrein van het Zuidwesten uit.
3680	"	id.	ZO. hoek v/h terras, i/d NW. hoek v/h terrein, na de herstelling.
3681	"	id.	Nāga-tempeltje, na de herstelling, ZW. zijde.
3682	"	id.	badplaats a/d grooten weg tijdens de herstelling.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3683	18 × 24	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	binnenruimte der badplaats van 1337 Çaka.
3684	,,	id.	id. id. id.
3685	,,	Tjandi Singasari, distr. Karanglo, afd. Malang, thans Mus. Bat. No. 48.	gipsafgietsel v/h Prajñapāramitā-beeld (origineel i/h Ethnogr. Museum te Leiden).
3686	,,	Tjandi Toempang, distr. Pakis, afd. Malang; thans Mus. Bat. No. 246.	gipsafgietsel v/h Mañjuçri-beeld (origineel i/h Ethnogr. Museum te Berlijn).
3686a	,,	id.	id. id. id.
3687	,,	Soerabaja (coll. Scheepmaker), thans Mus. Bat. No. 34.	steenen beeld van Çiwa-Mahādewa.
3688	,,	id. id. thans Mus. Bat. No. 423.	steenen basrelief.
3689	,,	id. id. thans Mus. Bat. No. 434 en 436.	steenen basreliefs.
3690	,,	id. id. thans Mus. Bat. No. 444.	hoek-antefix (vrouwenbeeld).
3691	,,	Tjandi Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram.	relief Çiwa-tempel.
3692	,,	id.	groep van gandharwa's, balustrade Çiwa-tempel.
3693	,,	id.	groepen van gandharwa's en gandharwī's, balustrade Çiwa-tempel.
3694	,,	Bali; thans Mus. Bat. Ethnogr. Verz.	mannenbeeld (houtsnijwerk).
3694	24 × 30	Bali.	teekening in een hschr. van den Ardjoena-wiwāha.
3695	,,	id.	id.
3696	,,	id.	id.
3697	,,	id.	id.
3698	,,	id.	id.
3699	,,	id.	id.
3700	,,	id.	id.
3701	,,	id.	id.
3702	,,	id.	id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3703	24 × 30	Bali.	teekening in een hschr. van den Ardjoena-wiwāha.
3704	"	id.	id.
3705	"	id.	id.
3706	"	id.	id.
3707	"	id.	id.
3708	"	id.	id.
3709	"	id.	id.
3710	"	id.	id.
3711	"	id.	id.
3712	"	id.	id.
3713	"	id.	id.
3714	13 × 18	Tjandi Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram.	Çiwa-tempel, ZO. hoek. naast de zuidelijke trap. Vóór de herstelling.
3715	"	id.	id. id. gedurende de herstelling.
3716	"	id.	id. id. id.
3717	"	id.	detail v/h torentje enz. naast de noordelijke trap v/d eersten omloop, gedurende de herstelling.
3718	"	id.	id. id. id.
3719	"	id.	Oostzijde v/d Çiwa-tempel, na de herstelling v/d balustrade van den eersten omloop.
3720	"	id.	NO. zijde van id. id.
3721	"	id.	oostelijke ringmuur na de gedeeltelijke herstelling, van Z. naar N.
3722	"	id.	id. id. van N. naar Z.
3723	"	id.	ZO. hoek v/d ringmuur voor de herstelling.
3724	"	id.	zuidelijke id. id.
3725	"	id.	id. id. gedurende de herstelling.
3726	"	id.	fragmenten van nisbekroningen (?)

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3727	13 × 18	Tjandi Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram.	NW. hoek v/d nieuwgebouwden waterloop met den aanleg v/d terreinringmuur van het Noordwesten uit.
3728	"	id.	id. id. van het Zuidoosten uit.
3729	"	id.	ZW. hoek v/d terrein-ringmuur van het Noordoosten uit.
3730	"	id.	id. id. van boven gezien (met de nog op te ruimen steenhoopen).
3731	"	id.	westelijke waterloop met den aanleg v/d terreinringmuur van Noord naar Zuid.
3732	"	id.	zuidelijke waterloop van O. naar W.
3733	"	id.	zuidzijde v/h tempelterrein met den ouden en den nieuwen waterloop, van Oost naar West.
3734	"	id.	relief v/d Wiṣṇu-tempel.
3735	"	id.	id. id.
3736	"	id.	Çiwa-tempel. Noordzijde, westelijk v/d trap; voor de herstelling.
3737	"	id.	id. id. oostelijk v/d trap. Na gedeeltelijke herstelling.
3738	"	id.	id. id. trap met begin der herstelling v/d eersten doorgang.
3739	"	id.	Brahmā-tempel. Trap met aanwijzing v/d eersten doorgang.
3740	"	id.	Çiwa-tempel. Detail v/d onderbouw v/h torentje ten N. v/d oostelijke trap.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3741	13×18	Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram.	Çiwa-tempel. Detail v/d trapopgang naar de noordelijke cella (na gedeeltelijke herstelling).
3742	"	id.	id. Detail v/d steenen, behoorende bij de trappen naar de binnenruimte.
3743	"	id.	gedurende de ontgraving a/d Zuidzijde.
3744	"	id.	wegaanleg a/d Zuidzijde v/h tempelterrein.
3745	"	id.	zuidelijke ringmuur na ged. herstelling.
3746	"	id.	Çiwa-tempel. Zuidwestelijke hoek gedurende de herstelling.
3747	"	id.	zuidelijk terrein-overzicht, gedurende de herstelling.
3748	"	id.	Brahmā-kop behoorende bij het bekende groote beeld, liggend a/d W. zijde v/h tempelterrein.
3749	"	id.	noordelijke trap v/d Çiwatempel, gedurende de herstelling, in Juni 1919.
3750	"	id.	id. id.
3751	"	id.	noordelijke trap v/d Çiwatempel. Toegang n/d eersten omloop.
3752	"	id.	oostelijke trap v/d Çiwatempel. Toegang n/d eersten omloop met aanwijzing v/d dorpel op de pilaster.
3753	"	id.	geornamenteerde pilaster op makara met aanwijzing v/d hoektorentjes links en rechts v/d doorgang naar de cella's.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3754	13×18	Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram	Noordelijke ringmuur vóór de herstelling. Van W. naar Oost.
3755	„	id.	Terreinringmuur met nieuw aangelegden weg a/d Zuidzijde.

Koperen platen van Bloeloek

(Lamongan).

(Zie Oudhk. Verslag 1918, bijlage R p.175 sq).

No. IV.

2 r⁰ 1. talampakanira bhaṭāra rājanātha. talampakanira bhaṭārānantadewī. talampakanira bhaṭāra narī
2. dewī. talampakanira bhaṭāra parameçware pamotan, makanāma talampakanira raden kuda
3. talampakanira bhaṭāra narapati, makanāma talampakanira raden mano, talampakanira rade
4. n iso; talampakanira haji saratānganugrahani wnang swatantra tan katamana dening winawa sang mānakatrī—
5. ni, pangkur, tawan, tirip, mwang pinghai wāhuta, saprakāra ning mangilāla dṛwya haji ring dangū, miçra para—

2 v⁰ 1. miçra, wuluwulu prakāra, pangurang, kring, paḍēm, manimpaki, paranakan, limus galuh, mangriñci, manguryya
2. ngilala, parang, sungka, dūrga, pangaruhan, taji, watu tajēm, sukun, halu warak, rakasang, ramanang, pini
3. nglai, katanggaran, tapahaji, erhaji malandang, lca, lēblēb, pakalangkang, pakalingking, kutak, tangkil,
4. tṛpan, salyut, watu walang, pamaṇikan, paniga, sikpan, rumban, wilang thāni, wiji kawah, tingkēs,
5. awi, tuha dāgang, tuha nambi, tuha juḍi, tuha

nuñjĕman, juru gosali, juru jalir, mangrumbai, mangguñjai,

4 r⁰. 1. du kasirat, amijilakĕn wuryya ning kikir, mamuk, mamungpang, ludan, tutan, angçapratyangça, ḍaṇḍa

2. kuḍaṇḍa maṇḍi halĕdi, kewala ikang wangçeng biluluk, tanggulunan, papadang, atah, pramāneriya sasukha

3. duhkhanya kabeh, nguniweh tan kneng arik purih saprakāra, lakwala kwan anado haparĕk, putajena

4. n agöng admit, turun turun sagĕm sarakut, patung patung sakeng parasamya, pinta pinta sakupang satak.—

5. nguni nguni yan lwiha sakerika, tan pagawekna purih denikang kūlapatih wāhuta rāma, āpan wangça

4 v⁰. 1. swatantra ikang biluluk, tanggulunan, papadang, muwah madṛwya sambewara, adagang, ajagal, a—

2. malanṭen, amutĕr, amahat, sakwehanya, wnang ananggapana maling, ungsirĕn maling tlĕs, ungsirĕ

3. n ing strī sahadoṣa, sasangkananya, hulun minggat kunĕng, wnang amangana rājamangça, taluwah, wḍus gunting, karung puli

4. h, asu jugĕd, prut, muwah luputeng rarapon, wṛdo, anggaroġining saṇḍa, muwah madṛwya pandai

5. wṣi, paṇḍai mas, paṇḍai dang, paṇḍai gangça, paṇḍai sisingen, paṇḍai ḍaḍap, sakwehanya, kunĕng ya

5 r⁰. 1. n awarangwaranga, aguntingana, bañunī wkanya, amaguta pajĕng pañcawarṇna pinagut, acuringa laryyala—

2. ryyan tanpa kangsya, agilanggilanga hampyal gaḍing, prās watang, prās anggi, prās buntĕr, prās sīddhayuga, wṛ—

3. kti wali, santi, kukuwaka, pahawwanawwan, pasilih, galuh, tuwuh tuwuhan, ciwapātra, anganggwa salwir ning wali

4. ,makādi nāgapuspa, nawagraha, ajēnwak kanaka, askara bwat hino, askara tuñjung siniwak, mawida nāga—
5. rāçi, aringringa banantēn, angulēsana saka, solēsanya muwah pasilihēn ing kḍi, atapakana sira ing mahisa, a

5 v⁰. 1. nungsang salu, wnang aguntinga ring bale, angigēla kunēng, wnang angalapaḍo, awaranga tatangga,—
2. awaranga rēparēpan lawang, anggantyanana karang hulun. Kunēng yan hana mungkimungkilāmēdēkāngrubuhakna ikang wangçeng
3. biluluk, tanggulunan, papaḍang, mne hlēm, yadyapin tika ri dlaha ning dlaha, tan luputanyan panēmu palaning
4. gumawayaken pāpakarmma, salwir ning mahāpātaka kabhuttya denyaringi hatraparatra, oṃ indah ta kita kamu hya—
5. ng aricandana agasti mahārṣi, pūrwwa dakṣina paççimottara maddhyorddhādhah, rawi çaçī kṣiti, jala pawana hutasa

6 r⁰. 1. na, yajamanākāça, dharmma horātra sandhya dwaya, yakṣa rakṣasa piçāca preta sura garuḍa gandharwwa, graha kinnā
2. ra mahoraga catwari lokapala, yama, baruṇa, kuwaira, bāsawa, mwang putradewatā, pañca kuçika, nandīçwa
3. ra mahakāla, ṣadwināyaka dūrggadewī caturaçra, anta surendra, anakta hyang kalāmṛtyu bhūta gaṇa, sahana
4. nta rumakṣang sakala bhūmimaṇḍala, kita umilu manarīra ring sarwwabhūta, sakala sakṣi bhūta tumon angadoh aparēk
5. ring rahineng kulēm, ak rengö ikeng samaya sapatha sumpah pamangmang mamī ri kita kamu hyang kabeh, yā wa tikang wwang dūra

6 v°. 1. cara, ngulahulah ikeng wangçeng biluluk, tanggulunan, papadang, yadyan brāhmaṇa, kṣatriya waiçya çūdra, wiku brahmacā

2. rī gṛhasthawana prasthabikṣaka, asing awakanya, tasmat kabwat karmmaknanya, patyananta ya denta kamu hyang kabeh, deyantatpatī ya,

3. yan umalintang ring tgal sahutĕn ing ulā mandi, yan pareng alas dmakĕn ing mong, manglangkahana mimang, haliwat ring wway agöng cakĕpĕn ing wuhaya

4. mumul, haliwat ing hawan göng kasopa wulanguna, hudan sambĕrĕn ing glap, hana ring umahnya, katibāna bajrāgni tanpa warṣa, liputĕn gsĕngana

5. de hyang āgni ,wehĕn bhaṣmibhūta, tanpanoliha ri wuntat, tarung ring adgan, tampyaḷ i kiwan, uwahi ring tnganan, tutuh tunduhnya, sbit wtĕngnyata

6. tas ḍaḍanya, wtwaken ḍalmanya, pangan dagingnya, inum rahnya, thĕr pĕpĕdakĕn wehi prāṇāntika bwöngakĕn ing ākaça, tibakĕn ing mahārorawa, astu.

NOTA. Deze vier platen zijn met de reeds vroeger getransscribeerde gevonden in de desa Bloeloek, afdeeling Lamongan. Een nader onderzoek naar de ontbrekende Nos. 1 en 3 leidde tot geen resultaat. Dat het bovenstaande viertal bij elkaar zou behooren is wel waarschijnlijk, maar niet zeker, gezien het feit dat bv. de geheele plaat 3 dan gevuld moet zijn geweest met namen van personen, aan wie het betreden van het desagebied verboden was.

Oudheidkundige Aanteekeningen II

DOOR

P. V. v. STEIN CALLENFELS.

a. Het Sindokraadsel opgelost.

In Bijlage T van het Oudheidkundig Verslag 4de kwartaal 1917 publiceerde ondergeteekende een lijst van waardigheidsbekleeders voorkomende op oorkonden uit den tijd van Mpu Siṇḍok, waarbij de volgorde dier waardigheidsbekleeders niet overeenstemde met de dateering der inscripties. Eene oplossing vermocht ik daarbij niet aan de hand te doen.

In een particulier schrijven nu van Dr. N. J. Krom stelde deze geleerde eene oplossing voor, welke zonder twijfel de juiste is, met machtiging die te publiceeren. Aangezien daarbij tevens nieuw licht geworpen wordt op de dateering van enkele oorkonden uit dien tijd, heb ik gemeend de mij door ZWelEdZeerGel. verstrekte gegevens niet te mogen achterhouden en worden die dan ook in het ondervolgende gepubliceerd.

Zooals bekend is, heeft Dr. Krom in zijne Epigrafische Aanteekeningen II (Tijdschr. Bat. Gen. deel LV blz. 591 e. v.) den steen van Blota (Brandes, Oud-Jav. Oork. p. 51 e. v.) gesteld op nà 846 en vóór 851, aangezien Mpu Siṇḍok nog slechts patih is, terwijl de dyah Manira, die op den Minto-steen van 846 (Brandes, Oud-Jav. Oork. blz. 42 e. v.) sirikan is, op de Blota-inscriptie vervangen blijkt door Amarendra. Over dien dyah Manira van de oorkonde van 846 nu schrijft Dr. Krom:

„De gecursiveerde stukken op den Minto-steen zijn „hoogst onzeker. Op pag. 45 kan de NI van MANIRA „best een mislezen E zijn, zoodat er a marendra staat; „evenmin hecht ik aan DARA, dat wel eens een lacune

„zou kunnen bevatten en D(inak)ara zijn. Mijn vroegere „dateering van den Blota-steen uitsluitend op dien Ma„nira berustend, zou dan vervallen".

De photo's van den Minto-steen, op het bureau van den Oudheidkundigen Dienst berustend, zijn zoo onduidelijk, dat niet is na te gaan, of Manira dan wel Amarendra de juiste transscriptie is. Het laatste lijkt het meest waarschijnlijk. *)

Een tweede opmerking van Dr. Krom betreft de inscriptie van Çrawaṇa 851. ZWelEdZeerGel. schrijft ter zake:

„De ambtenaren van Çrawaṇa 851 (Brandes, Oud-Jav. „Oork. blz. 60) zijn niet die van Siṇḍok uit dat jaar, doch „waren in functie onder Tolobong (alias Tloḍong), van „wien, blijkens p. 59 een edict bevestigd wordt. Met die „bekrachtigde praçāsti worden ook de oude functionarissen „nog eens opgesomd."

Inderdaad blijkt dat het geval te zijn. Wel komt op r. 32 voorzijde van den steen Pu Siṇḍok als mahārāja voor, maar de transscriptie is zóó vol lacunes en het verband is zóó onduidelijk, dat dit niet als tegenargument kan worden aangevoerd (Siṇḍok wordt genoemd, nadat er blijkbaar reeds giften aan een ander zijn opgesomd, getuige het aan hem voorafgaande „yu I" wat wel niet het geval zou zijn, als hij als mahārāja onder de begiftigden vermeld werd, daar hij dan aan het hoofd der lijst zou staan).

Een derde opmerking van Dr. Krom, was, „dat op den „Blotasteen Pu Paṇḍamuan blijkbaar geen manghuri is; „er is een lacune voor den naam, waarschijnlijk grooter, „dan in den druk is aangegeven, en er zal wel staan, dat „de heer X manghuri is en Paṇḍamuan het ambt Y „bekleedt."

---

*) Het mysterieuze Ldn V $\frac{28}{5}$ 75, waarmede volgens pag. 42 der „Oud-Javaansche Oorkonden" de transscriptie geteekend was, zal wel beteekenen: Leiden, Vrijdag 28 Mei 1875". Vgl. bovenbedoelde photo's die gemerkt zijn Ldn. Za. $\frac{27}{2}$ 75 en de voorrede van Cohen Stuart bij zijn Kawi Oorkonden, gedagteekend; Leiden 6 Mei 1875.

Wanneer wij nu, op voorbeeld van Dr. Krom, de waardigheidsbekleeders in tabelvorm onder elkander zetten in de volgorde: oorkonde 841 (Cohen Stuart I) —Blota— Çrawaṇa 851 — Minto-steen 846—Waiçākha 851—Jyeṣṭa 852, dan krijgen wij

Inscriptie van	Sirikan	Wka	Tilimpik	Maḍaṇḍĕr	Anggĕhan
841	Hawang	Kiraṇa	Paṇḍa-muan	—	—
Blota	Amarendra	Balyang	Dhanuka	Padma	Kuṇḍala
het edict van Tolobong bevestigd in Crawaṇa 851	—	Balyang	—	Padma	Kuṇḍala
846 (Minto)	Amarendra	—	—	Padma	Kuṇḍala
Wai çākha 851	Hamarendra	Balyang	Dhanuka	Padma	Kuṇḍala
Jyeṣṭa 852	Amarendra	Balyang	Dhanuka	Padma	Kuṇḍala
D 21	..marendra	Balyang	—	—	—

Zooals men ziet, volgen de waardigheidsbekleeders elkaar hier op de meest regelmatige wijze op, zoodat inderdaad Dr. Krom's oplossing de ware blijkt te zijn en er weder een Siṇḍok-raadsel minder is op te lossen. Alleen zal de dateering van den steen van Blota, tusschen 846 en 851, veranderd moeten worden en blijkt het te

zijn eene inscriptie van dyah Tolobong of Tloḍong, daar immers zoowel de voorafgaande inscriptie van 841 als de volgende, in oorkonde Çrawaṇa 851 geïnsereerde, van dien vorst is. De plaats van D 21 blijft nog onbeslist en de dateering van Dr. Krom, nl. 846—857, geldig.

Palu watu	Manghuri	Halaran	Dalinan	Akudur	Wadihati
—	Feja	Wihikan	Parbwata	Dhanuka	Nanggala
—	—	Halang pa.....	—	Jayanta	Dinakara
Paṇḍa-muan	Narendra	Surendra	Hambulu	Balawān	Dinakara
Paṇḍa-muan	—	Guṇottama	—	—	Dinakara
—	Paṇḍa-muan	Guṇottama	Karṣaṇa	Balawān	Dinakara
—	Paṇḍa-muan	Guṇottamą	Karṣaṇa	Balawān	Dinakara
—	Paṇḍa-muan	Guṇottama	—	Balawān	Dinakara

b. Canggu.

Voor zoover mij bekend is, is tot nog toe niet vastgesteld kunnen worden, waar het uit de Pararaton, de Chineesche bronnen en enkele inscripties bekende Canggu, de havenplaats van Majhapahit aan de Brantas-rivier gelegen heeft

In de Pararaton wordt Canggu op drie plaatsen vermeld, nl. op blz. 18, r. 9, waar staat opgeteekend, dat bhaṭāra Wiṣṇuwarddhana in 1193 de kuṭa te Canggu-lor stichtte, op blz. 24 r. 26, waar men leest, dat de Chineesche troepen, die aan den moord in de kraton van Majhapahit waren ontkomen, naar de haven te Canggu vluchten, waar zij achterhaald en afgemaakt werden en ten slotte op blz. 32 r. 4, waar vermeld staat, dat Bhre Paguhan II te Canggu stierf en te Sabyantara werd bijgezet.

In zijne aanteekeningen op de Pararaton wees Brandes er reeds op, dat de plaats ook vermeld is in de Chineesche bronnen door Groeneveldt in zijn bekende „Notes" uitgegeven (Par. blz. 90). In de „Notes" wordt vooreerst op blz. 23 verhaald, dat bij het oprukken der Chineezen naar Majhapahit een corps naar Canggu werd gedirigeerd, om in geval van nood Ike Mese te Majhapahit te kunnen bijspringen. Hieruit blijkt al vast, dat Canggu dicht bij Majhapahit moet hebben gelegen, in elk geval dus niet aan de zeekust. Een tweede plaats in de „Notes" nu, ook door Brandes reeds aangehaald, deelt mede (blz. 48), dat, wanneer men van Soerabaja in een kleine boot (dus langs de rivier) een 25 mijl aflegde, men in een plaats Canggu kwam, waar men aan land moest gaan en nog anderhalve dag zuidwaarts moest trekken, om Majhapahit te bereiken. Blijkbaar was Canggu dus de havenplaats van Majhapahit aan de Brantas, waardoor het ook weer begrijpelijk wordt, waarom de Chineezen in 1216 naar Canggu vluchtten, daar hier natuurlijk de vaartuigen lagen, waarmede zij van Soerabaja waren gekomen, wat aan Brandes indertijd blijkens zijn noot op blz. 90/91 van de Pararaton nog niet duidelijk was.

In de Nāgarakṛtāgama komt Canggu, blijkens Krom's Register, nergens voor, doch wel vinden wij het terug eerstens op de ook door Brandes bij de bespreking in de Pararaton reeds aangehaalde oorkonde van 1318 (Cohen Stuart, Kawi-oorkonden VI), waar personen worden

vrijgesteld van de heerendiensten voor het in orde houden van Canggu en tenslotte op de in transsciptie in het Oudheidkundig Verslag 1918, 3de kwartaal, blz. 108 e. v. medegedeelde oorkonde I van Trowoelan. Vooreerst wordt het daar op plaat 3 verso r. 5 genoemd als standplaats van een der beide opperhoofden over de overzetplaatsen op Java die in die oorkonde genoemd worden, n tweedens komt het op plaat 5 (?) recto r. 2 nog eenmaal voor in de opsomming dier overzetplaatsen.

Vooral deze laatste plaats is van belang. Het is toch gebleken, dat de opsomming in die oorkonde vrij regelmatig is, langs de Brantas stroomafwaarts, langs de Solo stroomopwaarts. Van de plaatsen, die hetzij vlak voor, hetzij vlak na Canggu in de opsomming vermeld zijn, zijn tot nog toe bereids terecht gebracht Mabuwur en Sarba, het eerste de tegenwoordige desa Boewoer, ongeveer halverwege Plosso en Modjokerto (bewesten Kĕsamben) aan den Zuidoever van de Brantas gelegen, het tweede nu Sĕrbă genaamd, in het district Krian aan den Zuidoever van de Soerabaja-rivier. Het is niet voorbarig aan te nemen, dat Canggu tusschen die beide plaatsen in moet hebben gelegen. Intusschen werd er langs de Br ntas vergeefs naar gezocht. Bij dat zoeken naar Canggu en ook naar de andere overzetplaatsen uit de oorkonde deden zich echter enkele feiten voor, die er op wijzen, dat in dien ouden tijd de loop van de Brantas in haar delta aanmerkelijk heeft afgeweken van het tegenwoordige stroombed, waardoor het dan niet onmogelijk wordt dat de plaats van het oude Canggu niet meer aan de rivier gelegen is; hierdoor breidt het veld van onderzoek zich aanzienlijk uit en is het noodig nog even in het kort te recapituleeren, wat wij van het oude Canggu weten. Vooreerst heeft er een Canggu-lor en een Canggu bestaan, een van deze twee was aan de toenmalige rivier gelegen als haven van Majhapahit, ongeveer 25 mijl van Soerabaja uit stroomopwaarts, tusschen de tegenwoordige desa's

Boewoer en Sĕrbâ, ongeveer anderhalven dagmarsch ten Noorden van Majhapahit.

Aan al deze vereischten voldoen een tweetal desa's in het onderdistrict Djĕtis, district Gĕḍek, afdeeling Modjokerto, gelegen aan of bij den ouden, gedeeltelijk gekanaliseerden Brantas-tak (nog duidelijk op de kaart te volgen), die iets benedenstrooms Kĕsamben noordwaarts afsloeg en zich bij Djĕtis weder met de tegenwoordige rivier vereenigde, gelegen vlak bij de onderdistrictshoofdplaats Djĕtis, dus ongeveer 25 mijl langs de rivier van af Soerabaja en ongeveer 18—20 mijl (dus een zware dagmarsch, als men kalm loopt bijna anderhalve) ten Noorden van de bouwvallen van Majhapahit, welke beide desa's op het oogenblik nog de veelbeteekenende namen dragen van Pelaboehan-lor en Pelaboehan-kidoel. Daar er op het oogenblik geen sprake is van een haven in een der beide desa's, moet die naam dus uit den ouden tijd dateeren en vermeen ik voorloopig, tot tegenbewijs geleverd wordt, te mogen aannemen, dat wij de oude plaatsen Canggu en Canggu-lor terugvinden in het tegenwoordige Pelaboehan-kidoel en Pelaboehan-lor.

c. Sanghyang adri Kumukus.

In de Nāgarakrtāgama, Zang LV: 3 wordt van den tempel van Jajawa, de tegenwoordige Candi Jawi gezegd, dat deze gelegen is aan den voet van den *sang hyang adri kumukus* („.....umare Jajawa ri suku sang hyang adri kumukus"). Door Prof. Kern en in navolging van dien geleerde door Dr. N. J. Krom, (Epigraphische Aanteekeningen V. De Çiwabuddha-tempel, Tijdschrift Bat. Gen. deel LVI blz. 237 e.v.) is dit *adri kumukus* opgevat als eenvoudig *vuurspuwende berg* beteekenend. Als zoodanig heeft Dr. Krom in zijn bovenbedoeld artikel er dan ook gebruik van gemaakt in dezen zin om de keus te vestigen tusschen Penanggoengan en Wĕlirang, op een van welken de tempel Jajawa moest liggen.

Uit het gedeelte van de Tantu Pagelaran door mij gebruikt bij de identificatie Kămpud = Kloet blijkt echter, dat Kumukus wel degelijk een bergnaam was, die in de rij Katong, Wilis, Kămpud, Kawi, Arjuna, Kumukus het laatst genoemd wordt. Uit het verder verloop van het verhaal blijkt, dat de Bromo er niet mede bedoeld kan zijn, daar die afzonderlijk genoemd wordt als goenoeng Brahma, terwijl de Smeroe uit den aard der zaak vanzelf is uitgesloten, aangezien het hier juist om het transport daarvan gaat. Daar Dr. Krom overtuigend aantoonde, dat in den tempel Jajawa de Candi Jawi gezocht moet worden, deze gelegen was aan den voet van den Kumukus en inderdaad gelegen is aan den voet van den Welirang, volgt daaruit dus van zelf de conclusie, dat de Welirang in den ouden tijd Kumukus moet hebben geheeten en dat in het boven-aangehaalde citaat uit de Năgarakrtăgama er wel degelijk een bergnaam in gezocht moet worden. Het vervolg van de Tantu geeft dan in het verhaal van het ontstaan van den naam Păwitra (de oudtijds bekende kluizenarij op den Penanggoengan, de tegenwoordige desa Betra) eene indirecte aanwijzing, dat de Kumukus de huidige Welirang is, eene aanwijzing die door den overvloed van bewijzen die er voor bestaan, niet nader behoeft te worden besproken.

ERRATA

Blz. 12 r. 14 v.o. : C en D .... lees: D en C
„ 37 r. 13 „ : mahāṣenāpati..... „ : mahāsenāpati
„ 38 r. 9 v.b. : bhūta Maṇibhadrā. „ : bh. Maṇibhadra
„ 39 r. 2 vn. : Het.............. „ : Den
„ 40 r. 3 v.b. : de dubbele punt te schrappen.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Derde Kwartaal 1919.

---

§ 1. Personeel en organisatie van den dienst.

Bij Gouv. Besl. van 1 Juli no. 3 werd de heer J. J. de Vink, die sedert 3 Januari 1919 de functiën van den heer H. L. Leydie Melville heeft waargenomen, aangesteld als burgerlijk ambtenaar in vasten dienst en benoemd tot fotograaf-teekenaar bij den Oudheidk. Dienst.

§ 2. Reizen.

Het Hoofd van den O. D. maakte een reis naar de Midden-Javaansche monumenten, Koedoes, Lamongan en de tempels in den Oosthoek, waarbij hij vergezeld werd door den Bouwk. Inspecteur en gedeeltelijk door den Bouwk. Adj. Inspecteur en den heer Callenfels (zie pag. 80). De heer Perquin vertoefde in verband met den arbeid voor het Gedenkboek eenige dagen te Batavia en bracht voorts een inspectie-bezoek aan den Boroboedoer.

De Bouwk. Adj.-Inspecteur maakte inspectie-reizen naar de tjandi's Toempang, Singosari, Kidal, Kali-Tjilik, Sanggrahan, Djadi, Selo Mangleng en Bajalangoe.

De heer Jansz maakte een reis naar Madoera.

§ 3. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het tweede kwartaal van 1919 verscheen in druk.

§ 4. Geschenken.

Het Oudheidkundig Bureau ontving de volgende publicaties ten geschenke:

F. A. Liefrinck, De Landsverordeningen der Bal. Vorsten van Lombok, dl. 1 en 2 (1915).
Annual Progr. Rep. Superint. Hindu and Buddh. Monum. N. C. 191718.
Progress Rep. of the Arch. Surv. of India, W. Circle 191718.

Hindoe-Oudheden.

§ 5. Bescherming van Monumenten.

Verslag van den Bouwk. Adj. Inspecteur.

Bij een bezoek aan Tjandi Toempang zat deze weder dik onder het mos, vooral aan de Zuidzijde, waar van de reliefs nagenoeg niets meer te zien was. Te Singosari had zich een flinke plantengroei op den tempel ontwikkeld. Tjandi Kidal zag er nog 't beste uit, doordat de djoeroekoentji van de desa er zich over ontfermd had. De terreinen dezer drie tjandi's waren niet naar wensch verzorgd, maar aan dit alles is nu een einde gemaakt. De tempels werden van mos en ander groen gezuiverd; de terreinen eenigszins geëgaliseerd en door een stevigen pagger van bamboe en lontoro afgesloten. Voor geregeld toezicht en onderhoud van terreinen en paggers werd bij elken tempel een vaste djoeroekoentji aangesteld. De Ass. Resident van Malang was zoo welwillend, hiervoor zijn medewerking te verleenen.

Verslag van den heer Van Coolwijk.

Tjandi Pari. Gedurende het derde kwart. ging men voort met het afbreken en het wederom, laag voor laag,

opbouwen van de nog gedeeltelijk bestaande torentjes op het boventerras aan de Noord-, West- en Zuidzijde; daarna werd de kroonlijst schoongemaakt en waar noodig ingevoegd. De Zuidoosthoek van de kroonlijst, die door boomwortels zwaar beschadigd was, werd voorzichtig afgebroken, en na het uithakken der wortels wederom opgebouwd en volgegoten met vloeibare cementspecie. Het tempellichaam werd schoongemaakt en ingevoegd. Het bovenvlak van den onderbouw werd schoongemaakt en ingewasschen met cementspecie.

De vloer in de binnenruimte werd hersteld; alle geornamenteerde steenen en lijsten werden in de binnenruimte opgesteld. Voor uitbreiding van het terrein werden aan de West-, de Noord- en de Oostzijde gronden aangekocht. Over het geheele terrein werd voor afwatering gezorgd, daarna werd een lontoro-ompaggering geplaatst. Aan de Westzijde werd voorloopig een bamboehek geplaatst. Voor bewaking en onderhoud van het terrein werd een djoeroekoentji aangesteld.

Badjang Ratoe. In September werd een begin gemaakt met de werkzaamheden aan Badjang Ratoe. Na het plaatsen van een steiger werd het bovenvlak van den top schoongemaakt en ingewasschen met vloeibare cementspecie. De top werd eveneens aan alle zijden schoongemaakt en waar noodig ingevoegd. Aan de Zuidzijde moet het geheele terrein 40 à 50 cM. afgegraven worden. De trap bestaat niet, zooals beschreven in het Rapport der Oudhk. Comm. van 1907, blz. 68, uit 6, doch uit 9 treden. Aan de Noordzijde werd ook een onderzoek ingesteld, doch het bleek, dat de traptreden hier verdwenen zijn, alleen van de trapvleugels zijn nog een paar lagen zichtbaar. Daar de grond door de langdurige droogte zeer hard was en het moeilijk was om de noodige koelies te krijgen, ging de afgraving in deze maand niet zoo vlug als wenschelijk was. Door de hulp van den Ass. Wedana van Trawoelan

evenwel kon ik later dagelijks over een voldoend aantal koelies beschikken.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

Verslag van het Hoofd van den Oudhk. Dienst over zijne reis naar Midden- en Oost-Java.

Op mijn inspectiereis in Juli bezocht ik in gezelschap van den heer Perquin het eerst de tjandi's Prambanan, Sewoe en Kalasan.

Na alles wat er over de beruchte deblayeering van het Prambanan-terrein geschreven is, kunnen wij volstaan met de mededeeling, dat de gemaakte fouten nog ernstiger van aard blijken, dan men had kunnen vermoeden. Toen de reusachtige steenglooiing aan de Westzijde van het terrein alleen aan den bovenkant bloot lag, had men nog de illusie kunnen hebben, dat alleen ongeornamenteerde of weinig versierde steenblokken te hoop gesmeten waren. Nu men echter begonnen is steen voor steen te kantelen en te sorteeren, komt het fraaiste beeldhouwwerk, waaronder zelfs gave relief-figuren, voor den dag. Men heeft dus indertijd zonder eenig onderscheid te maken tusschen waardevol en waardeloos materiaal alle steenen, die op het terrein tusschen de hoofdtempels en de kleinere gebouwtjes verspreid lagen, opgeruimd!

Dit feit en zijne onherstelbare gevolgen accepteerend kan men zich voor 't oogenblik slechts verheugen over de resultaten, die het onderzoek naar den inhoud der steen-massa oplevert.

De reeds gedane vondsten, waarvan hier slechts vermeld worden een tweetal bijzonder interessante zittende gôdenfiguren en relief, en fragmenten van de reusachtige Kālakoppen boven den ingang met de daarbij behoorende figuren van bloemen strooiende hemelingen, beloven met de ontdekkingen die bij het voortgezet onderzoek der

steenmassa te wachten zijn, voor de kennis van de structuur der bouwwerken, voor hun verwantschap met andere tempelgroepen en niet het minst voor de iconographie het waardevolste studie-materiaal te zullen leveren.

De werkzaamheden aan den hoofdtempel, waarover de heer Perquin in zijn kwartaalrapporten uitvoerig verslag heeft uitgebracht, hebben reeds in 't oog vallende verbeteringen in den toestand van den bouwval aangebracht. Zoo heeft de herplaatsing van de spuiers op de hoeken van het basement de fraaie lijn aan het silhouet teruggegeven en is de herstelling van een gedeelte van de balustrade van den omgang het rustige en strakke aspect van den Ooster-gevel niet weinig ten goede gekomen.

De werkzaamheden op andere plaatsen van het terrein, zooals die aan de ringmuren, den toegangsweg, het steenenvervoer e.d. geven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Na een bezoek aan de voornaamste andere oudheden bij Prambanan en Tjandi Boroboedoer ondernam ik met den heer Perquin een tocht naar de bekende manara van Koedoes. Men was druk bezig een van de vakken van de oude begraafplaats, die aan het groote bouwwerk grenst en die met hare fraaie poortjes en muurtjes interessante herinneringen aan den vroeg-Islamitischen overgangstijd bewaart, in een godsdienstschool te transformeeren. Een eensteens-muurtje was reeds overlangs door de binnenruimte gemetseld en een fraai besneden houten deurtje van een der poortjes als afval op zijde gegooid.

De Regent van Koedoes, van een en ander in kennis gesteld, bracht met ons een bezoek ter plaatse en zeide ons toe den bouw te doen staken en alles wederom in zijn vroegeren staat te doen herstellen.

Na Koedoes bezochten wij van uit Lamongan de mesigit bij Sendang doewoer (bij Patjiran, Rapp. Oudhk. Dienst 1915 p. 251).

De geïsoleerde ligging van de desa, die met kronkelpaden bemuurd met karangblokken hoog tegen het kustgebergte opklimt, is zeker de oorzaak geweest, dat de genoemde oudheid tot voor kort onopgemerkt is gebleven en in geen der bestaande inventarissen vermeld wordt.

Ongetwijfeld is zij het belangrijkste overblijfsel uit den overgangstijd.

De mesigit heeft de plaats van den meroe ingenomen en de tempelvakken zijn voor begraafplaats bestemd, overigens doet het complexje in alles aan een Hindoe-Javaanschen of Balischen poera denken.

Van de steriele conventionaliteit, die den bouw der andere vroeg-Islamitische oudheden, bijv. die te Cheribon, Pasar Gede, Koedoes enz. kenmerkt, is te Sendang doewoer nog niets te bespeuren. De muren en poort-omlijstingen zijn met fleurig ornament en fraai gestyleerde bloem- en dierfiguren behakt. Merkwaardig is het voorkomen van het uitgespreide vleugelpaar als paneelversiering aan weerszijden van een toegangspoortje, wellicht het prototype van het bekende batikpatoon (lar), dat voor zoover mij bekend is, niet op Oost-Java maar wel op Bali als ornament wordt aangetroffen, als ook de omlijsting van een der andere poorten, waarin een hertenboog is uitgebeeld.

De stijl der gebouwtjes biedt vele punten van vergelijking tusschen Oost-Java eenerzijds en Bali anderzijds aan.

De bouw van den buitenringmuur doet sterk aan Noord-Bali denken en de antefixen van de topstukken der gapoera's zouden tusschenvormen kunnen zijn tusschen de Oost-Javaansche, die bescheidener zijn van afmetingen en de onevenwichtig-groote Boelelengsche.

Voor andere onderdeelen zal men aanknoopingspunten in Zuid-Bali moeten zoeken. Zoo komen, als ik goed gezien heb, de uitgespreide vleugels aan de poorten alleen in het Zuiden van het eiland voor en zijn ook de Sen-

dangsche „valsche profielen" nader verwant aan de Zuid- dan aan de Noord-Balische.

Het is hier niet de plaats op onderdeelen dieper in te gaan. Zoo spoedig personeel beschikbaar is, zal Sendang doewoer in teekening gebracht en gefotografeerd worden, en zal er dan gelegenheid bestaan deze hoogst belangrijke oudheid uitvoeriger te bespreken en duidelijker te beschrijven.

Na een kort bezoek aan Modjokerto en Tjandi Tikoes ging de tocht naar de oudheden bij Sidoardjo, die door den heer Van Coolwijk ingevolge zijn instructie tegen verder verval beschermd waren. Hoewel de genomen maatregelen over 't algemeen niet strekken om het uiterlijk schoon der oudheden te verhoogen, beantwoorden zij volkomen aan het doel, dat gesteld is: te voorkomen dat de bouwvallen door een aardbeving of de voortwoekering van plantengroei of een andere oorzaak geheel of gedeeltelijk verloren gaan. Daar alle monumenten, waaraan voorzieningen getroffen zijn, op hun beurt opnieuw door de bouwkundigen onder handen genomen worden, spreekt het van zelf dat de genomen maatregelen een tijdelijk karakter dragen.

Bij mijn bezoek waren de tjandi's Derma, Bangkal en Goenoeng Gangsir reeds gereed gekomen, terwijl aan Pari nog gewerkt werd.

Goenoeng Gangsir zag ik voor het eerst in haar warè gedaante, nu de top bevrijd was van het oerbosch van onkruid en planten en het muurwerk behoorlijk was schoongemaakt. Aan den gevel rechts van den ingang was een frai terracotta paneeltje blootgekomen, versierd met een groote waterkruik, het op Midden-Java zoo geliefde motief, geflankeerd door twee naakte vrouwen-figuren. Op de merkwaardige reliefs met voorstellingen van bouwwerken in vrij zuiver Midden-Javaanschen stijl, is reeds vroeger o.a. door Parmentier de aandacht gevestigd. [1])

[1]) B.E.F.E.O. VII (1907) Planche II fig. 39.

Voor mijn komst had ik den heer Van Coolwijk opgedragen een onderzoek in te stellen naar de mogelijke aanwezigheid van een horizontaal kanaal of leiding in het dak van Tjandi Pari, dat, naar men weet, door den heer Parmentier in een topstuk van een der Camsche tempels ontdekt is [1]) en dat, zoo het ook in het Oost-Javaansche heiligdom zou zijn terug te vinden, een bewijs te meer geleverd had voor de nauwe verwantschap tusschen den Camschen bouwstijl en die van Tjandi Pari.

Na een minutieus onderzoek moest de heer Van Coolwyk mij mededeelen niets van dien aard gevonden te hebben.

Dit negatieve resultaat was te voorzien geweest, daar het bedoelde kanaal waarschijnlijk in het bovenste gedeelte van den top, dat bij Tjandi Pari is afgevallen, geloopen zou hebben.

Een typisch punt van overeenkomst tusschen den Camschen stijl en Tjandi Pari, dat voor zoover mij bekend is nog niet de aandacht getrokken heeft, is gelegen in de sobere versiering van de muurvlakken. Bij Tjandi Pari [2]) zoo goed als bij de Camsche heiligdommen [3]) zijn de opgaande lijsten der paneelen niet zuiver verticaal maar staan een paar graden uit het lood, zoodat zij met de wèl loodrechte ribben van het tempellichaam trapeziums vormen.

De tjandi's bij Malang worden volgens het systeem, dat bij de andere oudheden in den Oosthoek met zooveel succes wordt toegepast, met lontoro-paggers omheind en door een djoeroekoentji, die op het vreemdelingenbezoek toezicht te houden heeft en met den schoonmaak van het terrein belast is, bewaakt. Het onderhoud van de bouw-

---

[1]) Nouvelles Notes sur le Sanctuaire de Pô-nagar à Nhatrang. B.E.F.E.O. VI p. 291 sq.

[2]) Vgl. foto's O. D. 1226—1237.

[3]) Zie bijv. Parmentier, Inventaire descriptif des Monuments cams de l'Annam. Tome II plaat op p. 537.

werken zelve, hetwelk, naar de ondervinding geleerd heeft, niet aan de djoeroekoentji's kan toevertrouwd worden, heeft geregeld plaats onder toezicht van een Europeesch opzichter, die op zijn beurt door den Bouwkundigen Inspecteur gecontroleerd wordt.

Bij Toempang was men juist met de planting van de omheining begonnen. De allerongelukkigste toegang tot het terrein, waardoor men .den tempel bij nadering op zijn onvoordeeligst ziet, zal zoo mogelijk verlegd worden.

Bij Kidal was de pagger reeds geplaatst. Ook hier zal de toegangsweg verlegd worden, zoodat hij in de as van het bouwwerk komt te liggen.

Vanuit Blitar bezocht ik door de heeren Perquin en De Haan vergezeld, het door de Kloet-eruptie voor den dag gekomen basementje, dat naar de naastbij liggende desa Tjandi Soember Nanas (bij Ponggoh) geheeten is. Veel valt er nog niet van te zeggen. In de onafzienbare laharwoestijn vormt het een laag verhevenheidje, verborgen in het steenharde eruptiezand, dat hier en daar een uit- of insprong doet vermoeden, of een gedeelte van een lijst bloot laat.

Een tweetal voetstukken en een goed gevormd beeldje van Mahākāla, welk laatste naar den stijl te oordeelen tot de vroegste Oost-Javaansche periode moet behooren, zijn voor 't oogenblik de eenige voorwerpen van belang.

De heer De Haan zal na beëindiging van de werkzaamheden in het Malangsche onmiddellijk de uitgraving ter hand nemen. Tegelijk zal hij dan naar de andere oudheid, die in den zijkant van een door de lahar ingescheurde kali-bedding, niet ver van Soember Nanas, voor den dag is gekomen, een onderzoek instellen.

De oudheden in het Toeloeng-Agoengsche, die daarna bezocht werden, geven geen aanleiding tot opmerkingen. Het befaamde monniksbeeld, dat aan Brandes zijn bekende beschouwingen over de mudrā's in de pen gegeven heeft

en nog onlangs door den heer Moens ter sprake gebracht is [1]), is mij nu gebleken een copie te zijn van een der vijf Dhyâni-buddha-beelden van Tjandi Sanggrahan. Niet alleen de houding der handen maar ook de behandeling van andere details (bijzondere aandacht verdient de slip van het gewaad die bij het Bataviasche èn het Sanggrahansche beeld den rechterschouder bedekt, een eigenaardigheid die ook bij Tibetaansche beelden voorkomt) is bij beide geheel eender. Daar het hoofd van het origineele beeld ontbreekt, was de namaker voor dit onderdeel op zijn eigen fantasie aangewezen en gaf hij zijn Buddha een glad geschoren hoofd en wijd opengespalkte oogen. Door de vaststelling van dit feit komen de conclusies, waartoe de kaalhoofdigheid van het Bataviasche beeld geleid heeft, te vervallen, terwijl de andere, die van de handhouding van het imitatie-stuk uitgingen, mits in verband gebracht met den Sanggrahanschen Dhyâni-buddha, hun waarde behouden.

Op mijn terugreis bezocht ik met den heer Van Stein Callenfels de pas ontdekte oudheid bij de desa Gatak (bij Paras, afd. Bojolali). Het is het overblijfsel van een tempeltje, waarvan het dak is ingestort en nog een gedeelte van het muurwerk overeind staat. De steenen zijn alleen glad gehakt, met de decoratie was men nog niet begonnen. Bij het graven van een proefsleuf bleek nog een groot gedeelte van het bouwwerk onder den grond verborgen te zijn, zoodat een behoorlijke beschrijving tot na de ontgraving uitgesteld moet worden.

Bij het niet ver af gelegen Sendang koentji bezochten wij het eveneens eerst onlangs ontdekte drietal badplaatsjes, waarvan er een met aardige reliefjes versierd is, en de oude putten bij Soemoer Sanga, waarvan enkele zich in uitstekenden staat bevinden en nog door de bevolking gebruikt worden.

---

[1]) T. B. G. Dl. LVIII p. 526.

Naar aanleiding van het opstel van den heer Rouffaer over „De Regentes-Vorstin Sîma in Kedoe" [1]), waar in een noot de aandacht gevestigd wordt op den Goenoeng Woekir in Zuid-Kedoe (W. ten N. van Salam en Z. ten O. van Moentilan) en de oudheden, die Hoepermans op den top van dien heuvel aantrof en beschreef, ondernam ik een tocht daarheen.

Zooals de heer Rouffaer opmerkt is de Woekir een berg, of liever een heuveltje, van slechts 340 M. hoogte, die, kan ik er aan toevoegen, in een minuut of tien te bestijgen is. Als het dus waar is, dat in de bekende opsomming in de inauthentieke oorkonde van Djaha, Woekir een bergnaam is (en niet volgens Kern's opvatting bij het volgende Soembi getrokken moet worden) en met dien Woekir het heuveltje in Kedoe bedoeld wordt, heeft het zijn eereplaats zeker niet aan zijn imponeerende hoogte en omvang, maar aan iets anders — waarschijnlijk zijn historische beteekenis voor de Hindoe-Javanen — te danken.

Daar het plateau geheel onder het onkruid bedekt was en de tijd mij ontbrak om een algemeenen schoonmaak te laten houden, kon ik niet nagaan of alle door Hoepermans beschreven oudheden nog aanwezig waren.

Een vrij groot basement, waarop een boom wortel heeft geschoten en een aantal verspreide beelden, w.o. een Gaṇeça en een Nandi, geven gegronde hoop, dat een onderzoek belangrijke zaken aan den dag zal brengen.

In de voorgalerij van een inlandsch huis in de desa Kaliloewih aan den oostelijken voet van het plateau trof ik een steenen zuiltje aan met een inschrift van 878 Çaka, volgens mededeeling der desabewoners afkomstig van het zoo juist genoemde fundamentje op het plateau. Het zuiltje werd door de goede zorgen van den heer Callenfels naar Batavia opgezonden en in het Museum opgenomen. De korte maar belangrijke inscriptie zullen wij elders bespreken.

---

[1]) Bijdr. Kon. Inst. Dl. 74 p. 143 vlg.

Verslag van den Bouwk. Inspecteur omtrent de werkzaamheden aan Tjandi Prambanan.

De arbeid aan de balustrades van den eersten omgang van den Çiwa-tempel werd regelmatig voortgezet, evenzoo het afbreken, wederom stellen en bijmaken van steenen der uitwendige hoeken van den eersten tempelringmuur, zoodat men hiermede gevorderd is tot aan de westelijke trap. Aan het opruimen der steenhoopen aan de Zuid- en de Westzijde werd verder doorgewerkt, terwijl de noodige steenen werden aangemaakt voor de ringmuren van het hoofdtempel-complex aan Noord- en Zuidzijde.

Er werd een begin gemaakt met het ontgraven en het opruimen van steenen in den uitersten Zuidoosthoek, waar later de woning van den opzichter geplaatst zal worden, terwijl voor ophooging gebruik gemaakt wordt van de steenen, afkomstig van de steenhoopen aan de Zuidzijde. In verband met een eventueel begin der werkzaamheden te Kalasan, wordt een groot aantal steenen langs den weg gelegd, om later naar het tempelterrein vervoerd te worden (te Kalasan is geen enkele steen overgebleven). Met den bouw van den terreinringmuur aan de Noordzijde werd een begin gemaakt, terwijl de terreingrens aan Noord- en Oostzijde vastgesteld is en aan de respectievelijke desa-menschen de vastgestelde schadevergoeding is uitgekeerd.

Foto's 3824 tot 3830 geven een klein overzicht van de steenen, gesorteerd naar de vermoedelijke bestemming, terwijl op de foto's 3833, 3834 en 3835 te zien is in hoeverre een belangrijk gedeelte van een Kâla-kop kon worden samengesteld. Om een klein beeld te geven van den schat van steenen, die op hoopen gegooid waren, maakte ik foto 3832. Een zeer mooie vondst is ook de spuier met staartstuk, afgebeeld op foto 3831, omdat nu door dit staartstuk de lang gezochte constructie van spuier met staartstuk vaststaat.

Verslag van den Bouwk. Adj. Inspecteur omtrent de opgraving te Soember Nanas.

Na afloop der werkzaamheden in het Malangsche werd een begin gemaakt met de opgraving van het monumentje te Soember Nanas, 't welk met de jongste uitbarsting van den Kloet aan het licht was gekomen.

Het geheel vertoonde zich als een heuvel te midden van de lahar en was met een dikke laag modder en kiezel bedekt. Deze was op een dusdanige wijze verhard, dat het onmogelijk bleek er met een patjol doorheen te komen en er pikhouweelen voor gebruikt moesten worden. Groote omzichtigheid was echter geboden, daar het monumentje, uit baksteen opgetrokken, licht beschadigd kon worden.

Heel voorzichtig werd begonnen met enkele nog even zichtbare lijsten en muurtronken te ontblooten, om daardoor eenig houvast te hebben bij de verdere ontgraving. Spoedig daarop kon het te ontgraven terrein in groote omtrekken uitgezet worden. Dit was noodig, ten eerste om de op te graven steenen te kunnen optassen, ten tweede om de afkomende aarde te benutten. Het ligt nm. in de bedoeling om van deze aarde aan de Oost- en de Noordzijde een dijk aan te leggen om het monument zooveel mogelijk tegen bandjir's te vrijwaren.

Daarna nam het eigenlijke werk der opgraving een aanvang en kwam het monument geleidelijk aan den dag.

De opgegraven steenen met lijsten, geornamenteerde en niet geornamenteerde, werden successievelijk tegenover de zijde waar ze gevonden werden opgetast.

Tot dusver is enkel ontgraven een tempelvoetstuk van vierkanten grondvorm. Aan de Westzijde is een rechthoekige voorsprong, waarin de trap was geprojecteerd. 't Geheel is zwaar beschadigd, de lijsten zijn meerendeels afgevallen, terwijl van 't ornament nog slechts hier en daar een enkel spoor aanwezig is.

Er rest nog af te graven het voorterrein (Westzijde), alwaar nog enkele muurtronken zichtbaar zijn.

Tijdens de ontgraving werden nog de volgende uit natuursteen gehouwen beelden gevonden:

Een in verscheidene stukken gevallen Çiwa als goeroe, en een fraaie nagenoeg onbeschadigde Brahmâ.

Voorts nog een steenen bak waarvan het deksel is gebroken, drie topstukken of lingga's en een yoni of voetstuk. 't Laatst genoemde stuk werd in de kamerput aangetroffen

Van de reis van den heer Jansz naar Madoera zal later verslag uitgebracht worden.

§ 7. Vondsten.

Belangrijke vondsten kwamen niet te onzer kennis.

§ 8. Epigraphie en iconographie.

De heer Rothe, opzichter der Hindoe-bouwvallen in de Prambanan-vlakte, heeft in dit kwartaal een tocht gemaakt door de vlakte van Sorogedoeg en heeft daar eenige oudheden bezocht, die volgens een vroegere opgave van den heer Knebel als verloren beschouwd moesten worden. Thans heeft de heer Rothe het volgende bevonden:

1. Tjandi Ngaglik (R. O. D. 1915, no. 1317, R. O. C. 1909 p. 52). Volgens den Inventaris Knebel was alles verdwenen, immers: de plek was met suikerriet beplant. Thans heeft de hr. Rothe een puinhoop gevonden, gelegen ten Noorden van de desa Ngaglik (deze ligt 2 paal ten ZW. van Tj. Kali Bening). De bevolking wijst dezen puinheuvel aan als de plek, waar vroeger Tj. Ngaglik gestaan heeft. Een paar honderd schreden noordelijk van den heuvel vond hij drie verminkte Buddhabeelden van ongeveer een halven meter hoogte en een paar geornamenteerde hoekstukken. (Het is niet zeker of vroegere

beschrijvers met Tj. Ngaglik dezelfde overblijfselen bedoeld hebben. Verbeek, Oudheden van Java, No. 348, spreekt van een vervallen tempel, terwijl IJzerman, wiens Beschrijving enz. in hetzelfde jaar 1891 verscheen, slechts een kleine verhevenheid en enkele bekapte steenen vermeldt)

2. Tjandi Watoe Goedik (R.O.D. 1915 no. 1318, R.O.C. p. 52). De door IJzerman bedoelde puinresten van gebakken roode steenen (Beschr. p. 115) zijn verdwenen, doch in een bamboeboschje achter de woning van den Opzichter van G. W. vond de hr. R. de voetstukken der stijlen van de vroegere pendopo ten getale van twee en dertig. Aanwezig was nog het door IJzerman vermelde Dhyânibuddha-beeld zonder kop. Dicht bij het beeld in een bamboeboschje, bedolven in de aarde, werd thans de kop gevonden, die naar Prambanan gebracht is.

3. Tjandi Boebrah (R. O. D. 1915 no. 1320, R. O. C. p. 53). De hr. R. trof aldaar aan:

a. de twee yoni's en het Çiwa-beeld van IJzerman (Beschr. p. 117). De yoni's werden naar behooren gesteld met het bovenvlak omhoog. De grootste yoni heeft een bovenvlak van 1.20 M. in het vierkant, een hoogte van 0.25 M.; onder den tuit is niets om dien te steunen; om den geheelen bovenrand van den tuit loopt een bloemen-guirlande en op elk der vier zijvlakken zijn twee bloemrozetten aangebracht.

De andere yoni is wat kleiner en heeft een tuit gedragen door een nâga-kop, die op een lotuskussen rust.

b. Een beeld van den Dhyânibuddha Ratnasambhawa, zittend op een dubbel lotuskussen; dit op een vierkant voetstuk. De kop van het beeld, dat 0.50 M. hoog geweest moet zijn, ontbreekt.

c. Een staande Bodhisattwa ter hoogte van 0.95 M. met achterplaat en glorie; het rechterdeel van het aangezicht is weggeslagen.

d. Een makara-spuier. Van de snuitwinding valt uit een lotus een bundel zaadsnoeren naar omlaag.

e. Een lingga ter hoogte van 0.50 M.

f. Een bovendeurdrempel, 2.15 M. br., 0.47 M. h. en 0.42 M. d.

g. Bij het huis van den Inlander Tjokrowidjojo, den eenigen bewoner van den heuvel waarop eenmaal Tj. Boebrah stond, is een groote kuil gegraven, in wier diepte de fundamenten van den tempel, groote vierkante blokken witte steen, zichtbaar zijn.

De heer Van Stein Callenfels schrijft ons:

„In een particulier schrijven vestigt Dr. Krom er mijne aandacht op, dat de conclusies door mij getrokken in mijn artikel over de Vorsten van de Trowoelan plaat III (O.V. 1919 Bijlage C) voor zoover Bhre Kabalan en Bhre Singapura betreft, verkeerd zijn, daar de door mij als epitheta ornantia beschouwde Sanskṛt-bijstellingen belangrijke aanduidingen over de familieverhoudingen bevatten. Wel blijft de oorkonde afkomstig van Hyang Wiçeṣa en is ook de gelijkstelling Vorst van Tumapel = Bhre Tumapel III in orde, de rest deugt echter niet. Daar wellicht Dr. Krom zelf iets hierover publiceeren wil, zal ik er niet verder op ingaan."

§ 9. Teekeningen.

Het teekenwerk te Panataran kwam in potlood gereed.

§ 10. Fotografieën.

Bijlage J bevat de opgave der in dit kwartaal vervaardigde foto's.

§ 11. Musea en verzamelingen.

De door de Sultanaatswerken geschonken oude pendopo

werd gesteld; de benoodigde natuursteenen neuten werden te Prambanan gemaakt.

§ 12. Programma voor het volgend kwartaal.

Na beëindiging van de werkzaamheden aan Badjang Ratoe zal een begin gemaakt worden met Wringin Lawang. De werkzaamheden te Prambanan worden voortgezet.

Hollandsche Oudheden.

§ 13. Stand der werkzaamheden.

De heer De Vink maakte in de Benedenstad eenige opnamen van oude huisjes in Gang Missigit, van het voormalige Compagnies Hospitaal (het oude gedeelte der tegenwoordige Javasche Bank), van een oud-model suikermolen bij Tangerang, van den Missigit Angkeh, van eenige grafsteenen en voorts van tal van voorwerpen in het Bataviaasch Museum.

In September werden reproducties naar de platen van Rach vervaardigd.

§ 14. Programma voor het volgend kwartaal.

De werkzaamheden voor het Gedenkboek zullen ten einde gebracht worden.

Het Hoofd van den Oudheidk. Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, Januari 1920.

Lijst der fotografische opnamen

in het 3de kwartaal 1919.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3756	13 × 18	Sela Manglen, distr. en afd. Toeloeng Agoeng (Kediri).	Overzicht der beide grotten.
3757	„	id.	Noordzijde der westelijke grot.
3758	„	id.	Oostzijde id.
3759	„	id.	Zuidzijde id.
3760	„	Gondang lor, distr. Kalangbret, afd. Toeloeng Agoeng.	steenen beeld van Buddha.
3761	„	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	het tempel-complex en de lahar v/d jongste uitbarsting v/d Kloet.
3762	18 × 24	Tjandi Pari, distr. Porong, afd. Sidoardjo.	Oostzijde breekgat met oude profileering.
3763	„	id.	id. id.
3764	13 × 18	Tjandi Derma, distr. Krian, afd. Sidoardjo.	NO.hoek na de herstelling.
3765	„	id.	NO.hoek (detail kroonlijst) na de herstelling.
3766	„	id.	NO.hoek (top) na de herstelling.
3767	„	id.	Oostzijde (detail doorgang) na de herstelling.
3768	„	id.	Zuidoosthoek, id.
3769	„	id.	ZW.hoek (detail kroonlijst) na de herstelling.
3770	„	id.	Westzijde (detail doorgang) na de herstelling.
3771	„	id.	Noordwesthoek id.
3772	„	id.	NW. hoek (detail kroonlijst) na de herstelling.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving.
3773	13×18	Tjandi Bangkal, distr. Modjosari, afd. Modjokerto.	Westzijde na de herstelling.
3774	"	id.	Zuidwesthoek, id.
3775	"	id.	Zuidoosthoek, id.
3776	"	id.	Noordoosthoek, id.
3777	"	id.	Noordwesthoek, id.
3778	18 × 24	Poeh sarang, distr. Modjokerto, afd. Kediri.	beschreven steen van Çaka 924 (Notulen 1881 p. 20 sq; 1908 p. 24 sq).
3779 *)	"	Rambahan bij Loeboek Boelang (Batang-Hari districten).	steenen beeld van Amoghapâça. (Notulen 1906 p. 40, 55, 81; 1909 p. 117 sq.).
3780 *)	"	id.	id. achterzijde met Adityawarman-inscriptie van 1269 Çaka.
3781	"	Gedong Songo, distr. Ambarawa, afd. Salatiga.	steenen beeld van Durgā. (Oudh. Versl. 1916 p. 80).
3782	"	id.	steenen beeld van Nandiçwara (Oudh. Versl. 1916 p. 15).
3783	9×14	id.	aanzicht tempel I (Noordzijde).
3784	"	id.	id. II (Oostzijde).
3785	"	id.	id. II (Noordzijde).
3786	"	Tjandi Lawang, distr. en afd. Bojolali; res. Soerakarta.	rest van tempel.
3787	"	id.	fundamenten van idem.
3788	"	Tjandi Raga, distr. en afd. Bojolali; res. Soerakata.	steenen put (andesiet), genaamd „Soemoer Songo".
3789	"	Koenti, distr. Ngampel, afd. Bojolali.	badplaats No. I (andesiet).
3790	"	id.	id. No. II (id.).
3791	"	id.	id. No. III (id.).
3792	"	id.	id. No. IV (id.).

*) Deze negatieven zijn vroeger aan het Bat. Gen. van K. en W. gezonden, maar in de lijst van dat Genootschap niet ingeschreven.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving.
3793	9×14	Onbekend. Thans i/h bezit v/d heer Resink, te Djokjakarta.	bronzen vorm van een votief-stūpa (Oudh. Versl. 1918 p. 100).
3794	„	Paras, distr. en afd. Bojolali.	beelden bij den pasanggrahan v/d Soesoehoenan.
3795	„	Bali.	poort van de gewezen poeri Kloengkoeng.
3796	„	id.	hout-snijwerk aan de poort.
3797	„	id.	buitenpoort, poeri Kloengkoeng.
3798	„	id.	bale-kambang, id. id.
3799	„	id.	hanen-klopbaan, Bladjoe.
3800	„	id.	kroes- en sluikhaar, baliaga's Tenganan.
3801	„	id.	wajangpop Tjalon arang en twee volgelingen.
3802	„	id.	wajangpop Tjalon arang.
3803	„	id.	legong's met masker Tjalong arang.
3804	„	Onbekend. Thans i/h bezit van Mevr. Schell, te Soerabaja.	tafellooper.
3805	24×30	Tandjoeng boelan, onderafd. Toelang bawang (Lampongsche Districten).	zilveren piagem, gedat. op 26 Rabingulawal, i/h jaar Djim awal (1703).
3806	15×38	Bali.	Mintaraga of Ardjoena-wiwāha.
3807	9×32	id.	Ardjoena-wiwāha.
3808	8×38	id.	Tjalon arang.
3809	13×18	Gondang lor, distr. Kalangbret, afd. Toeloengagoeng.	inscriptie op het voetstuk van het Buddha-beeld.
3810	„	Tjandi Prambanan, op de grens van Djokja en Solo.	Çiwatempel. Uitw. hoek v/d ringmuur v/d 1sten omgang. Zie schema No. 23.
3811	„	id.	id. id. No. 26.
3812	„	id.	id. id. No. 27a.
3813	„	id.	id. Uitw. hoek van boven gezien gedurende de herstelling. Schema Nos. 17,18.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3814	13 × 18	Tjandi Prambanan, op de grens van Djokja en Solo.	Çiwatempel. Uitw. hoek v/d ringmuur v/d 1sten omgang. Schema No. 24.
3815	„	id.	id. id. No. 25.
3816	„	id.	id. Overzicht v/d NO.hoeken v/d ringmuur v/d 1sten omgang, na gedeeltelijke herstelling in Juni 1919. Sch. 2—7.
3817	„	id.	Çiwatempel. Trap v/d hoofdcella. Met aanwijzing v/d zuidelijken doorgang naar den 1sten omgang.
3818	„	id.	Çiwatempel. Uitw. hoek v/d ringmuur v/d 1sten omgang. Zie schema No. 19.
3819	„	id.	id. id. No. 20.
3820	„	id.	Çiwatempel. NW.hoeken vóór de herstelling.
3821	„	id.	id. Westzijde v/d noordelijke trap, na gedeeltelijke herstelling.
3822	„	id.	Çiwatempel. Onderdeel v/h lotuskussen onder de peervormige toppen op de balustrade v/d 1sten omgang.
3823	„	id.	Çiwatempel. Peervormige top bestemd voor de bekroning der nissen v/d 1sten omgang.
3824	„	id.	Çiwatempel. Fragmenten van Kālakoppen, vermoedelijk behoorend boven de tempelingangen.
3825	„	id.	id. id.
3826	„	id.	Çiwatempel. Fragmenten van een beeld.
3827	„	id.	Çiwatempel. Fragmenten van bekroningen, vermoedelijk boven de Kālakoppen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3828	13 × 18	Tjandi Prambanan, op de grens van Djokja en Solo.	Çiwatempel. Fragmenten van bekroningen, vermoedelijk boven de Kālakoppen.
3829	"	id.	id. id.
3830	"	id.	id. id.
3831	"	id.	id. Spuwer v/d Çiwatempel met bijbehoorend overgangsstuk.
3832	"	id.	Çiwatempel. Fragmenten met gebeeldhouwde koppen.
3833	"	id.	Çiwatempel. Fragmenten van groote Kālakoppen.
3834	"	id.	id. id.
3835	"	id.	id. id.
3836	18 × 24	id.	id. Gaṇeça-beeld *).
3837	"	id.	id. id. van ter zijde.
3838	"	id.	id. id. na herplaatsing.
3839	"	Tjandi Asoe, distr. Moentilan afd. Magelang.	aanzicht tempel (Rapp. Oudh. Comm. 1903 p. 58 sq. en pl. 36).
3840	"	Oost-Java.	drie steenen Kāla-koppen (Banaspati's).
3841	"	id.	id.
3842	13 × 18	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	fundamenten in lahar NW. v/h Panataran-terrein.
3843	"	id.	rākṣasa v/d trapvleugel v/d hoofdtempel.
3844	"	id.	Noordoosthoek v/h terras met jaartal.
3845	"	id.	detail Oostzijde van idem.
3846	"	id.	zijaanzicht trapvleugel id.
3847	"	id.	vooraanzicht id.
3848	"	id.	zijaanzicht trapvleugel v/h groote terras i/d NW. hoek.
3849	"	id.	vooraanzicht id.
3850	"	id.	Zuidoosthoek id.

*) Opname Van Erp: gemerkt No. 42 A, No. 61 B, en No. 77 C.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3851	13×18	Soember Nanas, distr. en afd. Blitar.	Oostzijde voor de ontgraving.
3852	„	id.	Westzijde id.
3853	„	id.	Zuidwesthoek na gedeeltelijke ontgraving.
3854	„	id.	Zuidoosthoek id.
3855	„	id.	Noordoosthoek id.
3856	„	id.	id. detail, id.
3857	„	id.	detail Oostzijde, id.
3858	„	id.	detail Noordzijde, id.
3859	„	id.	detail NW. hoek, id.
3860	„	id.	profileering v/h terrasje v/d ingang v/d tempel.

Bijlage K

Vervolglijst der Foto's

waarvan geen negatieven aanwezig zijn (Serie A).

Zie Oudheidk. Verslag 1e Kw. 1914; 3e Kw. 1915; 1e, 2e en 4e Kw. 1917.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
390	Ondern. Boeloe-Tjina, Afd. Deli en Serdang, Res. Oostkust van Sumatra.	aarden borden en waterkruiken.
391	id.	geornamenteerde aarden kruik.
392	id.	id.
393	Tjandi Prambanan, distr. Prambanan, afd. Mataram.	Çiwa-tempel. Geschenk van den heer J. L. Moens.
394	Onbekend. Thans eigendom v/d heer v.d. Veur te Blora.	Tibetaansche p'urbu.
395	id.	Tibetaansche p'urbu en bronzen beeldje van een fakir.
396	id.	twee Chineesche nagelbeschermers van zilver, ingelegd met goud, en een bronzen leeuwtje.
397	id.	geel-koperen Chineesch beeldje, uit den tijd derTjing-dynastie.
398	Onbekend. Thans in particulier bezit te Batavia.	Tibetaansche bonpa.
399	id.	id.
400	Batoe Pahat, onderafd. Sanggau, afd. Pontianak, Westerafd. van Borneo.	beschreven steen bij de bronnen van den Soengei Tekarek.
401	id.	id.
402	id.	id.
403	Tjandi Sewoe, distr. Prambanan afd. Klaten, Soerakarta.	gezicht op het tempel-terrein van uit den hoofdingang. ZO. id. van uit de Noordzijde.
404	id.	id. van uit het bijtempeltje No. 35
405	id.	(Oostzijde).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
406	Tjandi Sewoe en Tjandi Plaosan, distr. Prambanan, afd. Klaten, Soerakarta.	steenen koppen van Wairocana, Ratnasambhawa en Amitābha, gevonden bij opgraving, en een losse steenen Bodhisattwa-kop, opgedolven te Plaosan (Zuidertempel).
407	id.	hoek-antefix, opgegraven aan de Westzijde van het Tjandi-Sewoe-complex.
408	Nagasaki (Japan) i/d tuin v/h erf van Mevr. Boeddinghaus.	steen met de letters: WQ (?) en het jaartal 1696.
409	Goenoeng Argapoera, distr. Gading, afd. Kraksaän.	zgn. Lingga-tempel, op het Jang-plateau, van af den oostelijken top v/d Gng. Argapoera.
410	Cheribon, hoofdplaats (Kraton Kasepoehan).	staatsie-wagen (kreta singha).
411	Cheribon, hoofdplaats (Kraton Kasepoehan).	id.
412	id.	id.
413	id. (Kraton Kanoeman).	staatsie.-wagen (kreta singha).
414	id.	id.
415	id.	id.
416	Marga Soekau, afd. Kroë, Res. Benkoelen.	koperen piagem, uitgereikt d/d Sultan van Bantam voor Sukung.
417	id.	id.
418	Soengei Kroh, onderafd. Moesi Hilir (Sekajoe) Palembang.	zilveren piagem, uitgereikt door den Sultan van Palembang aan de prawatin's van Sungi Kroh; in 1760 A.D.
419—424	Doesoen Poetih en Toeah, afd. Bangko, Res. Djambi.	steenen doodkisten.
425—427	Tombang papan, onderafd. Padanglawas, afd. Padang Sidempoean (Res. Tapanoeli).	tempel-ruïnes van gebakken steen.
428	Sletring, distr. Soemberwaroe, afd. Panaroekan, res. Besoeki.	steenen rākṣasa met inscriptie op den achterkant.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
429	Ngeris, onderafd. Sanggau, afd. Pontianak (Wester-afdeeling Borneo).	steenen beeldje en dito antefix.

Vervolglijst der Abklatschen

(Zie Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 48 sq; Oudh. Versl. 1914 p. 17 sq; 1915 p. 124; 1916 p. 19 sq. en 93 sq.)

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2580	Wates koelon, distr. Tjampoerdarat, afd. Toeloeng agoeng, res. Kediri.	beschreven steen, met koningsnaam Çṛngga i/h zegel. R.O.D. 1915 p. 304.
2581	Toeban (Astana Bonang), distr. Rembes, afd. Toeban, res. Rembang.	jaartal 1296 (?) op een steenen watervat. R.O.D. 1915 p. 147 sq; O. V. 1917 p. 47.
2582	Poegeran, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto; thans Mus. Modjok. No. 512.	beschreven steen, R.O.D. 1915 p. 214 sq.
2583	id. id. No. 513.	beschreven zuiltje. id. id.
2584	Bandoeng, distr. Rengel, afd. Toeban.	beschreven steen van 1277 Çaka. R.O.D. 1915 p. 149.
2585	id. id.	id. id.
2586	Getas, distr. Randoeblatoeng afd. Blora, res. Rembang.	steen met jaartal 1374 Çaka. R.O.D. 1915 p. 156; O.V. 1917 p. 79.
2587	id. id.	steen met jaartal . . 7(?)9 Çaka. id.
2588	id. id.	bovenstuk van een steen met geometrische figuren.
2589	Bitingan (Ngeso gapoera) distr. Sedan, afd. Rembang, res. Rembang.	stijl met het jaartal 1340 Çaka. R.O.D. 1915 p. 146; O.V. 1917 p. 79.
2590	id. id.	stijl met het jaartal 1433 in oud-Javaansche cijfers, doch op zijn Arabisch in omgekeerde volgorde.
2591	Prajoengan, distr. en afd. Bodjonegoro, res. Rembang.	steen met Arabische inscriptie. O.V. 1917 p. 116.
2592	Onbekend. Later coll. Wardenaar; nu i/d tuin van wijlen den Majoor der Chin. Te Toan Ing, te Kapassan, Soerabaja.	steenen tempajan met het jaartal 1037 in tjandra sengkala. Notulen 1892 p. 18; R.O.D. 1915 p. 163 sq.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
2593	Kota Kapoer, afd. Soengeiliat, res. Banka; thans Mus. Bat. D 90.	beschreven steen van 608 Çaka. O.V. 1914 p. 139.
2594	Tjandi Kedaton, distr. Gading, afd, Kraksaän, res. Pasoeroean.	jaartal 1292 Çaka op trapleuning. O. V. 1918 p. 9 (waar abus. 1296 staat).
2595	id. id.	id. id.
2596	id. id.	jaartal 1294 Çaka op lossen steen.
2597	Tjandi Soerawana, distr. Paree, afd. en res. Kediri.	inscriptie op een relief. R.O. 1915 p. 273 sq.
2598	id. id.	id. id.
2599	Batoe Sampei, onderafd. Sanggau, afd. Pontianak, res. Westerafd. Borneo.	beschreven steen i/d Soengei Sampei bij de samenvloeiing i/d Sekajam. O.V. 1914 p. 142 sq; Notulen 1918 p. 8.
2600	id. id.	id. id.
2601	Batoe Pahat, onderafd. Sanggau, afd. Pontianak, res. Westerafd. Borneo.	met inkt nagetrokken abklatsch van beschreven steen bij de bronnen van de Soengei Tekarek, op 1½ K.M. van de kampong. O. V. 1914 p. 144 sq; Not. 1914 p. 8.
2602	Mandirogoh, distr. en afd. Soemenep, res. Madoera.	rots-inscriptie, jaartal 1242 in tjandra sengkala.
2603	id. id.	inscriptie op graf-pendopo van Toemenggoeng Tirta Negara.
2604	id. id.	ornament op id.
2605	id. id.	id. id.
2606	id. id.	id. id.
2607	Kedoeng woelan, distr. Modjokerto, thans Kroesenpark te Simpang, Kota Soerabaja.	inscriptie op het kussen v/h Akṣobhya-beeld (Djoko Dolok). R.O.D. 1915 p. 187 sq.
2608	Rambahan, onderafd. Batang-Hari-distr. res. Sumatra's Westkust.	inscriptie op het voetstuk v/h Amoghapāça-beeld. O.V. 1912 p. 48 No. 46 (onleesbaar).
2609	Angkeh, distr. en afd. Batavia.	inscriptie op graf-steen (Arab.) i/d oude misigit te Angkeh.
2610	id. id.	id. id.

De Rājapatni

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In mijn opstel over den graftempel van Bhayālangō, gepubliceerd in het Oudheidk. Verslag 1916, 4de kwartaal, trachtte ik aan te toonen, dat de uit Nāgarakṛtāgama en inscriptie's zoo bekende rājapatni identiek moest zijn met de derde der prinsessen van Tumapel, Prajñāpāramitā genaamd. De bewijsvoering kwam in hoofdzaak op het volgende neer:

„Buiten twijfel is het groote doodenoffer van 1284 hoofdzakelijk bedoeld geweest voor de 12 jaar te voren overleden rājapatni en ligt het voor de hand, dat speciaal hare ziel bij de plechtigheid werd opgeroepen. Uit de beschrijving van de plechtigheid in den Nāgarakṛtāgama weten wij, dat in het bijzonder Prajñāpāramitā werd opgeroepen en eerst na afloop der offerceremoniën naar den hemel terug keerde. De rājapatni zal dus Prajñāpāramitā zijn geweest en wel niet eene incarnatie van die Buddhistische godin, doch de onder dien naam bekende derde der Tumapēlsche prinsessen."

Mijn huidig bezoek aan Bali heeft mij van gedachten doen veranderen. Hier op Bali toch is nog eene offerplechtigheid voor de dooden bekend onder den naam van „memukur". Andere werkzaamheden verhinderen mij op het oogenblik een onderzoek tot in de finesses in te stellen naar aard en doel dezer plechtigheid en dient hetgeen terzake hieronder wordt medegedeeld, dan ook voorloopig onder de noodige reserve te worden aanvaard. Na afloop der lijkverbranding en der daarop volgende ceremoniën heeft, indien de overlevenden het betalen kunnen, soms nog een godsdienstplechtigheid plaats, die volgens som-

migen alleen mag gevierd worden voor leden van de 2 hoogste kasten (brahmanen en ksatriya's) benevens voor die der 3de kaste, indien zij vorsten zijn, volgens anderen echter voor leden van de geheele triwangsa. Het doel der plechtigheid lijkt mij, te oordeelen naar de verkregen inlichtingen en naar enkele symbolieke handelingen, die er bij plaats hebben, te zijn het doen opgaan in de godheid, in de Alziel, van de zielen der afgestorvenen. Eerst een nader onderzoek, dat ik t.z.t. hoop in te stellen, zal over een en ander voldoende uitsluitsel kunnen geven, weshalve het beter is hier niet verder over de plechtigheid uit te wijden.

In elk geval wordt bij het memukur behalve de gewone, van andere godsdienstplechtigheden op Bali overbekende altaren en panggungs, nu een speciale groote stellage opgericht, de bukur (vgl. de bukubukuran uit den Nāgarakṛtāgama bij het groote doodenoffer vermeld), waaraan de geheele plechtigheid natuurlijk haar naam te danken heeft.

Op deze bukur nu worden, behalve de voor de afgestorvenen bestemde speciale offers, nog geplaatst toestellen, ongeveer 40 cM. hoog, in den vorm van een knods of liever van de bloem van de pisang, bestaande uit een bamboegeraamte, met wit katoen omkleed en versierd met verschillende soorten bloemen, gouden loovertjes, een menschengelaat van bladgoud enz. Deze toestellen heeten PUSPA. Voor elken afgestorvene wordt een puspa opgericht rechts en links geflankeerd door twee dergelijke toestellen, sekar sanggeh genaamd en bestemd voor de geleidegeesten. Die puspa dient om als lichaam gebruikt te worden door de middels de tooverformulieren der pedanda's opgeroepen ziel van den afgestorvene (nu nog dewa pitara genaamd, doch na afloop der plechtigheid als batara aangesproken).

Deze puspa, gebruikt bij een doodenoffer, doet ons onmiddellijk denken aan den raadselachtigen puṣpa of puṣpaçarira van zang 64 en 67 van den Nāgarakṛtāgama.

waarmede zelfs Prof. Kern bij de vertaling geen weg wist. Dat er een nauw verband bestaat tusschen dit deel van het doodenoffer van 1284 en het Balineesche memukur, blijkt o.a. ook hieruit, dat nu nog op Bali evenals indertijd te Majhapahit het oproepen der ziel 's nachts plaats heeft. [1])

Waar dus vast staat, dat de Puṣpaçarīra de ziel van de rājapatni heeft bevat bij het groote doodenoffer van 1284, moet dus met de eveneens opgeroepen Prajñāpāramitā de bekende Buddhistische godin bedoeld zijn en al is het niet buitengesloten, dat de rājapatni beschouwd werd eene incarnatie van die goddelijke persoonlijkheid te zijn of er in nauw verband mede stond, het argument waardoor de gelijkstelling rājapatni — derde prinses van Tumapel reden van bestaan had, vervalt en daarmede die gelijkstelling natuurlijk ook.

Teneinde nu vast te stellen, wie de rājapatni dan eigenlijk geweest is, dienen wij ons weer te wenden tot zang 46 van den Nāgarakṛtāgama, waar de dichter de vier prinsessen van Tumapěl, waarmede Majhapahit's eerste vorst gehuwd was, behandelt. Hij noemt achtereenvolgens op

1. de parameçwarī genaamd Tribhuwanā;
2. de mahādewī genaamd dyah Duhitā (conj. Poerbatjaraka: Suhitā);
3. de jayendradewī genaamd Prajñāpāramitā en
4. de rājapatni genaamd dyah Gāyatrī

Het staat m.i. ontwijfelbaar vast, dat wij hier bij de door mij als titels opgevatte namen met eigenlijke titels

[1]) Ook de raadselachtige Bhrisaḍi of Prisaḍi van Nāg. Zang 64 en 83 vindt op Bali verklaring. Het is geen beeld, doch een hooge stellage versierd en behangen met offers, die inderdaad nu nog soms in optocht wordt rondgedragen. Hierover later nader, wanneer door nauwkeurig onderzoek doel en waarde van het memukur vast zijn gesteld.

te doen hebben en wel met titels, die de rangorde der vorstinnen volgens het „protocol" om het zoo maar eens te noemen, aangaven. Parameçwarī is ondubbelzinnig de titel, die ten allen tijde hier is toegekend aan de voornaamste, de eerste gemalin des konings. Wat Mahādewī betreft, reeds Prof. Kern wees er bij de vertaling van dezen zang op, dat het eigenlijk een titel is, doch vatte het hier toch als eigennaam op. Met bescheidenheid zij het gezegd, m.i. ten onrechte. Doordat ZHoogGel. „duhitā" niet als naam opvatte en hij toch een naam in dezen versregel noodig had, was hij wel genoodzaakt „mahādewī", als zoodanig te nemen. Indien wij echter „duhitā" ingevolge het er vlak aan voorafgaande „dyah" als naam opvatten, kan mahādewī zeer goed de titel van deze prinses zijn geweest, een reden die te meer klemt, indien wij met R. Ng. Poerbatjaraka voor „duhitā" lezen „suhitā." De vertaling van den 2den regel zou dan luiden: Onmiddellijk op haar volgende Vrouwe Duhitā (of Suhitā) bekend als de mahādewī enz. In onze opvatting van Mahādewī als titel en wel speciaal als titel van de tweede in rangorde van 's vorsten gemalinnen worden wij nog door 2 feiten versterkt. Op de Balineesche inscriptie van Jayapangus uit 1103, indertijd door Dr. Brandes getransscribeerd (De koperplaten van Sembiran, T.B.G. deel 33) worden uitdrukkelijk de beide gemalinnen van dien vorst aangeduid met de titels parameçwari en mahādewī. Van dien vorst heb ik nu nog meerdere inscriptie's op koper aangetroffen, steeds als zijn beide gemalinnen die twee personen vermeldende. Het tweede feit is dat nu nog op Bali madewi de titel is voor de 2de klasse der vorstelijke vrouwen. Ook nu nog heet daar de voornaamste gemalin des vorsten prameswari (in een enkel geval kunnen het er meerdere zijn, doch dan zijn die gelijk in rang), daarop volgen de vrouwen, die de vorst zich heeft gekozen uit de dochters van voorname geslachten. Zij heeten madewi, worden wel degelijk tot de echte vrouwen gerekend en staan ver

boven de daarop in rang volgende gewone bijwijven. Uit deze beide feiten mogen wij concludeeren, dat in zang 46 mahādewī de titel is van dyah Suhitā als tweede in rang van Kṛtarājasa's gemalinnen.

Van het dan volgende Jayendradewī stelde Prof. Kern reeds vast, dat het een titel was, doch kon er geen verdere verklaring van geven. Ook mij is geen zelfde of analoge titel voor eene vorstin uit ouderen of nieuweren tijd bekend. Daar echter blijkbaar de vorstinnen in rangorde worden opgesomd, ligt het voor de hand er den titel van de vorstin die op twee na de voornaamste was, in te zien.

Tenslotte dan zijn wij gekomen aan den 4den titel, rājapatni. Uit de bewoordingen van het gedicht is niet op te maken, dat rājapatni de titel van dyah Gāyatrī was, integendeel moet het woord hier in de gewone beteekenis van „koningsvrouw" worden opgevat, hetgeen ook het geval is in zang 48 str. 1. Uit het vervolg van den Nāgarakṛtāgama en uit de oorkonden weten wij echter dat rājapatni wel degelijk een speciale titel is geweest en wel van de persoon, die zoo'n groote rol in het Majhapahit van Jayawiṣṇuwarddhanī heeft gespeeld, in 1272 overleden is en wier doodenoffer in 1284 werd gevierd.

Bovendien ontbreekt hier in dezen regel de titel, dien men er zou verwachten, analoog met de 3 vorige regels. Dit ontbreken van den titel is bij Prapañca's bekend parallelisme zeer bevreemdend en eischt dan ook nadere verklaring. Die verklaring lijkt ons te zijn, dat rājapatni wel degelijk de titel was van dyah Gāyatrī en dat Prapañca gebruik heeft gemaakt van de dubbele beteekenis van dit woord in zijn tijd (nl. titel van de 4de van 's vorsten vrouwen en „koningsgemalin").

Het staat nl. m.i. door den titel parameçwarī onherroepelijk vast, dat Tribhuwanā de voornaamste, de eerste van 's konings gemalinnen was en officieel Gāyatrī pas de 4de plaats bekleedde. Indien nu Prapañca bijzondere redenen heeft gehad om dyah Gāyatrī bijzonder te verheerlijken,

is hem dat dubbelzinnige „rājapatni" uitstekend te pas gekomen. Hij kon haar officieelen titel in zijn gedicht te pas brengen en er zulke versierende bijstellingen bijplaatsen, dat hij haar, de 4de in rang, boven hare mede-gemalinnen deed uitsteken, zonder daarom voor zijn tijdgenooten onduidelijk te worden, daar de titel parameçwarī voor hen het absoluut duidelijk maakte, dat, niettegenstaande al het schoons, dat de dichter van Gāyatrī beweerde, Tribhuwanā de opperste der koningsvrouwen was.

Doch welke reden kon Prapañca hebben om speciaal de jongste der zusters zoo boven de anderen in de hoogte te steken? Geen andere dan dat juist die jongste zuster allen overleefd moet hebben, de invloedrijke rājapatni uit het latere Majhapahit is geweest en de moeder van Jayawiṣṇuwarddhanī, dus de grootmoeder van Hayam Wuruk.

Wij komen dus tot de conclusie dat onze vroegere hypothese: rājapatni = Prajñāpāramitā absoluut verkeerd was en dat de rājapatni moet geweest zijn de jongste der prinsessen, dyah Gāyatri.

Bangli, 22 October 1919.

NASCHRIFT. Terugkomende van Bali kreeg ik de uitgave van Kern's Nāgarakṛtāgama-vertaling met verklarende aanteekeningen van Dr. Krom in handen.

Daaruit bleek mij dat ZHoogGel. in zijne aantt. bij zang 2 reeds afdoende mijne hypothese Rājapatni-Prajñāpāramita heeft weerlegd en op gronden, waar ik mij geheel mee kan vereenigen, Gāyatri had gelijkgesteld met de rājapatni. Ik heb echter gemeend bovenstaand artikeltje toch te moeten publiceeren, aangezien het door mij aangevoerde gedeeltelijk nieuwe argumenten bevat en daardoor Dr. Krom's stelling versterkt.

Uit de aantt. bij zang 64 bleek mij verder, dat hij in den puṣpaçarīra reeds de juiste beteekenis geraden had, nog zonder op de hoogte te zijn van het merkwaardige feit, dat dit gedeelte van het doodenoffer op Bali nog in practijk wordt gebracht.

Solo, 12 December 1919.

Bijlage N

De Juweelpotten van Kuwera.

Krom, De Buddhistische bronzen in het Museum te Batavia, Rapp. v/d Comm. in N. I. v. Oudhk. Onderz. 1912, p. 1 sq.
Korte Gids v/d Archeol. Verz. v/h Bat. Gen. v. K. en W. 1919 (KGAV), afdeeling Bronskamer.
Voorzoover de bronzen reeds in den Catalogus van Groeneveldt opgenomen zijn, kan men daar elk stuk beschreven vinden onder het nummer, dat het in KGAV draagt.

Het is bekend, dat de bronzen in het Bataviaasch Museum, welke Kuwera voorstellen, veelal een voetstuk hebben, dat met potten versierd is. Deze versiering vindt men ook bij het steenen beeld No. 207 (KGAV, Rot. Zuid) gelijk bij verscheiden bronzen in 's Rijks Ethnogr. Museum te Leiden. Men beschouwt deze potten als geldpotten, schatvazen, potten vol rijkdommen; zij worden ook elders aangetroffen, met name op reliefs waar de figuur van Kuwera ontbreekt [1]). Zij komen echter bij Kuwera zoo veelvuldig voor, dat men op Java de potten als een, zij het ook secundair, attribuut is gaan beschouwen. Doorgaans steunt Kuwera het afhangende rechterbeen op een omgevallen pot. Dit laatste is een bizonderheid, die de Javaansche kunstenaars aan voorstellingen uit Magadha ontleend moeten hebben [2]). De meervoudige herhaling van den pot, hetzij in dezen vorm, hetzij als kruik of vaas, schijnt evenwel als een Javaansche eigenaardigheid beschouwd te moeten worden.

---

[1]) Zie Van Erp in Tijdschr. Bat. Gen. LIII (1911) p. 588 sq.

[2]) Zie Foucher, Etude sur l'Iconogr. Bouddh. de l'Inde I p. 126 fig. 21 en Bhagvanlâl Indrâji Arch. Surv. W. I. No. 9 (1879) App. A Pl. XXIX fig. 29, waar een Nepaleesche Kuwera dezelfde vaas vertoont.

De vaas nu, zooals wij die op fig. 21 van Foucher's Iconographie afgebeeld zien, geeft evenmin als die bij Bhagvanlāl door haar vorm eenige aanleiding, er een „schatvaas" in te zien. Foucher fig. 20 vertoont ons geen vaas als steun voor den voet maar wel twee kleine vaasjes of potjes tegen den rug van den troon. Het is moeielijk uit te maken, wat de beteekenis dezer potjes is, dan wel of ze slechts als ornament bedoeld zijn. Vergelijkt men de Javaansche bronzen met fig. 21, dan behoeft men niet te twijfelen, of deze Kuwera uit Magadha is er een van het type, waarnaar de Javaansche beeldjes vervaardigd zijn; de bewijzen ontbreken echter, voor zoover wij ten minste mogen oordeelen naar het materiaal, dat Foucher bijeengebracht heeft, dat de versiering van het voetstuk met drie, vijf, zeven of meer potten eveneens van Magadha overgenomen zou zijn.

Evenmin is het zeker, dat van den aanvang af de potten van het voetstuk door de Javaansche bronsgieters bedoeld zijn als een herhaling van het voorwerp, dat aan den voet tot steun strekt. Onder de bronzen namelijk zijn er eenige, die aanleiding geven tot de onderstelling, dat de potten eerst zakken geweest zijn, zoodat men er geen juweelpotten, maar geldzakken in te zien heeft, herhalingen van den geldbuidel in Kuwera's hand. Bij sommige is het zóó duidelijk te zien, dat men eigenlijk niet meer behoeft te twijfelen; bij andere is de overgang van zak naar pot duidelijk waar te nemen, terwijl de vroegere zak zich nog verraadt door de koorden waarmede hij toegebonden werd. Bewijzen, dat het nimmer in de bedoeling der kunstenaars gelegen heeft, ook eens herhalingen van den pot onder den voet te geven (pot, die oorspronkelijk een vaas geweest is), zijn natuurlijk niet te leveren; bij gebrek aan gegevens kunnen wij de bronzen niet in chronologische volgorde rangschikken en dus niet aantoonen, of de verschillende voorstellingen in brons een ontwikkelingsgang doorgemaakt hebben.

Voorzichtigheidshalve zou men daarom de bronzen Kuwera's in twee groepen kunnen scheiden: 1. de groep, die duidelijk potten of vazen vertoont, zoodat men hier niet verder komt dan tot een non liquet; 2. de groep, waarbij de oorspronkelijke zak te onderkennen valt.

Wanneer men de potten van de specimina der eerste groep niet wil beschouwen als een verdere ontwikkelingstrap van den zak, maar er integendeel replicae van de vaas onder den voet in wil zien, dan ontvalt reeds aanstonds elke steun aan de theorie, dat het juweelpotten of schatvazen zouden zijn; immers de omgekeerde vaas bij het beeld van Magadha, waaruit een soort van bloem en geen juweelen of geld te voorschijn komt, mag zònder nader bewijs niet als een schatvaas aangemerkt worden. Bij de tweede groep hebben wij te maken met zakken, te herkennen aan de plooien der stof en aan de koorden, die ten spijt van wat de iconografen in die koorden alzoo hebben willen zien, niets anders dan koorden zijn. Uit deze geldzakken moeten dan de geldpotten gegroeid zijn, die hun afkomst nog meer of minder duidelijk vertoonen; maar als herhaling van den geldbuidel, dien Kuwera in de linkerhand houdt, heeft men er allerminst een nieuw attribuut in te zien en de zgn. juweelpot blijkt ook bij deze groep eigenlijk geen recht op dien naam te hebben.

Dat de potten, voor een deel althans zeker, eerst zakken geweest moeten zijn, blijkt vooral uit de afhangende snoeren en lussen, waarvan sommige, met name bij de goed geconserveerde exemplaren, duidelijk de schuin over de koordlijn loopende inkervingen vertoonen, die een gedraaid koord moeten weergeven. Maar bovendien zijn er exemplaren met echte zakken.

Wij zullen hier thans een beschrijving der bronjes laten volgen, waarbij hoofdzakelijk de aandacht op de potten gevestigd wordt; voor de overige details zie men Krom, loc. laud. en den Catal. van Groeneveldt. Krom's bespreking wijdt slechts in de inleiding op de Kuweragroep

eenige algemeene opmerkingen aan de potten: bij de dan volgende nummersgewijze beschrijving worden deze slechts hier en daar even aangeroerd. Men mag hieruit afleiden, dat Krom de potten niet als een essentieel attribuut beschouwt; inderdaad kan men dan ook zeggen: Kuwera is Kuwera ook zonder potten, omgekeerd maken de potten op zichzelf eene figuur nog niet tot een Kuwera (zoo is b.v. de mannenfiguur op het bekende relief in het voorportaal van den Mendoet geen Kuwera, en vindt men aan Tjandi Kalongan juweelpotten bij Yama; zie Van Erp l.l. en de afbeeldingen aldaar).

492. De voorzijde van het voetstuk is afgebroken. Aan weerszijden van het voetstuk is een pot aangebracht, die door een puntige stop gesloten wordt. De potten hebben een korte lus.

536. Tegen het voetstuk staan vijf potten; de drie middelste zijn met een stop gesloten en hebben geen snoeren of lussen. De buitenste pot links heeft een deksel met een bloem-ornament; rechts is het ornament afgebroken, maar het is nog te zien, dat het geen bloem geweest is. Over de potten loopen verheven sierbanden. Uit het muiltje van den nakula komt een juweelsnoer te voorschijn en uit de opening van den pot onder den voet eveneens.

537. Op de hoeken van het voetstuk staan spits toeloopende potten, met stoppen gesloten. Uit de potten komt niets te voorschijn; snoeren of lussen zijn niet aanwezig. Aan den muil van den nakula hangt een koordsnoer, dat eindigt in een schijfje; dit kan een munt of juweel voorstellen. De pot, waarop de voet rust, heeft drie lusvormige snoeren en is met een stop gesloten; de snoeren zijn gewone koorden. De potten op de hoeken rusten op een krans van schijfjes en uit die kransen hangen guirlandes van schijfjes naar beneden, ten deele onduidelijk gevormd. Aan

den voorkant is hetzelfde ornament aangebracht; van achteren alleen een bloem met een guirlande.

538. Het voorwerp in de linkerhand is geen dier, maar een duidelijke geldbuidel; het boveneinde wordt door de hand dichtgeknepen en komt daaruit weer te voorschijn in plooien saamgevat. Het is dus een echte zak, vervaardigd uit het vel van den nakula. Deze zak van buigzame, plooibare stof kan daardoor plooien krijgen, die zich uitstrekken van het toegebonden einde tot naar beneden en dus verticaal over den zak loopen. Inderdaad zijn hier zulke plooien aanwezig en wel op merkwaardig duidelijke wijze aangegeven. De kunstenaar heeft echter die plooien ook op de potten aangebracht, en dit geeft dus allen grond tot de veronderstelling, dat ook hiermede zakken bedoeld zijn. De plooien zijn diep ingegroefd: ornamentbanden zouden er *en relief* op aangebracht zijn en zouden in horizontale of verticale richting loopen, desnoods zich om den pot slingeren. Hier echter volgen de lijnen de contouren van de zakken en naderen elkaar van boven bij de insnoering. Ten overvloede vinden wij hier dezelfde ingegroefde lijnen als plooien in de voetzool van Kuwera's rechterbeen en er is dus geen twijfel meer, wat de kunstenaar met deze zelfde lijnen op de „potten" bedoeld heeft; dit beeld is dan ook beslissend geweest voor onze opvatting der potten als gemetamorfoseerde zakken.

Onder den voet liggen twee potten, waaruit een lus komt, gelijk aan die van den buidel. Van de vijf tegen het voetstuk geplaatste potten (drie van voren, een tegen elken zijkant) is de zeer kleine opening met een kleine stop gesloten; toch hebben zij een afhangende lus, welke lus het uiteinde van een koord onder de stop is. Wat derhalve de dikke rolronde rand van den pot schijnt te zijn, is in waarheid het koord, waarmede de zak dichtgebonden is

(dit onderdeel zullen wij hier voor het gemak den koordrand noemen). Deze rand is gekarteld en toont daarmede nog duidelijk de sporen, dat hij eerst een gedraaid koord geweest is. Hetzelfde is het geval bij de twee tegen het achterstuk staande potten. Alleen de potten onder den voet missen de stop, en de lus, die ook hier duidelijk een koord is, hangt uit de opening.

Ook hier is de dikke koordrand gekarteld.

538*a*. Dit exemplaar is even merkwaardig als het voorgaande. Voor de koorden gelden dezelfde opmerkingen en ook hier zou het onmogelijk zijn er juweelsnoeren in te zien. De zakken, alias potten hebben de diepe plooilijnen. Uit den geldbuidel hangt een dubbel snoer. Aan de voorzijde van het voetstuk staan vier potten met nauwe opening, door een stop gesloten. De hals van den pot is eigenlijk een koordrand. De stoppen hebben een kleine holte, herinnering aan de opening van den zak, die zich bij een dichtgebonden zak natuurlijk voordoet als een holte tusschen de plooien van den rand; de bijeengevatte rand doet zich voor als, of is vervormd tot een propje, de stop. Ook de zak onder den voet is met een stop gesloten. De koorden hebben duidelijke kartels. Tegen het achterstuk staan twee potten. Het beeldje is voortreffelijk geconserveerd.

538*b*. De beurs heeft hier den staart nog van het dier uit welks huid zij vervaardigd werd; aan het kopeinde schijnt iets afgebroken. Het snoer komt niet uit den muil te voorschijn, maar zit om den hals van het dier, waaruit blijkt, dat hier inderdaad een zak bedoeld is. In de zgn. potten hebben wij hier een prachtig voorbeeld van toegebonden zakken; de opstaande, ingesnoerde rand, het zoogenaamde hoofdje van den zak, laat ons zien, hoe aan de potten, wier buikig lichaam meestal slechts eindigt in wat ik den koord-

rand genoemd heb, een opstaande rand kon groeien, en hier kan men een vergelijking maken met den opstaanden rand der potten op het Kuwera-relief aan den Mendoet. Het koord, dat het hoofdje der vijf zakken omsnoert, heeft achtereenvolgens drie, een, drie, een, drie lussen, die ook hier alweer aan het koord hangen, en onmogelijk te beschouwen zijn als deel uitmakende van den inhoud der potten.

539. Aan de voorzijde is een groep van drie potten aangebracht; de pot in het midden is met een stop gesloten, heeft onder de stop een koordrand en een lus. Hiertegenaan rusten twee omgevallen potten, uit welker opening een lus tot op den grond neerhangt. Aan de zijden staan twee potten met stop en koordrand en drie lussen, die bloemvormig uitgespreid zijn, eenigszins omgekruld, als waren het kelkbladen van een bloem, die nog in een dikken knop besloten is. Het koord en de lussen zijn alle gekarteld. De voet rust op een pot, die door een bloem gedragen wordt. De nakula spuwt juweelen. De hoeken van het achterstuk zijn van boven versierd met een groote bloem, gelijkende op de bloem onder den voet. De linkerbloem heeft nagenoeg den vorm van een ontloken iris gekregen. Ook voor dit beeldje wordt de aandacht gevestigd op de plooien in de zakken. Voor de bloem onder den pot vergelijke men den Nepaleeschen Kuwera.

540. De geldbuidel, waaraan het staartje nog aanwezig is, heeft een lus. Wat onder den voet ligt, zak of pot, is niet duidelijk te onderscheiden; onder dit voorwerp een bloem en er naast twee potten met een lus, stop en koordrand.

541. De geldbuidel vertoont plooilijnen; uit den bek hangt een lus. De zakken hebben stop, koordrand en lus, die onder den voet heeft echter geen lus. De zakken zijn als zoodanig gekenmerkt door de

ingegroefde plooilijnen; tegen het voetstuk staan er vier, en tegen elken zijkant één. Aan dit exemplaar valt de bolronde vorm der zakken op.

542. Hierbij valt weinig op te merken. Twee potten met stop, koordrand en lus. Onder den voet ligt een buidel met een spits uitloopend snoer.

542a. Rechts staan twee potten met een stop; de stop van den pot aan de voorzijde bestaat uit drie roosjes. Links één pot met een stop. Snoeren of lussen zijn niet aanwezig. De potten hebben een diep ingesneden kruisvormig lijnornament. Onder den voet ligt een platte ronde schijf, waarmede wel een zak, maar nimmer een pot kan bedoeld zijn geweest; de schijf vertoont hetzelfde lijnornament. Was de kunstenaar, die het beeld vervaardigde en onder den voet een platten zak, maar verder potten vormde, misschien reeds vergeten, wat anderen (zijn voorgangers?) met de ingegroefde lijnen bedoelden? Tegen de schijf, op den bodem liggen drie kleine schijfjes (munten?) op een rij en hiertegenaan een omgekeerd kruis van zes schijfjes. Het zitkussen (geen lotuskussen) heeft het zelfde ornament van gekruiste lijnen.

543. Dit exemplaar is te zeer geoxydeerd om conclusies te kunnen trekken. De stoppen der potten hebben den vorm van kleine knopjes. Onder den voet is een steunsel, dat in zijn vorm doet denken aan een horen van overvloed, maar ook een lotuskussen kan zijn, opbloeiende uit een dikken stengel, bestaande uit geledingen, die naar onderen toe steeds smaller worden.

544. Op het voetstuk staan smalle, lange kruiken met spitse stoppen, die in geenen deele aan potten vol rijkdom doen denken. Zij hebben horizontale, verheven sierbanden. Naast den troon staan twee bloemvazen met dikken sierband; er rijzen bloemen uit op en ranken, die zich met haar bloemen en bladeren om, de stijlen van den troon slingeren. Op het voetstuk

geflankeerd door twee kruiken, liggen op een rij vijf voorwerpen, die misschien zakjes voor moeten stellen. Zie Krom, p. 59, die hier reeds het denkbeeld oppert, dat het geldzakken zouden zijn.

545. Op het voetstuk zes vazen, en een onder den voet. Geen koordrand, wel een stop.

545*a*. Het hoofdje van den zak is hier geworden tot een versierde stop; over de stop ligt namelijk een versierde band, die bij eenige overdrijving kan worden tot een uitpuilenden ring, zoodat wij hier het begin schijnen te hebben van het uitpuilende edelgesteente. De geldbuidel is van voren breed en wijd en heeft geen snoer. De zakken hebben een koordrand, maar geen lussen. De voet rust op een kussen; de drie potten staan tegen het voetstuk.

547. Gewoon voetkussen; uit den geldbuidel hangt een bol mel vier schijfjes. Er zijn twee potten aanwezig zonder stop of koordrand; uit den pot hangt een dubbele lus en aan de binnenste lus hangen bij wijze van medaillons kwastjes, bestaande uit drie eindjes koord. Ook de lussen vertoonen duidelijk de schuine inkervingen van gedraaid koord; zoo de lussen ooit voorheen juweelsnoeren geweest zijn, dan ware hier de gelegenheid geweest, ze ook als zoodanig uit te beelden, want het beeld is ± 17 cM. hoog, zoodat te kleine afmetingen hier geen bezwaar waren en ook de kwastjes zijn dik genoeg, dat men er juweelen van had kunnen maken.

548. Geen potten aanwezig.

551. Geen potten aanwezig.

551*a*. De nakula spuwt juweelen of munten. De vier potten hebben lussen en stoppen. De pot onder den voet rust op schijven.

551*b*. De nakula heeft een gewoon snoer uit den bek. Er zijn zeven potten met een stop en een van den koordrand neerhangende lus.

551*c*. Wijkt zeer af. Het beeld heeft in de rechterhand geen zak, maar een dier. De potten zijn groot en echte potten, rijk versierd met afhangende slippen en guirlandes, die door spangen saamgehouden worden. In plaats dat de potten met een stop gesloten zijn, schijnt er iets uit de opening te puilen, dat echter ook bedoeld kan zijn als een bloemvormig deksel.

552. Geen potten aanwezig.

553*b*. Op het voetstuk staan vazen of kruiken, waaruit bloemen komen; ook hier kunnen dit bloemvormige stoppen zijn.

640*c*. In de rechterhand houdt het beeld een citroen, links een bloemstengel waarvan de stervormige bloem (lotus?) tot aan het oor reikt. Merkwaardig zijn de potten; zij zijn gesloten met stoppen in den vorm van een bloemknop; niettemin ontspringen uit de halsopening stengels met laag afhangende bloemknoppen. Op het voetstuk staan drie potten bij wijze van bloemvazen, elk met twee knoppen. Bij den zetel groote potten met drie afhangende knoppen.

5570. Kruikvormige vazen met stop en lussen. Bij den pot onder den voet komen uit de opening drie koorden; uit den bek van den nakula een dubbel koordsnoer.

5571. Het voetstuk is omgeven door echte, duidelijk toegestrikte zakken met een lus aan elken kant van den zak. De zak vormt van boven een propje.

5572. Een vaas op hoogen voet, uit welker opening vier lussen komen. Van voren heeft de vaas een korte breede tuit, waaruit een enkelvoudig snoer afhangt. Op de vaas rust een dubbel lotuskussen, waarvan de bovenste helft aanmerkelijk breeder is dan de onderste. Het voetstuk draagt aan de vier hoeken een vaas met stop, dikken koordrand en drie afhangende lussen. Op de rechter voorvaas rust een vijfde vaas, op wier puntige stop Kuwera's voet rust.

Uit den bek van het dier een snoer. Het beeld heeft vier handen. De bovenhanden houden een soort van bloem op korten steel. In de natuurlijke handen rechts de citroen, links de nakula. Glorie, maar geen achterstuk.

5733. Acht potten op het voetstuk, terwijl de rechtervoet van het beeld op een negenden pot rust. Het heeft vier handen; de natuurlijke rechterhand houdt een citroen, terwijl de andere ledig is. De eene linkerhand houdt den nakula, die een gekrulden staart heeft; de tweede l. hand is afgebroken. De potten hebben koordrand en snoer, maar geen hals en geen stop. De zetel is een platte plaat, rustende op de acht potten.

Het beeld zit op een gewoon kussen.

5743. Geen potten aanwezig.

Uit de bovenstaande beschrijving der bronzen Kuwera's, gegrond op een nauwkeurige beschouwing der verschillende exemplaren te Batavia aanwezig, kunnen wij, wanneer wij de resultaten samenvatten, tot het volgende concludeeren:

De koorden en snoeren, die bij verreweg de meeste exemplaren aanwezig zijn, zoowel bij de echte zakken, als bij de overgangsvormen en bij de potten, wijzen er op, dat de zak ouder is. De overgang van zak tot pot was niet moeilijk; de door het dichtsnoeren in plooien vallende bovenrand van den zak werd de opstaande hals van den pot, terwijl het dichtsnoerende koord bijna steeds behouden bleef. Er is geen bezwaar om aan te nemen, dat de kunstenaars rustig potten gingen uitbeelden naast den zak, terwijl zij dezen misschien geleidelijk vergaten. Ging men nu den pot versieren, waartoe gereedelijk aanleiding was bij potten van grootere afmetingen, zooals bij steenen beelden en op reliefs aan bouwwerken, dan versierde

men natuurlijk ook den hals; hiertoe werd men reeds vanzelf gebracht door de plooilijnen van wat oorspronkelijk de zoom van den zak geweest was. Men vergelijke hiertoe KGAV 207 en den kleinen pot rechts [1]) op het zgn. Kuwera-relief aan den Mendoet, waarin men zonder moeite een pot met een geornamenteerden hals zien kan. De verdere ontwikkelingsgang, die eindelijk leidt tot den „pot met het uitpuilende edelgesteente" is niet moeilijk te volgen; op het Kuwera-relief kan men in den tweeden kleinen pot, die bedoeld moet zijn als een herhaling van den eersten, met wat goeden wil een pot zien zonder hals, alleen met een dikken rand (het oude koord) uit welken rand dan schijnbaar een versierd cirkelvormig voorwerp oprijst. Uit den grooten pot links komen oogenschijnlijk drie van dergelijke voorwerpen te voorschijn, symmetrisch gerangschikt, en daardoor nog herinnerend aan den geplooiden zoom van den zak.

Bij alle uitwendige versiering vergat men wel eens de uit den pot puilende sieraden aan te brengen, gesteld althans dat de Javaansche kunstenaars zulks wel eens gedaan hebben, gelijk de iconografen meenen). Hoe dit zij, het bleef soms achterwege en de potten werden met kleine stoppen gesloten. Deze stoppen zijn dan vermoedelijk niets anders dan de zoom van den zak, die tot een propje geworden is; hierop wijst ook, dat sommige stoppen deukjes hebben. Bij de meeste van de met stoppen gesloten zakken hangen snoeren neder, die niet uit de opening te voorschijn komen; het zijn dan ook slechts de uiteinden van het koord van den ouden zak. Bij sommige van die gesloten potten is de hals zoo nauw, dat zij onmogelijk zouden kunnen dienen om er kostbare

---

[1]) Rechts ten opzichte van den Kuwera. Zie foto O. D. 2024, waarvan binnen kort een reproductie gepubliceerd zal worden in de Handelingen van het Eerste Congres v/d Taal-, Land- en Volkenkunde van Java.

voorwerpen in te bewaren; zij zouden hoogstens dienst kunnen doen als bewaarplaatsen voor vloeistoffen, als vaten dus of kruiken. Inderdaad vindt men kruikvormige potten. Merkwaardig ten opzichte van de nauwe halsopening is een relief van dens Boroboedoer, waar zelfs de oude zakvorm weder terugkeert[1]). De „juweelpot" bereikt ten slotte zijn apotheose op een relief in het portaal van den Mendoet[2]) waar werkelijk uit elk der geopende vazen een pyramide van ringvormige sieraden oprijst. Deze pyramide kan van lieverlede ontstaan zijn uit een versierde bewerkte stop; het kan echter ook de bedoeling geweest zijn, inderdaad preciosa voor te stellen. De opstaande pot, eertijds een geldzak, thans een echte pot geworden, leende zich beter hiertoe dan tot een voorstelling van munten. Tot de evolutie van de versierde stop is misschien te concludeeren uit een relief aan Tjandi Kalongan [3]), terwijl het pendant hiervan [4]) ons weer potten toont, die meer op dicht gebonden zakken gelijken.

De zakken der bronzen Kuwera's geven dus m.i. het volle recht, den geldzak als primair te beschouwen, en een pot als die van den Mendoet laatstgenoemd aan te merken als het einde van een reeks van tusschenvormen, die alle aan te wijzen zijn en die van den geldbuidel in Kuwera's hand voeren tot den juweelpot, die ten langen leste in geheel ander gezelschap kan worden aangetroffen [5]).

M. Lulius v. Goor.

---

[1]) Zie pl. VIII bij het opstel van Van Erp in Tschr. Bat. Gen. LIII p. 583 sq.

[2]) Zie Van Erp, l.l. plaat IX.

[3]) Zie Van Erp, l.l. plaat XI.

[4]) Zie Van Erp, l.l. plaat X.

[5]) Zie Van Erp, l.l. plaat X en XI.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Vierde Kwartaal 1919.

---

§ 1. Personeel.

Bij het personeel van den Oudheidkundigen Dienst hadden geen veranderingen plaats.

§ 2. Reizen.

De Bouwk. Inspecteur bezocht de tjandi's Wringin Lawang, Badjang Ratoe en Boroboedoer, maakte reizen naar Soerabaja en Solo en vertoefde verder bijna dagelijks te Prambanan.

De Bouwk. Adjunct-Inspecteur ondernam inspectie-reizen naar de tjandi's Kali tjilik, Sawentar, Soemberdjati, Bajalangoe, Sanggrahan, Singosari, Toempang en Kidal.

§ 3. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het derde kwartaal 1919 verscheen in druk. De „Korte Gids voor de Tempelbouwvallen in de Prambanan-vlakte, het Diëng-plateau en Gedong Sanga" verscheen in druk en zal bij het verschijnen van dit Kwartaal-verslag reeds voor het publiek verkrijgbaar zijn.

Hindoe-Oudheden.

§ 4. Bescherming van Monumenten.

Verslag van den Bouwk. Adjunct-Inspecteur.

Na afloop der opgravingen te Soember Nanas werd een aanvang gemaakt met de werkzaamheden aan Tjandi

Batjem. Allereerst werd een begin gemaakt met het afbreken van de pondok, die de bevolking op het toch reeds kleine terrein neergezet had.

Daarna werden de hinderlijke boomen gekapt. Vervolgens werden de bouwwerken schoongemaakt, de afgestorte steenen opgeruimd, en het basement van de opgeworpen aarde gezuiverd. Rondom het terrein, dat onbegaanbaar was door het afvloeiende water der omliggende hooger gelegen terreinen, werd een afvoerleiding gegraven. Daarna werd het terrein geëgaliseerd, met graszoden belegd, en door een stevige lontoropagger afgesloten.

Na Batjem kwam Tjandi Gambar (Ngoenoet) aan de beurt. Ook hier werden eenige boomen gekapt, de tjandi van vegetatiën ontdaan, en een nieuwe pagger om het terrein getrokken. Tijdens de werkzaamheden werd de toegang verlegd. Het lange smalle pad, dat aan de Noordzijde op minder gelukkige wijze toegang verschafte, werd door een korter en breeder pad aan de Westzijde vervangen.

Op mijn inspectie-tochten mocht ik constateeren, dat de tempels, waarbij reeds een djoeroekoentji aangesteld is, in goeden staat verkeerden. Andere tjandi's bijv. Sawentar en Soemberdjati waren begroeid, de terreinen vuil enz. Zoo spoedig mogelijk zullen ook deze tjandi's verzorgd moeten worden.

De opzichter van Panataran vroeg in den loop van het kwartaal zijn ontslag. In verband hiermede is een vast werkprogramma in voorbereiding om eventueel met één opzichter te kunnen volstaan, en een betere werkverdeeling te verkrijgen.

Verslag van den heer Van Coolwijk.

Badjang Ratoe. De top van het monument werd schoongemaakt en ingevoegd aan de Westzijde, terwijl men voortging met de ontgraving aan de Zuid- en de

Noordzijde. Daarna werd aan de Westzijde de kroonlijst schoongemaakt en ingevoegd; desgelijks aan de Zuidzijde en vervolgens ook aan de Oost- en de Noordzijde.

Daarna kwamen het tempellichaam en de tempelvoet aan de beurt; het gat aan de Oostzijde werd dichtgemetseld. Voorts werd een aanvang gemaakt met de ontgraving van het aangekochte terrein aan West-, Zuid- en Oostzijde. Om het geheele terrein werd een pagger geplaatst.

Wringin Lawang. Men begon met de ontgraving aan Noord-, Oost- en Zuidzijde en met het schoonmaken van de gapoera. De voorsprong aan den linkervleugel, d.w.z. links van den ingang aan de W. zijde, werd aan den voor- en aan den zijkant ondermetseld met een halfsteensmuurtje en de kern gevuld met cementbeton. De scheuren in den noordelijken of linkervleugel werden schoongemaakt en gedicht met vloeibare cementspecie.

Na het stellen van een steiger, het schoonmaken en dichten van verdere scheuren in het monument, werd een begin gemaakt met het dichtmetselen van de groote gaten in de vlakke zijden van het gapoera-gedeelte, en wel door middel van een halfsteens-muur, terwijl de kern met cementbeton gevuld werd.

De onafgewerkte Kāla-kop werd door een halfsteensmuur ondersteund, en ook hier het groote gat onder dezen kop geheel gevuld met cementbeton.

Vervolgens werd een begin gemaakt met het schoonmaken en invoegen van den top, de boomwortels werden voorzichtig weggenomen en de gaten gedicht. Tevens werd het metselwerk boven den Kāla-kop zorgvuldig schoongemaakt en ingevoegd.

Nadat verder de zuidelijke en de noordelijke vleugel van de gapoera geheel schoongemaakt en — waar noodig — ingevoegd waren, werd het terrein geheel in orde gebracht en ompaggerd, waarmede de werkzaamheden aan Wringin Lawang ten einde waren.

Voor onderhoud en bewaking werd een djoeroekoentji aangesteld.

Voor de afsluiting van verschillende tjandi's in Oost-Java werd een vijftiental djattiehekken verzonden; verder een twintigtal aanwijzingspalen.

§ 5. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

Verslag van den Bouwk. Inspecteur omtrent de werkzaamheden aan Tjandi Prambanan.

Te Prambanan werd doorgewerkt aan het stellen van de balustrades van den eersten omgang van den Çiwa-tempel (zie foto's 4116 en 4117), en aan het stellen en bijmaken van steenen der uitwendige hoeken van den eersten tempelringmuur, zoodat hiermede gevorderd is tot aan de N. zijde. De pasanggrahan, die gebouwd was op de fundamenten van bijtempeltjes, werd afgebroken en zal worden overgebracht naar Djokja, waar hij op het Museumterrein o.a. zal gebruikt worden als fotografisch atelier.

Er werd een begin gemaakt met het ontgraven der bijtempeltjes aan de Zuidzijde (zie foto's 4167, 4168 en 4169).

Aan de ontruiming der steenhoopen aan de Westzijde werd met een beperkt aantal koelies gewerkt; na de komst van den heer Van Coolwijk zal die ontruiming met kracht worden aangepakt.

De werkzaamheden aan den bestaanden terreinringmuur werden voortgezet, zoodat men met de Noord- en de Zuidzijde nu gevorderd is tot aan de as van het tempelterrein (zie No. 4078).

Het maken van een terreinringmuur werd aan de Noordzijde vervolgd; vergelijk foto's 4048 en 4072.

Het vervoer van steenen en het sorteeren werd voortgezet. Er werd een begin gemaakt met het leggen van

vloeren achter de tempels van het boventempelterrein; op die vloeren zullen de steenen geplaatst worden, die bij de respectievelijke tempels behooren.

De ommuring van de tempelterreinen van Tjandi Boebrah werd ter hand genomen. Na April, als de padi geoogst is, zal ook Tj. Sadjiwan ommuurd worden.

Bij de uitzetting van verschillende gronden en de overname van die gronden werd de meest welwillende medewerking ondervonden van H. H. Landbeheerders.

Hier volgt een overzicht van eenige fraaie stukken die gevonden werden.

No. 4061. Pilaster van het linkertorentje naast de oostelijke trap (aan den ondersten steen is een afdamming te zien, die wat breedte, hoogte en sprong betreft, overeenkomt met een ter plaatse aanwezigen band). No. 4145 geeft de steenen te zien, die bestemd zijn voor hetzelfde torentje.

No. 4062. Een zeer bijzondere Kâlakop, vermoedelijk bestemd tot dorpel boven een nis.

No. 4069 en 4070. De afdammingen der lijsten geven de hoogten aan in den tempel.

No. 4103. Twee aansluitende en bij elkaar passende steenen van een klein torentje met deklijst, waarvan het bovenvlak cirkelvormig behakt is.

No. 4104. Bekroningsstuk van een Kâlakop.

No. 4105. Makara-basement met daarop passend pilastergedeelte.

Nos. 4107, 4108 en 4109. Bij elkaar gepaste beeldgroepjes behoorende bij de balustrade van den eersten omgang.

No. 4110. Pilaster-kapiteeltjes met basementjes, vermoedelijk behoorende bij poortingangen.

No. 4111. Fragmenten met belangrijke aanwijzigingen voor de herplaatsing.

No. 4112. Makara's bestemd voor den oostelijken ingang naar de hoofdcella.

Nos. 4113 en 4114. Banden met aanwijzingen voor de herplaatsing, vermoedelijk behoorende bij een der twee kleinere op het boventempelterrein.

No. 4115. Kālakoppen behoorende op de pilasters aan weerszijden van de trappen op de hoogte der balustrades met pilaster.

Nos. 4120, 4122 en 4124 met 4140. Afzonderlijke steenen vermoedelijk behoorende bij de kroonlijst van den Çiwa-tempel met combinatie van die steenen.

No. 4126. Hoekafsluiting van een Kālakop van den Wiṣṇu- of Brahmā-tempel.

No. 4134. Bovendeel van een dorpel met daarop passend bovendeel.

Nos. 4136 en 4135. Balustrade van den Wiṣṇu-tempel met Kālakop-bekroning.

Nos. 4137 en 4138. Basementen van de uitwendige hoekpenanten van het hoofdtempellichaam met de combinatie, zie no. 4139.

No. 4147. Pilaster-kapiteel met bijbehoorende bovenlaag zie no. 4148.

No. 4149. Hoeksteenen vermoedelijk behoorende bij de kroonlijst van den Çiwa-tempel.

No. 4150. Fragment met segmentvormig bovenvlak vermoedelijk behoorende bij het ondergedeelte van een dagob.

No. 4155. Overzicht der nis-deksteenen of dorpels van den Çiwa-tempel.

No. 4157. Onderstuk van een makara-basement, bestemd voor den ingang van de hoofdcella van den Çiwa-tempel (in drie stukken aangetroffen in de steenhoopen).

No. 4158. Hoekpilaster-kapiteel met (vermoedelijk) er boven behoorenden geornamenteerden band.

Nos. 4159 en 4160. Nis-penanten van het torentje ten Zuiden van de Oosttrap op de hoogte van de balustrade. Na de herplaatsing. Vergelijk nos. 4161 en 4145.

No. 4161. Nis of Kâlakop-bekroning met bijbehoorend stuk; zie no. 4162.

No. 4163. Fragmenten (bestemming nog niet bekend) met bijbehoorend bovenstuk.

No. 4166. Een der hoeken (Noordoost) van den Çiwa-tempel na het stellen van de compleete aansluiting aan den makara-spuier.

Verslag van den Bouwk. Adjunct-Inspecteur over de opgraving van Tjandi Soember Nanas.

In het begin van het kwartaal werd de ontgraving van Soember Nanas voortgezet. Nadat de Zuidzijde was ontgraven, werden de overige zijden successievelijk ontbloot. Aan de Zuidoost- en aan de Noordzijde werd tevens een flinke strook afgegraven om een behoorlijk terrein om den tempel te verkrijgen. Daarna werd het voorterrein aan de Westzijde afgegraven. Hierbij kwamen drie resten van bouwwerkjes, waarschijnlijk overblijfselen van terrasjes, aan het licht. Het middelste ligt nagenoeg in de as van den tempel. Door een gelukkig toeval kan voor dit terrasje de profileering voor een groot deel vastgesteld worden.

Iets verder naar het Westen werd het voetstuk voor de poort of gapoera met den aansluitenden ringmuur gevonden.

Van het poortgebouw is niet veel meer over dan het fundament. Alleenlijk konden aan de Westzijde, waar het terrein oorspronkelijk zooveel lager geweest moet zijn, nog een paar treden en een klein gedeelte van een der trapvleugels geconstateerd worden.

Nadat aan de Westzijde de ringmuur ontdekt was, werd ook aan de overige zijden een onderzoek ingesteld en de muur gemakkelijk gevonden. Aan de Oostzijde steken nog enkele tronken van den muur boven het terrein uit.

De uitgegraven stukken en steenen werden tegenover de zijden waar zij gevonden waren, langs de terreingrens opgetast.

Daar de tempel midden in de lahar-zône en derhalve midden in 't bandjir-gebied ligt, was het gevaar voor een eventueele overstrooming niet denkbeeldig. Om overstrooming zooveel mogelijk te voorkomen, werd met de uitgegraven aarde aan de gevaarlijke zijden een lage dijk aangelegd. Aan de buitenzijden werd de dijk met kalisteenen tegen inschuring beschermd. Het behoeft geen betoog, dat de dijk geen absolute waarborg geeft. Diegenen, die de kracht der bandjirs meer van nabij kennen, weten dat maar weinig kunstwerken kunnen stand houden. Niettemin kan de opgeworpen dijk eenig nut hebben, daar hij toch altijd een zekere hoeveelheid water en steenen kan tegenhouden. Bovendien verkeert de tempel in de gunstige omstandigheid, dat vlak tegen de Oostgrens, dus tegen de gevaarlijkste zijde, zich een terreinplooi bevindt, waardoor een massa water langs den tempel heen kan vloeien. Er is dan ook reden om te hopen, dat de tempel voor een overstrooming gespaard zal blijven.

De drie gevonden beelden werden echter voor alle zekerheid te Blitar in veiligheid gebracht.

§ 6. Vondsten.

Omtrent belangrijke vondsten kwamen geen berichten in.

§ 7. Epigraphie en Iconographie.

Zie Bijlagen Q en R.

§ 8. Fotografieën.

Te Prambanan werden ongeveer 130 foto's genomen, voornamelijk ten behoeve van het voort te zetten onderzoek en van de herstellingswerkzaamheden.

De Bouwk. Adjunct-Inspecteur vervaardigde met den heer De Vink een aantal foto's van het gerestaureerde Panataran-complex benevens de cliché's, noodig voor de beschrijving van Tjandi Kidal.

Van de verdere werkzaamheden van den heer De Vink valt nog te vermelden, dat hij opnamen vervaardigde van Kalasan, van Soember Nanas, van de grotreliefs van Selo Mangleng en verder te Batavia werkte, waar o. a. zijn arbeid voor het Gedenkboek ten einde gebracht werd.

De Oudheidkundige Dienst ontving een zeer welkom geschenk van den heer H. Parmentier, Chef du Service archéologique de l'Ecole franç. d'Extrême-Orient, een honderdtal foto's namelijk van oudheden in Indo-China. Men vindt een lijst van deze foto's in Bijlage O.

Onbekendheid met de plaatselijke gesteldheid en de zeer beknopte bijschriften deden in een paar gevallen twijfel rijzen of de Hollandsche vertaling van het bijschrift juist weergeeft, wat de steller er mede bedoeld heeft. Deze zijn met * gemerkt. De vraagteekens zijn van den heer Parmentier.

§ 9. Teekeningen.

De teekeningen van het Panataran-complex werden in inkt gezet. Ook werden teekeningen van Soember Nanas vervaardigd.

§ 10. Musea en verzamelingen.

De pasanggrahan te Prambanan werd afgebroken en op het Museumterrein te Djokja wederom opgebouwd, waar hij dienst zal doen als fotografisch atelier.

§ 11. Programma voor het volgend kwartaal.

De werkzaamheden te Prambanan worden voortgezet.

De Çiwa-tempel zal worden opgemeten. Tjandi Lawang bij Gatak (Bojolali) zal worden schoongemaakt. Verschillende tempels in den Oost-hoek zullen onder handen genomen worden.

Hollandsche Oudheden.

§ 12. Stand der werkzaamheden.

Deze bepaalden zich in dit kwartaal tot den arbeid aan het Gedenkboek.

Met de in uitzicht gestelde restauratie der Portugeesche Buitenkerk kon nog geen begin gemaakt worden.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

Batavia, Maart 1919.

Foto's uit Indo-China.

Nummer [1]	Plaats	Korte omschrijving
1 (97 bis)	Angkor Vat	Gezicht op de westelijke gapoera: binnen-avenue.
2 (98)	id.	Werkzaamheden tijdens de restauratie.
3 (114)	id.	Oostzijde der centrale groep (historische galerij) vóór de deblayeering.
4 (122)	id.	Hof II, galerij II West, zuidelijk gedeelte.
5 (123)	id.	Hof II, oostelijk gedeelte, naar het N. gezien.
6 (129)	id.	Soubassement van het centrale bouwwerk na de deblayeering: hof II.
7 (132)	id.	Rāhu, gevonden in hof II.
8 (135)	id.	Details van westelijke gapoera: Westgalerij.
9 (348)	id.	Beelden in het zuidelijk deel der kruisgalerij.
10 (355)	id.	Valsche deur (westelijke galerijen).
11 (360)	id.	Nāga bij den westelijken ingang.
12 (367)	id.	Beeld van Wiṣṇu, zuidelijke arm der westelijke galerijen.
13 (368)	id.	Westelijke ingang. Middendeur.
14 (417)	id.	Gezicht op den tempel van uit de bibliotheek.
15 (498)	id.	Pilaster.
16 (509)	id.	Biddende figuur (hout) in de kruisgalerij.
17 (442)	Angkor Thom Prea khan	Reuzen.
18 (443)	id.	Reus, een nāga van de balustrade vasthoudend.

[1] De nummers der eerste rij zijn die van het Oudheidkundig Bureau; de nummers tusschen haken geplaatst zijn die van den Serv. Arch. d' Extr. Or. (Zie § 8, p. 133).

Nummer	Plaats		Korte omschrijving
19 (456)	Angkor Thom Ta Prom		Detail.
20 (487)	id.		Id.
21 (699)	Angkor Thom, Bayon		Mediteerende Buddha.
22 (557)	Angkor Thom		Terras der Olifanten.
23 (1115)	id.		Poort der Dooden. Reuzen.
24 (1118)	id.		Id. Achterste reus.
25 (647)	Bayon		Buitengalerij, oostelijke toegang.
26 (653)	id.		Groote benedenhoven.
27 (655)	id.		Noordkant van binnengalerij. Oost.
28 (658)	id.		Bovenverdieping na de aanvankelijke blootlegging.
29 (659)	id.		Bovenverdieping, noordoostelijk gedeelte, gezien naar het Zuidoosten.
30 (666)	id.		Monsterkoppen aan de bovenverdieping.
31 (678)	id.		Bovenverdieping.
32 (690)	id.		Id.
33 (702)	id.		Buddha-kop in profiel.
34 (1122)	id.		Buitengalerij.
35 (88)	Dông-du'o'ng	(I)	Centrale toren I. ZW.hoek.
36 (99)	id.	(I)	Oostelijke muren, grenspalen en pylonen na de deblayeering.
37 (100)	id.	(I)	Id. id. id. vóór de deblayeering.
38 (112)	id.	(I)	Çiwa-beeld in een tempeltje.
39 (137)	id.	(I)	Centrale toren, gezien van het Zuidoosten.
40 (138)	id.	(I)	Centrale toren, Westzijde.
41 (139)	id.	(I)	Centrale toren, soubassement, Zuidoosthoek.
42 (141)	id.	(I)	Noordwestelijke toren, Westzijde.
43 (142)	id.	(I)	Sanctuarium, Noordwest.
44 (149)	id.	(I)	Toegang, gezien van het Zuiden.
45 (150)	id.	(I)	Toegang, Zuidwesthoek.
46 (151)	id.	(I)	Toegang, Zuidoosthoek.
47 (152)	id.	(I)	Muren, zuidelijk gedeelte, Oostzijde.
48 (158)	id.	(III)	Zaal, Zuidwesthoek.
49 (160)	id.	(III)	Zaal, westelijk deel, gezien van het Zuiden.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
50 (164)	Dóng-du'o'ng (III)	Grenspaal.
51 (167)	id. (I)	Gedeelte van het altaarblad van den hoofdtoren.
52 (168)	id. (I)	id. id.
53 (172)	id. (II)	Voorhof, dwārapāla, Zuid.
54 (180) *	id. (III)	Beeldhouwwerk in de zaal.
55 (181) *	id. (III)	id. id.
56 (182) *	id. (III)	id. id.
57 (184) *	id. (III)	id. id.
58 (186)	id. (III)	Voorhof, dwārapāla, Noord.
59 (197) *	Mi-so'n A_1	Gezien van het Zuiden, achteraan links, met gezicht op groep G.
60 (198)	id. A_1	Westzijde.
61 (199)	id. A_1	Zuidzijde.
62 (203)	id. A_1	Oostzijde, bovengedeelte.
63 (204)	id. A_1	id. id.
64 (205)	id. A_1	Soubassement, Noordoost.
65 (206)	id. A_1	Torentje, midden der Zuidzijde.
66 (213)	id. A_{12}	Noordzijde en tympaan.
67 (215)	id. A_1	Beeld van een der tempeltjes A 2 — 6 (?), thans in het Museum te Tourane.
68 (223)	id. A_2	Noordoostzijde.
69 (227)	id. A_1	Zijpijler van A_1 ?
70 (228)	id. A_1	Çiwa.
71 (232)	id. DC	Gezien van den puinhoop.
72 (232 bis)	id. id.	id.
73 (232 ter)	id. id.	id.
74 (236)	id. B_5	Zuidzijde.
75 (264)	id. B_6 en C_2	Gezien van het Oosten.
76 (256)	id. C_1	Zuidzijde.
77 (266)	id. C_1	Tympaan, Oostzijde.
78 (268)	id. C_1	Staand beeld afkomstig van C_1 ?
79 (274)	id. D_1	Noordzijde.
80 (307)	id. F_1	Sanctuarium, gezien van het Zuid-westen.
81 (1254)	id. A_7	Westzijde (opname van 1913).
82 (1255)	id. B_5	Opname van 1913.
83 (1257)	id. C_1	Zuidzijde (opname van 1913).
84 (32)	Hoâ-lai	Zuidelijke toren, Zuidzijde.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
85 (48)	Hoà-lai	Centrale toren, aanbouwsel aan het basement, Noordzijde, N. W.hoek.
86 (1)	Pho-hài	Gezicht op de geheele groep.
87 (4)	id.	Hoofdtoren, ZW.hoek.
88 (5)	id.	id. valsche deur aan de Westzijde.
89 (7)	id.	Noordelijke toren, Zuidzijde.
90 (14)	Tô-ly	Cham'sche pagode, gezien van het Noordoosten.
91 (17)	Pō Klauñ Garai	Hoofdtoren, gezien van het Noordoosten.
92 (26)	Nhatrang Pō Nagar	Noordwestelijk gebouw, gezien van het Zuiden, voor de herstellingswerken.
93 (10)	Pō Dam	Voorste toren (in het ZW.) Westzijde.
94 (27)	id.	Toren, Westzijde.
95 (29)	Pō Romé	Centrale toren, ZW.hoek.
96 (46)	. . . .	Gouden toren, West- en Zuidzijde.
97 (68)	Nhan-tháp, provincie Phúyēn	Toren.
98 (71)	Yañ Mum (Theo Reo)	Beeld in het Sanctuarium.
99 (73)	Hu'ng-thạnh	Torens, Westzijde.
100 (78)	id.	Noordelijke toren, Noordzijde.
101 (88)	Bình-lâm	Valsche deur aan de Westzijde.
102 (100)	Du'o'ng-long	Zuidelijke toren, Oost- en Noordzijde.
103 (102)	id.	Noordelijke toren, valsche deur aan de Zuidzijde, bovengedeelte.
104 (110)	id.	Noordelijke toren, valsche deur aan de Zuidzijde.
105 (165)	Thánh-lộ	Boven-deurdorpel van den koningshof, gevonden tijdens de opgravingen.

Lijst der fotografische opnamen

in het 4de kwartaal 1919.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3861	9 × 14	Bali	Ornament a/d buitenmuur v/d Poera te Kaba-kaba (Tabanan).
3862 a-b	,,	id.	Het brengen van de goden naar zee (Gianjar).
3863	,,	id.	gambang-spelers (Tabanan)
3864 a-c	,,	id.	optocht bij het overbrengen van en offeren bij koperen platen (Bangli).
3865	,,	id.	Hari-hara en lingga op de plaats van de vroegere smeden-desa aan het Bratan-meer.
3866	,,	id.	twee steenen beelden, id. id.
3867	,,	id.	tempelresten, id. id.
3868	24 × 30	id.	beschreven koperen platen, oorkonde Pandak Bandoeng, pl. 3a, 2b, 4b.
3869	,,	id.	id. id. pl. 6a, 5a.
3870	,,	id.	id. id. pl. 3b, 2a, 4a.
3871	,,	id.	id. oorkonde Gobleg, pl. 2a, 3a, 4b.
3872	,,	id.	id. id. pl. 2b, 3b, 4a.
3873	,,	id.	id. id. pl. 1b en oorkonde Padank Bandoeng pl. 1b.
3874	,,	id.	id. oorkonde Padank Bandoeng pl. 7a, 6b. 5b.
3875	,,	id.	id. oorkonde Gobleg, pl. 7b, 6b, 5b.
3876	,,	id.	id. id. pl. 7a, 6a, 5a.
3877	,,	id.	id. oorkonde Tjempaga C, pl. 3a, 2b en oorkonde A, pl. 4b.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3878	24 × 30	Bali.	beschreven koperen platen, oorkonde A en B van de Poera Kéhên in Bangli.
3879	,,	id.	id. oorkonde Mallet, pl. 2b, 3b en oorkonde Tjempaga C, pl. 4b.
3880	,,	id.	id. oorkonde Mallet, pl. 2a, 3a, en oorkonde Tjempaga C, pl. 4a.
3881	,,	id.	id. oorkonde Tjempaga B, pl. 1a, en oorkonde A, pl. 2b, 3b.
3882	,,	id.	id. oorkonde Mallet, pl. 1b, en oorkonde Tjempaga C, pl. 1b, en A, pl. 1b.
3883	,,	id.	id. oorkonde Tjempaga B, pl. 1b, en A, 2a, 3a.
3884	,,	id.	id. oorkonde Tjempaga C, pl. 3b, 2a, en A, pl. 4a.
3885	,,	id.	id. oorkonde A Kloengkoeng, pl. 1b, en D, pl. 2b, 3b.
3886	,,	id.	id. oorkonde D Kloengkoeng, pl. 4a, oorkonde C, pl. 1b, en oorkonde A, pl. 2a.
3887	,,	id.	id. oorkonde B Kloengkoeng, pl. 1b, oorkonde D, pl. 2a, 3a.
3888	,,	id.	id. oorkonde A Kloengkoeng, pl. 3a, oorkonde D, pl. 4b, en oorkonde A, pl. 2b.
3889	,,	id.	id. oorkonde A Kloengkoeng, pl. 3b, oorkonde D, pl. 4b, en oorkonde A, pl. 2a.
3890	,,	id.	id.oorkonde A Sading (Mengwi), pl. 1b (Çaka 923 bulan jyeṣṭa).
3891	,,	id.	id. oorkonde A Sading (Mengwi), pl. 4b.
3892	,,	id.	id. oorkonde A Sading (Mengwi), pl. 4a.
3893	,,	id.	id. oorkonde B Sading (Mengwi). pl. 1b (Çaka 872 ?).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3894	18 × 24	Soerabaja (Coll. Scheepmaker), thans Mus. Bat. No. 208 c.	steenen beeld van Nandi (mensch met koeiekop), in zittende houding.
3895	24 × 30	Batoe Pahat, Onderafd. Sanggau, afd. Pontianak, Westerafd. van Borneo.	beschreven steen bij de bronnen v/d Soengei Tekarek.
3896	18 × 24	id.	id. detail.
3897	24 × 30	id. en Batoe Sampei, onderafd. Sanggau, afd. Pontianak, Westerafd. van Borneo.	zelfde, en de beschreven steen i/d Soengei Sampei, waar deze zich i/d Sekajam stort.
3898	,,	Onbekend.	Hindoe-munten.
3899	,,	id.	id.
3900	,,	id.	id.
3901	,,	id.	id.
3902	,,	id.	id.
3903	,,	id.	id.
3904	,,	id.	id.
3905	,,	id.	id.
3906	18 × 24	Selo manglen, distr. en afd. Toeloeng Agoeng, res. Kediri.	reliefs in de grot.
3907	,,	id.	id. id.
3908	,,	id.	id. id.
3909	30 × 40	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	hoofdtempel van uit het ZW. na de herstelling in 1918.
3910	,,	id.	overzicht van uit het NW. id.
3911	,,	id.	tempeltje met jaartal van uit het NO., id.
3911 a	,,	id.	id. id.
3912	,,	id.	Nāga-tempeltje van uit NO., id.
3912 a	,,	id.	id. id.
3913	,,	id.	badplaats a/d grooten weg, van uit het Westen, na de herstelling.
3914	24 × 30	id.	overzicht van NW. naar ZO. na de herstelling.
3915	,,	id.	overzicht van O. naar W. na de herstelling.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3916	24 × 30	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	terras met jaartal, van uit het NO. na de herstelling.
3917	,,	id.	id. id.
3918	,,	id.	het groote terras i/d NW. hoek, van uit het ZO. na herstelling.
3919	,,	id.	overzicht van NW. naar ZO. na de herstelling.
3920	,,	id.	overzicht van uit het NWW. na de herstelling.
3921	,,	id.	overzicht van W. naar O. na de herstelling.
3922	,,	id.	overzicht van uit het ZW. na de herstelling.
3923	,,	id.	id. id.
3924	,,	id.	overzicht van O. naar W. na de herstelling.
3925	,,	id.	Nāga-tempeltje na de herstelling. Oostelijk medaillon a/d Noordgevel.
3926	,,	id.	id. Westelijk medaillon a/d Noordgevel.
3927	,,	id.	id. Noordelijk medaillon a/d Oostgevel.
3928	,,	id.	badplaats a/d grooten weg, van uit het Westen, na de herstelling.
3929	18 × 24	id.	badkamer a/d grooten weg (vogelvlucht), na de herstelling.
3930	,,	id.	tempeltje met jaartal van uit het ZO., na de herstelling.
3931	,,	id.	trap a/d Oostzijde v/h groote terras i/d NW. hoek, na de herstelling.
3932	,,	id.	overzicht van uit het ZO. na de herstelling.
3933	,,	id.	dorpels met jaartallen op het terrein.
3934	,,	id.	miniatuur-tempeltjes, genomen v/h kerkhof ten N. v/d grooten weg.
3935	,,	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3936	30 × 40	Tjandi Kidal, distr. Pakis, afd. Malang.	aanzicht van uit het Noordoosten.
3937	„	id.	id. Zuidwesten.
3938	„	id.	detail van den Westgevel.
3939	„	id.	id. van den Oostgevel.
3940	24 × 30	id.	zuidelijk medaillon a/d Westgevel.
3941	„	id.	westelijk bovenmedaillon a/d Zuidgevel.
3942	„	id.	nisbekroning v/d Zuidgevel.
3943	„	id.	noordelijk medaillon v/d Westgevel.
3944	„	id.	zuidelijk benedenmedaillon a/d Oostgevel.
3945	„	id.	zuidelijk bovenmedaillon a/d Oostgevel.
3946	„	id.	noordelijk bovenmedaillon a/d Oostgevel.
3947	„	id.	noordelijk benedenmedaillon a/d Oostgevel.
3948	„	id.	oostelijk benedenmedaillon a/d Zuidgevel.
3949	„	id.	westelijk benedenmedaillon a/d Zuidgevel.
3950	„	id.	oostelijk bovenmedaillon a/d Zuidgevel.
3951	„	id.	garuḍa a/d Noordgevel (benedenterras).
3952	„	id.	id. a/d Zuidgevel (id.).
3953	„	id.	id. a/d Oostgevel (id.).
3954	„	id.	singha a/d ZO. hoek *en face* (id.).
3955	„	id.	id. a/d ZO. hoek, profiel (id.).
3956	18 × 24	id.	westelijk benedenmedaillon a/d Noordgevel.
3957	„	id.	oostelijk bovenmedaillon a/d Noordgevel.
3958	„	id.	westelijk bovenmedaillon a/d Noordgevel.
3959	„	id.	oostelijk benedenmedaillon a/d Noordgevel.
3960	„	id.	pilasterversiering v/h benedenterras.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3961	18 × 24	Tjandi Kidal, distr. Pakis, afd. Malang.	beeld aangetroffen i/d onmiddellijke omgeving van Kidal.
3962	,,	id.	zelfde beeld.
3963	,,	id.	voetstuk o/h terrein van Kidal
3964	,,	id.	banaspati id. id.
3965	,,	id.	banaspati en lingga id. id.
3966	,,	id.	banaspati en beschreven steen.
3967	,,	id.	banaspati en los beeldhouwwerk.
3968	,,	id.	medaillon a/h eerste terras.
3969	,,	id.	medaillon a/h beneden-terras.
3970	,,	id.	id. id.
3971	,,	id.	id. id.
3972	,,	id.	id. id.
3973	,,	id.	id. id.
3974	,,	id.	id. id
3975	,,	id	id. id.
3976	,,	id.	id id.
3977	,,	id.	id. id.
3978	24 × 30	id.	id. id.
3979	,,	id.	id. id.
3980	,,	id.	id. id.
3981	,,	id.	id. id.
3982	,,	id.	id. id.
3983	,,	id.	id. id.
3984	,,	id.	id. id.
3985	,,	Tjandi Soember Nanas, distr. en afd. Blitar.	gezicht van uit het ZW. na de ontgraving.
3986	,,	id.	id. van uit het ZO. id.
3987	,,	id.	id. van uit het NW. id.
3988	,,	id.	id. van uit het NO. id.
3989	18 × 24	id.	id. van uit het NW. id.
3990	,,	id.	id. van uit het ZO. id.
3991	,,	id.	fragmenten gevonden tijdens de ontgraving.
3992	,,	Tjandi Kalasan, distr. Prambanan, afd. Mat.	tijdelijke steun-beer aan de Zuidzijde.
3993	,,	id.	id. id.
3994	,,	id.	nissen a/d Oostzijde.
3995	,,	id.	gezicht o/d ZO. hoeken (detail).
3996	,,	id.	id id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
3997	18 × 24	Tjandi Kalasan, distr. Prambanan afd. Mat.	gezicht o/d ZO. hoeken (detail).
3998	,,	id.	ornament tusschen de pilasters.
3999	,,	id.	detail-ornament, met aanduiding van de aangebrachte pleisterlaag.
4000	24 × 30	id.	aanzicht Noordzijde in 1919.
4001	,,	id.	id. ZO. zijde, met den tijdelijken steun-beer.
4002	,,	Tjandi Prambanan.	Çiwa-tempel Westzijde gedurende de herstelling.
4003	,,	id.	id. id.
4004	,,	id.	id. NO. hoeken na de herplaatsing van hoeken, spuiers en balustrades.
4005	,,	id.	id. NO. hoeken na de herstelling.
4006	,,	id.	id. ZO. hoeken in 1919.
4007	,,	id.	id. id. id.
4008	,,	id.	id. NW. hoeken, id.
4009	,,	id.	id. ZW. hoeken, id.
4010	,,	id.	gezicht op de hoofdtempels van uit de pasanggrahan.
4011	,,	id.	Westzijde van Zuid naar Noord, na ged. opruiming v/d steenhoopen in 1919.
4012	,,	id.	fragmenten, opgegraven uit de steenhoopen a/d Westzijde.
4013	,,	id.	id. id.
4014	18 × 24	id.	fragmenten afkomstig uit de steenhoopen a/d West- en Zuidzijde.
4015	,,	id.	id. id.
4016	,,	id.	id. id.
4017	,,	id.	na de sorteering en opstelling van eenige fragmenten in 1919.
4018	,,	id.	steenhoopen a/d Westzijde, gedurende de opruiming.
4019	,,	id.	steenhoopen a/d Westzijde, van Z. naar N.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4020	18 × 24	Tjandi Prambanan.	steenhoopen a/d Zuidzijde.
4021	„	id.	fragmenten vermoedelijk behoorende bij de kâla-koppen met omlijsting.
4022	„	id.	Zuidzijde ged. ontruimd en ontgraven.
4023	„	id.	steenhoopen a/d Westzijde na het bouwen v/d terrein-ringmuur en ged. opruiming, van Z. naar N.
4024	„	id.	id. id. van N. naar Z.
4025	„	id.	steenhoopen a/d Noordzijde, van W. naar Oost.
4026	„	id.	Noordzijde v/h terrein met aanwijzing v/d drie opvolgende bijtempeltjes.
4027	13 × 18	Tjandi Soember Nanas, distr. en afd. Blitar.	detail v/d aansluiting a/d trapvleugels b/d tempelkamer.
4028	„	id.	Zuidoosthoek v/d ringmuur.
4029	„	id.	banaspati en geornamenteerde brokstukken.
4030	„	id.	geornamenteerde brokstukken.
4031	„	id.	id. id.
4032	„	id.	id. id.
4033	„	id.	id, en nisbekroningen.
4034	„	id.	yoni of voetstuk.
4035	„	id.	Brahmâ-beeld, *en face*.
4036	„	id	id. profiel.
4037	„	id.	Çiwa-beeld als Goeroe.
4038	„	id.	Çiwa-beeld (?).
4039	„	id,	Oostzijde na de ontgraving (vergl. No. 3851).
4040	„	id.	Westzijde id. (vergl. No. 3852).
4041	„	Tjandi Prambanan.	Çiwa-tempel, Op den omloop. Zie No. 4200, schema.
4042	„	id.	id. Noordoosthoeken. Zie schema (4200), No 2.
4043	„	id.	id. id. Zie schema (4200) No. 4.
4044	„	id.	id. id. schema, No. 6.
4045	„	id.	id. id, schema, No. 3.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4046	13 × 18	Tjandi Prambanan.	Çiwa-tempel. Noordoosthoeken. schema, No. 5.
4047	„	id.	overzicht v/d terreingrens a/d Noordzijde.
4048	„	id.	Çiwa-tempel. Op den omloop. Zie schema (4200). No. 7.
4049	„	id.	id. Kâlakop, vermoedelijk behoorende bij één der torentjes naast de oostelijke trap.
4050	„	id.	Çiwa-tempel. Een Kâlakop, als de reeds geplaatste boven de balustradenissen.
4050 a	„	id.	id. id. id.
4051	„	id.	overzicht v/h terrein ten Zuiden v/d pasanggrahan, na de ophooging. Van Oost naar West.
4052	„	id.	Çiwa-tempel. Op den omloop. Zie schema (4200). No. 8.
4053	„	id.	id. id. schema No. 9.
4054	„	id.	id. id. schema No. 11.
4055	„	id.	id. id. schema No. 13.
4056	„	id.	id. id. schema No. 10.
4057	„	id.	id. id. schema No. 12.
4058	„	id.	id. id. schema No. 58.
4059	„	id.	Çiwa-tempel. Op den omloop. Noordoosthoeken. Balustrade na gedeeltelijk herstelling.
4060	„	id.	inwendige hoeksteen.
4061	„	id.	Çiwa-tempel. Pilaster v/h linker torentje naast de Oost-trap.
4062	„	id.	Kâlakop. Afwijkend type.
4063	„	id.	Wiṣṇu-tempel. Trapvleugel-aansluiting
4064	„	id.	steenhoopen aan de Noordzijde.
4065	„	id.	fragmenten en dorpels.
4066	„	id.	steenhoopen aan de Westzijde, van Zuid naar Noord.
4067	„	id.	Noord-ringmuur ten Westen, vóór de herstelling. Van O. naar W.
4068	„	id.	id. id. aan de buitenzijde.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4069	13 × 18	Tjandi Prambanan.	fragmenten van poortpilasters op den grond in elkaar gezet.
4070	"	id.	id. met aanwijzing van aansluitende lijsten.
4071	"	id.	puinhoop aan den Noordwesthoek.
4072	"	id.	id. aan de Noordzijde van West naar Oost, met terreinringmuur in aanbouw.
4073	"	id.	puinhoop aan de Noordzijde van den Noordwesthoek uit.
4074	"	id.	Çiwa-tempel. Zuidwesthoeken. Balustrade en hoeken gedurende de herstelling
4075	"	id.	Çiwa-tempel. Zuidoosthoeken. Balustrade na ged. herstelling
4076	"	id.	Çiwa-tempel. Resteerende fragmenten voor de balustrade.
4077	"	id.	Çiwa-tempel. Resteerende fragmenten der Kâlakoppen voor de balustrade.
4078	"	id.	overzicht van het tempelterrein na ged. opruiming en ontgraving.
4079	"	id.	Çiwa-tempel. Zuid-ringmuur van O. naar W., vóór de herstelling.
4080	"	id.	fragmenten.
4081	"	id.	id.
4082	"	id.	id.
4083	"	id.	id. dorpel.
4084	"	id.	id.
4085	"	id.	id.
4086	"	id.	id.
4087	"	id.	id.
4088	"	id.	id.
4089	"	id.	id.
4090	"	id.	id.
4091	"	id.	id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4092	13 × 18	Tjandi Prambanan.	fragmenten, dorpel.
4093	"	id.	id. id.
4094	"	id.	Çiwa-tempel. Balustrade. Zuidwesthoeken van boven gezien gedurende de herstelling.
4095	"	id.	fragmenten, dorpel.
4096	"	id.	id. id.
4097	"	id.	id. id.
4098	"	id.	id. id.
4099	"	id.	id. antefixen.
4100	"	id.	id.
4101	"	id.	id.
4102	"	id.	id.
4103	"	id.	id. bovendrempel van een torentje met aanzet v/d bekroning.
4104	"	id.	id. bovenstuk van een kâlakop.
4105	"	id.	id. makara met daarop behoorend stuk.
4106	"	id.	id. uit de steenhoopen opgedolven.
4107	"	id.	id. id. v/d balustrade o/d Ciwatempel op den grond in elkaar gezet.
4108	"	id.	id. id. id.
4109	"	id.	id, id. id.
4110	"	id.	id. id. Pilaster-kapiteelen en basementjes.
4111	"	id,	id. id. met belangrijke aanwijzingen voor de herplaatsing.
4112	"	id.	id. id. makara's bestemd voor den oostelijken ingang naar de cella.
4113	"	id.	id. id. banden met aanwijzing voor de herplaatsing.
4114	"	id.	id. id. id. id.
4115	"	id.	id. id. pilaster met daarboven behoorende kâlakoppen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4116	13 × 18	Tjandi Prambanan.	Çiwa-tempel. Linker Zuidzijde gedurende de herplaatsing en herstelling.
4117	„	id.	id. Oostzijde na de herplaatsing en de herstelling v/d balustrade.
4118	„	id.	fragmenten van een Kālakop en een dorpel.
4119	„	id.	fragmenten behoorend boven een Kālakop.
4120	„	id.	id. vermoedelijk behoorend bij de kroonlijst v/d Çiwa-tempel.
4121	„	id.	id. antefixen.
4122	„	id.	id. vermoedelijk behoorend bij de kroonlijst v/d Çiwa-tempel.
4123	„	id.	id. v/d. balustrade met de Zuid trap. Zie schema (4200) No. 14.
4124	„	id.	id. vermoedelijk behoorend bij de kroonlijst v/d Çiwa-tempel.
4125	„	id.	makara, uit één steen gehakt met het basement en de noordelijke ringmuur, van Oost naar West na de herstelling.
4126	„	id.	fragmenten, hoekafsluiting van een Kālakop, vermoedelijk van den Wiṣṇu-of den Brahmā-tempel.
4127	„	id.	fragmenten, bekroningstoppen.
4128	„	id.	westelijk deel v/d noordelijken ringmuur, vóór de herstelling. Van Oost naar West.
4129	„	id.	terrein-overzicht. Noordoosthoek, vóór de ontgraving.
4130	„	id.	fragmenten v/d balustrade bij elkaar gepast.
4131	„	id.	id. dorpel-ondergedeelte.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4132	13 × 18	Tjandi Prambanan	fragmenten, dorpel-ondergedeelte.
4133	"	id.	id. id. id.
4134	"	id.	id. dorpel-ondergedeelten bij elkaar gepast.
4135	"	id.	fragmenten v/d balustrade v/d Wiṣṇu-tempel op den grond.
4136	"	id.	id. id. id.
4137	"	id.	fragmenten. Basementen v/d uitw. hoekpenanten v/h hoofd-tempel-lichaam.
4138	"	id.	id. id. id.
4139	"	id.	fragmenten. Combinatie van Nos. 4137 en 4138.
4140	"	id.	id. Combinatie van drie opvolgende steenlagen, vermoedelijk behoorend bij de kroonlijst v/d Çiwa—tempel. Zie foto's Nos. 4120, 4122, 4124.
4141	"	id.	id. vermoedelijk pilasterbasementen.
4142	"	id.	id. dorpel vooraanzicht.
4143	"	id.	id. id. zijaanzicht met aanwijzing van een pilaster.
4144	"	id.	id. id. achteraanzicht. id.
4145	"	id.	Çiwa-tempel. Pilaster v/h torentje tusschen balustrade en oostelijke doorloop naar de tempelbinnenruimte.
4146	"	id.	id. hoektorentje noordelijk v/d Oost-trap, gedurende de herstelling. Zie schema (4200) No 6.
4147	"	id.	pilaster-bovenstuk.
4148	"	id.	id. met bijbehoorende bovenste laag.
4149	"	id.	hoeksteenen, vermoedelijk behoorende bij de kroonlijst.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4150	13 × 18	Tjandi Prambanan	fragment met segment-vormig bovenvlak, vermoedelijk behoorend bij het ondergedeelte van een dagob.
4151	„	id.	terrein—overzicht van de afgebroken pasanggrahan. Van Oost naar West.
4152	„	id.	id. id. met den terreinringmuur.
4153	„	id.	hoektorentje naast de Oost-trap gedurende de herstelling. Zie schema (4200) No 6.
4154	„	id.	id. id. id.
4155	„	id.	overzicht der nisdeksteenen bestemd voor den Çiwa-tempel.
4156	„	id.	id. id. id.
4157	„	id.	fragment, onderstuk van den makara bestemd v/d ingang a/d Oostzijde.
4158	„	id.	fragment. Hoekpilaster-kapiteel met vermoedelijk er boven behoorenden geornamenteerden band.
4159	„	id.	fragment. Nis-penant v/h torentje ten Zuiden v/d Oosttrap op de hoogte v/d balustrade. Zie 4155.
4160	„	id.	id. id. id.
4161	„	id.	fragment, vermoedelijk nisbekrooning.
4162	„	id.	id. id. meer gecompleteerd.

De Vorsten der derde Trawoelan-oorkonde

DOOR

Dr. N. J. KROM.

De vorstennamen, voorkomende op de als no. III gepubliceerde oorkonde van Trawoelan [1], hebben den Heer van Stein Callenfels aanleiding gegeven tot een onderzoek naar de identiteit dier personen en den tijd van uitvaardiging der oorkonde [2]. Bij alle bewondering voor de scherpzinnigheid van den auteur meenen wij toch, dat hij zich door verwaarloozing van eenige gegevens op een verkeerden weg heeft laten voeren. Dit geeft ons vrijmoedigheid een andere opvatting tegenover de zijne te plaatsen.

Achtereenvolgens vinden wij vermeld Mahâmahiṣî, vorstin van Kabalan, Singhawikramawarddhana, vorst van Tumapĕl, Râjasawarddhanadewi, vorstin van Singhapura, en Wijayaparâkrama, vorst van Matahun. De vorst van Tumapĕl wordt genoemd de jongste zoon des konings, en dit brengt de Heer van Stein Callenfels terecht in verband met de uitdrukkelijke mededeeling in den Pararaton, dat Bhre Tumapĕl III de jongste zoon van koning Hyang Wiçeṣa, alias Wikramawarddhana, was. Hij stelt dus dezen vorst van Tumapĕl met dien van den Pararaton gelijk, en schrijft de oorkonde toe aan Wikramawarddhana als regeerend koning. Tot zoover gaan wij geheel met hem mee. Wie is nu echter de vorstin van Kabalan?

[1] Oudh. Verslag 1918, 4, p. 170.

[2] De vorsten van de Trowoelan-plaat no. III, Oudh. Versl. 1919, 1, p. 22-30.

Volgens den Heer van Stein Callenfels de Bhre Kabalan van den Pararaton, wier plaatsing vóór de andere vorstelijke personen uit haar „echte" afstamming wordt verklaard, en die waarschijnlijk ongehuwd is gebleven. Dit nu gaat voor de vorstin van de oorkonde niet op; zij wordt met zooveel woorden geprezen als s w â m i h i t â n u k u l i n î, en de uitdrukking s a h a c a r i t r a, waarmede haar aanduiding begint, wijst haar aan als echtgenoote van den (op de vorige, verloren gegane plaat) vóór haar genoemden vorst. Daar zij nu den voor eerste gemalinnen van regeerende koningen gebruikelijken titelnaam M a h â m a h i s î voert, en wij uit den Nâgarakṛtâgama weten, dat de echtgenoote van koning Wikramawarddhana inderdaad vorstin van Kabalan was, gelooven wij, dat deze en geen andere bedoeld is. De hooge plaatsing is dan van zelf gemotiveerd.

Een andere omstandigheid maakt deze gelijkstelling nog waarschijnlijker, en wel dat de vorst Tumapĕl, onmiddellijk na haar vermeld, tadantikâtmaja heet, dus zoon (resp. kleinzoon) harer oudere zuster. Dit klopt precies bij de koningin. Haar oudere zuster is Nâgarawarddhanî, eigenlijk haar nichtje, maar als zuster opgevat volgens hetzelfde spraakgebruik dat in Nâg. 5 : 1 Hayam Wuruk's nichtje zijn jongere zuster noemt; deze Nâgarawarddhanî was de vrouw van Bhre Wirabhûmi. Uit den Pararaton blijkt (p. 30), dat een dochter van dien vorst tot vrouw genomen was door koning Wikramawarddhana, Bhre Tumapĕl's vader. Op die wijze is deze laatste dus inderdaad jongste zoon des konings en tegelijk (echte of fictieve) kleinzoon van de oudere zuster der koningin.

Uit de oorkonde zien wij nu verder, dat de vorst van Tumapĕl gehuwd was met de na hem genoemde Râjasawarddhanadewî van Singhapura; de zwaardere interpunctie na den eersten en den derden der opgesomde personen dient klaarblijkelijk om het eene echtpaar van het andere te scheiden. Het kan dan niet de Bhre Singapura

van den Pararaton zijn; doch er is alle waarschijnlijkheid, dat die titel wel eens meer vergeven zal zijn, dan in het ééne door den Pararaton bewaarde geval. In dat werk heet Tumapĕls gemalin Bhre Daha; nu wij weten (uit een door den Heer van Stein Callenfels gepubliceerde oorkonde [1]), dat men van een lageren vorstentitel tot een hoogeren kon opklimmen, is het niet uitgesloten, dat die Bhre Daha onze Rājasawarddhanadewī is, later tot dat hoogere vorstendom verheven, en natuurlijk onder haar laatsten en hoogsten titel bekend gebleven. De vorst van Matahun is ons in elk geval onbekend, daar het, gelijk de Heer van Stein Callenfels terecht opmerkt, noch de reeds vóór Hayam Wuruk's dood overleden zwager van dien koning Bhre Matahun I, noch de vrouwelijke Bhre Matahun II kan zijn.

Waarom nu na koning en koningin juist het echtpaar Tumapĕl-Singhapura vermeldt wordt en geen andere leden der koninklijke familie, b. v. 's konings latere opvolgster Suhitā, kunnen wij niet uitmaken; misschien betrof de oorkonde een zaak, die speciaal voor die vorsten van belang was. Hoe het ook zij, de aanduiding van de relatie tusschen koning, koningin en vorst van Tumapĕ verbiedt onzes inziens aan de identiteit der vorstin van Kabalan met de opperkoningin te twijfelen. Is dit juist, dan moet de oorkonde zijn uitgevaardigd tusschen Wikramawarddhana's troonsbestijging in 1311 en den dood zijner gemalin in 1323. Gezien het feit, dat de vorst van Tumapĕl reeds gehuwd was, zal de datum van het edict wel dichter bij dat laatste dan bij het eerste jaartal liggen [2]).

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 337 — 347.

[2]) Volgens de berekening op p. 26 van het artikel in kwestie, zal deze prins niet vóór 1304 geboren zijn.

De veroveraar van Dharmmawangça's kraton

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Zooals bekend, vermelden zoowel het Sanskṛtlofdicht als de Oud-Javaansche oorkonde op den bekenden steen van Calcutta uit 963 çaka, dat het rijk van den Javaanschen vorst Dharmmawangça, het familielid, tevens den schoonvader van den beroemden Airlangga, veroverd is, bij welke verovering de vorst zelf sneuvelde.

Voor zoover mij bekend, is over de vraag, wie de vijand is geweest, die dit feit bedreven heeft, tot nog toe niets gepubliceerd, wat mij vrijheid geeft, mijne hypothese, dat die vijand gezocht moet worden in het toenmalige rijk Çrīwijaya (Palembang), hieronder nader toegelicht, aan anderer oordeel te onderwerpen.

In mijne „Oudheidkundige Aanteekeningen", gepubliceerd in het Verslag van den Oudheidkundigen Dienst over het 2de kwartaal 1918 gaf ik terloops als mijne meening te kennen dat Wurawari (of de vorst van Wurawari) Dharmmawangça's vijand is geweest, eene meening, waarvan ik echter sedert ben teruggekomen.

De bovenbedoelde steen van Calcutta geeft ons, grootendeels door de lacunes die juist op de meest belangrijke plaatsen voorkomen, geen aanwijzingen ter zake. Strophe 14 van het Sanskṛtlofdicht vermeldt slechts dat de kraton in de asch werd gelegd en Airlangga moest vluchten, zonder ons eenigen naam te noemen. De Oud-Javaansche oorkonde is uitvoeriger, maar, juist op de plaats waar het op aan komt, beschadigd. Regel 5 en 6 vermelden

daar (vertaling van Prof. Kern): „. . . . . . ten tijde van den grooten vloed van rampen op het eiland Java in 't Çakajaar 928 . . . . vorst Wurawari toen hij uitkwam van Luarïm; geheel Java zag er te dien tijde uit als eene zee, vele hoogaanzienlijke personen sneuvelden, in de eerste plaats sneuvelde op dat tijdstip Z. Maj. de Grootkoning zaliger, die begraven ligt in 't heiligdom te Wwatan in de maand Caitra van het Çakajaar 929."

Het is duidelijk, dat de vermelding in dit verband van vorst Wurawari mij er indertijd toe gebracht heeft in hem den veroveraar te zien. Echter nog op een tweede plaats van de oorkonde komt hij voor en wel r. 24/25, waar echter door beschadiging der inscriptie het verband niet duidelijk is. De vorst van Wurawari (achter den naam zullen wij toch wel een landstreek hebben te zoeken) kan daar wel een tegenstander van Airlangga zijn, doch even goed een voornaam bondgenoot, die met Java's vorst in heldenmoed wedijverde.

Waar geheel onbekend is waar dit Wurawari gelegen zou moeten hebben en het niet duidelijk is, in welke betrekking de vorst van Wurawari tot Airlangga stond, is het beter hem voorloopig uit te schakelen.

Zijn er dus geen feiten bekend, die het antwoord leveren op de vraag, wie de veroveraar van Dharmmawangça's kraton was, toch zijn er elders wel eenige aanwijzingen te vinden, in welke richting gezocht moet worden.

Het eenige, dat onomstootelijk vast staat, is, dat de veroveraar òf van Java òf van buiten Java moet gekomen zijn. Beide gevallen zijn mogelijk. Wees ik er in mijne bovengenoemde „Oudheidkundige Aanteekeningen" reeds op, dat wij ons wellicht een veel te overdreven denkbeeld vormen van de macht van Airlangga en zijne voorgangers, tot nog toe was mij ontgaan, dat het reeds aangehaalde Sanskṛtlofdicht ons het bewijs levert, dat er in Dharmmawangça's tijd in elk geval meer vorsten op

Java waren. In strophe 13 toch wordt Dharmmawangça duidelijk genoemd de beheerscher van Oost-Java (Çri Dharmmawangça iti Pūrwayawādhipena), wat geen zin zou hebben indien er geen andere koninkrijken op Java bestonden. Intusschen zal hij toch wel de voornaamste, tegenover het buitenland wellicht DE koning van Java zijn geweest en is het meer waarschijnlijk, dat zijn machtige tegenstander van buiten Java afkomstig was, dan dat een van de kleinere vorstjes op dat eiland de veroorzaker was van „den grooten vloed van rampen" in de jaren 928 en 929.

Een kostbaar gegeven doen ons de bekende „Notes" van den heer Groeneveldt aan de hand op pag. 64/65. Een gezant van San-bo-tsai (waarover hieronder nader) had in 912 çaka de Chineesche hoofdstad verlaten om de terugreis naar zijn vaderland te aanvaarden, doch had te Canton vernomen, dat Java een inval in zijn land had gedaan (niet: „het had veroverd", want Groeneveldt vermeldt duidelijk: „that his country was invaded by Java"). De gezant blijft te Canton een jaar wachten, begeeft zich dan weer op weg, doch krijgt in Campa slechte berichten, zoodat hij naar China terug keert en den moreelen steun van den keizer van dat land vraagt bij zijn plannen om den vijand van zijn land te bestrijden. Uit het vervolg blijkt dan, dat in 925 çaka San-bo-tsai weer een eigen vorst had.

Hier moet de aandacht gevestigd worden op het opstel van den heer G. Coedès in het Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, deel XVIII, afl. 6, getiteld „Le Royaume de Çrīvijaya". In dat opstel toont die geleerde o.a. aan, dat het oude rijk Palembang, het San-bo-tsai van de „Notes", waarvan men tot nog toe verondersteld had dat de eigenlijke naam Çribhoja was, moet geheeten hebben Çrīwijaya. Voor ons doel zeer belangwekkend is dan wat hij op pag. 4/5 mededeelt over de vriendschappelijke betrekkingen tusschen dat rijk en het rijk der

Coḷa's in Britsch-Indië, blijkende uit eene inscriptie van 927 çaka, en de verovering van Çrīwijaya door een vorst dierzelfde Coḷa's in 946 çaka.

Teneinde duidelijk het belang te doen uitkomen, dat eene combinatie der Chineesche en Britsch-Indische berichten voor ons doel bezit, volgt hieronder een lijst, aan de eene zijde vermeldende de jaartallen van den Calcuttasteen, betrekking hebbende op Airlangga en aan de andere zijde de jaartallen uit de buitenlandsche bronnen.

GEGEVENS VAN DEN CALCUTTASTEEN.	GEGEVENS VAN GROENEVELDT EN COEDÈS.
	910 Gezant van Çrīwijaya in China.
	912 De gezant hoort te Canton dat Java een inval in zijn land heeft gedaan.
	913 De gezant vervolgt zijn reis naar Çrīwijaya.
	914 De gezant verneemt te Campa slechte tijdingen en keert naar China terug.
	Een Javaansch gezant in China verhaalt, dat zijn land voortdurend in oorlog is met Çrīwijaya (dat dus niet veroverd was).
	925 Vorst Çri Cūlāmaniwarmadewa van Çrīwijaya zendt een gezant naar China.

927 Een Britsch-Indische oorkonde vermeldt een stichting van bovengenoemden vorst van Çrīwijaya, welke stichting voleindigd is door zijn zoon en opvolger Çrī Mārawijayotunggawarman.

928 Inval van een vijand in het Javaansche rijk van Çrī Dharmmawangça.

929 De kraton van dit rijk veroverd, de vorst sneuvelt, Airlangga's vlucht.

930 Vorst Çrī Mārawijayotunggawarman van Çrīwijaya zendt gezanten naar China.

932 Men noodigt Airlangga uit het rijk te heroveren.

939 Een Haji Sumutrabhūmi (vorst van Sumatra?) zendt gezanten naar China.

941 Koningswijding van Airlangga.

946 Çrīwijaya welks vorst Sanggrāmawijayotunggawarman is, veroverd door Rājendracoḷa I.

950 In Çrīwijaya weder een vorst Çrī Dewa, die gezanten zendt naar China.

Vóór
953 Airlangga verslaat Bhiṣmaprabhāwa en Adhamāpanuda.

951 Airlangga trekt op tegen Wengker.

952/959 Airlangga verslaat verschillende vorsten en verovert hunne rijken.

990 Çrīwijaya wederom veroverd door den Vorst der Coḷa's Wīrarājendra I.

Wij zien daaruit, dat omstreeks 912 Palembang of liever Çrīwijaya belaagd werd door een vorst van Java, waarschijnlijk Dharmmawangça, daar het Wirātaparwwa, waarin hij als koning genoemd wordt slechts weinig jonger is. Veel succes schijnt hij tenslotte niet gehad te hebben, want in 925 regeert er een vorst Çrī Cūlāmaniwarman (dewa), die betrekkingen van vriendschappelijken aard met China en Britsch-Indië onderhoudt, doch in 927 overleden blijkt te zijn en opgevolgd is geworden door zijn zoon Çrī Mārawijayotunggawarman, onder wien de betrekkingen met beide genoemde landen nog steeds niets te wenschen overlaten. In 928 doet dan een vijand een inval in het rijk van Dharmmawangça en met succes, want in 929 wordt de kraton ingenomen, sneuvelt de vorst en moet Airlangga naar de bosschen vluchten. Daar het blijkt, dat hij een aantal jaren in de wildernis rondzwerft, is de occupatie dus niet van tijdelijken aard geweest, maar heeft

de vijand het land wel degelijk bezet gehouden. In 930 regeert in Çrīwijaya nog steeds vorst Mārawijayotunggawarman, doch wordt het in 946, terwijl Mārawijaya opgevolgd blijkt te zijn door Sanggrāmawijayotunggawarman, veroverd door den vorst der Cola's, waarbij tevens blijkt, dat Çrīwijaya een machtig rijk is, dat vrijwel geheel Malaka en in elk geval ook een aanzienlijk deel van Sumatra (tot Lamuri-Atjeh blijkt tot de onderhoorigheden gerekend te moeten worden) aan zich ondergeschikt heeft gemaakt.

In dien tusschentijd heeft Airlangga in de boschkluizenarij gewoond, waar in 932 çaka de uitnoodiging tot hem gericht werd het rijk weder te veroveren. In 941 laat hij zich dan tot koning wijden en zou men zoo zeggen, dat die verovering een voldongen feit was, doch dit blijkt niet het geval te zijn, want kort voor 952 begint eerst de serie van oorlogen en veroveringen, die hem tenslotte tot alleenheerscher heeft gemaakt. Het geheel maakt den indruk of men niet teveel moet hechten aan de snorkende bewoordingen, waarmede zijn koningswijding van 941 wordt aangekondigd en of hij zich eerst machtig genoeg heeft gevoeld om de herovering van Java te beginnen, toen door den Britsch-Indischen vorst het rijk Çrīwijaya vermeesterd was. Wel is die verovering niet van langen duur geweest, want in 950 heerscht daar weder een vorst Çrī Dewa, doch dat de macht van Çrīwijaya voorloopig gebroken was, blijkt wel uit de tweede verovering in 990.

Waar de oorlogen van Airlangga na 952 zoo uitvoerig in de oorkonde beschreven worden, ligt het voor de hand aan te nemen, dat hij voor dien tijd niet veel heeft gepraesteerd.

De voornaamste gegevens samenvattende krijgen wij dus: in 912/14 oorlog tusschen Çrīwijaya en Java, welke oorlog waarschijnlijk de normale verhouding tusschen de beide rijken in dien tijd zal zijn geweest, in 929 verove-

ring van Java, Airlangga vlucht naar de bosschen, in 946 verovering van Çrīwijaya door Rājendracoḷa I, eerst daarna beginnen de oorlogen en veroveringen van Airlangga.

Waar alle directe gegevens ontbreken, meen ik de mogelijkheid te mogen opwerpen, dat Çrī Mārawijayotunggawarman van Çrīwijaya de vorst is geweest, die in 929 het rijk van Dharmmawangça veroverd heeft. Te bewijzen is het voorloopig niet; wellicht dat anderen echter in mijne veronderstelling aanleiding mogen vinden hunne aandacht op dit punt te vestigen.

Gedong Sanga, 10 Augustus 1919.

ERRATA

Blz. 12 r. 14 v. o.	: C en D	lees	: D en C
„ 13 r. 7 v. b.	: teekeningen	„	: teekening
„ 37 r. 13 v. o.	: mahāṣenāpati	„	: mahāsenāpati
„ 38 r. 9 v. b.	: bhūta Maṇibhadrā	„	: bhūta Maṇibhadra
„ 39 r. 2 vn.	: Het	„	: Den
„ 40 r. 3 v. b.	: de dubbele punt te schrappen		
„ 41 r. 4 v. o.	: de	lees	: der
„ 68 kolom 1 vak 6	: Wai çākha	„	: Waiçākha
„ 104 No. 2597	: R. O.	„	: R. O. D.
„ 124 r. 5 v. b.	: dens	„	: den

In het Oudhk. Verslag 1918 Bijlage N. blz. 148 zal men bij de nummers 3327 — 3344 eene verwijzing vinden naar „het schema": dit schema is No. 4200 der foto's van den O. D.